

**TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER
İŞBİRLİĞİ KONSEYİ: ORTA ASYA'DA
BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ VE ENTEGRASYON**

Yüksek Lisans Tezi

Abdulkadir ÇALIŞIR

Eskişehir 2019

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ:

ORTA ASYA'DA

BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ VE ENTEGRASYON

Abdulkadir ÇALIŞIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos, 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Abdulkadir ÇALIŞIR'ın "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon" başlıklı tezi 22 Ağustos 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Uluslararası İlişkiler** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Nejat DOĞAN

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Gürsel GÜR

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Metin TÜRKMEN

Prof.Dr.Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

**Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Orta Asya'da
Bölgesel İşbirliği ve Entegrasyon**

Abdulkadir ÇALIŞIR

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2019

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çözülmesi ile birlikte Orta Asya'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış, tecrübesiz devlet yapılanmaları bölgesel barışın tesis edilmesi, sosyal dönüşümün sorunsuz bir şekilde tamamlanmasına yönelik entegrasyon çabaları ve bu amaca yönelik yeni bölgesel işbirliği girişimlerini hayata geçirmeye gayret göstermişlerdir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi), günümüz itibariyle söz konusu işbirliği girişimlerinin en son örneklerindedir. Üyeleri olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından 2009 yılında imzalanan Nahcivan Anlaşması ile kurulan ve entegrasyon pratiğine yönelik kurgusuyla ilk kez Türk devletleri arasında gönüllü bir birlikteliği amaçlayan Türk Konseyi, bahse konu işbirliği sürecinin bir sonucu olarak çok boyutlu bir işbirliği mekanizması halini almıştır.

Çalışma, Türk Konseyi ile oluşturulmaya çalışılan işbirliğinin sürecinin bir işbirliği mekanizmasına evrilmesini Güvenlik Toplumu teorisi bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır. Bu nedenle çalışmamızda entegrasyon idealine ulaşılabilirlik seviyesi ve bu idealin getirileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Konseyi, Orta Asya, Entegrasyon, Bölgesel İşbirliği, Güvenlik Toplumu.

The Cooperation Council Of Turkic Speaking States: Regional Cooperation And Integration In Central Asia

Abdulkadir ÇALIŞIR

Department of International Relations

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, May 2019

Adviser: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

With the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), Central Asia has become the center of newly independent, but inexperienced states. This states has prompted the need for integration into the global order for the newly independent states throughout the region that have been struggling for existence. The Cooperative Council of the Turkic Speaking Countries is one of the most recent examples of these cooperation initiatives. The Turkish Council, created by the Nakhcivan Agreement signed by the signatory members (Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan) in 2009 with the motto of being the first practical voluntary partnership between the Turkic States which is the result of said multi-dimensional and increasing cooperation process.

The aim of this study is to investigate the effects of the regional and global impacts of the cooperation which is being established on the axis of the Turkish Council. Within this framework, the cooperation between the Turkish states initiated the evolution of the process into a cooperation mechanism with security community theory. Therefore, in this study that will be emphasized of the level of accessibility to the integration ideal and the benefits.

Keywords: *Turkish Council, Central Asia, Integration, Regional Cooperation, Security Community.*

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın tamamlanmasında bana tecrübesi, engin bilgileri ve sabrıyla desteklerini esirgemeyen ve destek olan danışmanım Prof. Dr. Nejat DOĞAN hocama, sayın jüri üyelerim, Dr. Öğr. Üyesi Gürsel GÜR ve Dr. Öğr. Üyesi Metin TÜRKMEN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Uzun ve meşakkatli bir sürecin ardından başarı ile tamamlamış olduğum tezim süresince koşulsuz desteklerini üzerimden esirgemeyen, sevgisi, şefkati ve sabrı ile tez çalışmasının tamamlanmasında büyük emeği olan eşime, hayatımın her aşamasında olduğu gibi, akademik açıdan da her zaman beni cesaretlendiren, tüm imkânlarımı seferber ederek her zaman destek olan, maddi manevi her anlamda yanımda olduğunu hissettiğim biricik anneme ve desteklerinden ötürü babama sonsuz saygı, şükran ve teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte bana katkısı olan, destek veren adını burada yazamadığım tüm değerli dostlarıma da teşekkürlerimi iletirim.

22/08/2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığımı ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmam ile ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlâki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi belirtir.

(İmza)

...*Abdülkadir GALİSİR*...

(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Küresel Rekabette Yeni Bir Çıkar Sahası: Orta Asya	10
2. Uluslararası İlişkilerde İşbirliği Olgusu ve Orta Asya	13
3. Kavramsal Çerçeve: Uluslararası Entegrasyon Olgusu	16
a. Uluslararası Entegrasyon Olgusu ve Kavramsal Tanımlama Zorluğu	16
b. Uluslararası Entegrasyon Kavramını Tanımlama	20
3.2.1. Düzey Tartışması	20
3.2.2. Kavram Tartışması	21
c. Entegrasyon Çeşitleri	24
3.3.1. Ekonomik Entegrasyon	25
3.3.2. Sosyal Entegrasyon	26
3.3.3. Siyasal Entegrasyon	28
d. Kuramsal Bir Çerçeve Olarak Entegrasyon Teorileri	29
3.4.1. Federalizm	30
3.4.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)	32
3.4.3. Neo-Fonksiyonalizm	35

3.4.4. Plüralist Güvenlik Topluluğu	38

İKİNCİ BÖLÜM

1. SSCB Sonrası Orta Asya: Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Siyasal Zorlanan Coğrafya	44
2. Bölgesel İstikrar ve Güvenliğin Geleceği Açısından Orta Asya’da Bütünleşme İhtiyacı	46
3. Orta Asya Bölgesinde Hayata Geçirilen İşbirliği Pratikleri	50
3.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT)	52
3.2. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT-CIS)	53
3.3. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO)	55
3.4. Avrasya Ekonomik Birliği (AEB-EURASEC)	55
3.5. Şanghay İşbirliği (ŞİÖ)	58
3.6. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Orta Asya’da Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Arasında İşbirliği: Türk Konseyi’ne Giden Süreç	63
2. Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Türk Dış Politikasında Stratejik Konum Arayışı ve Türk Dünyası	65
3. Türk Devletleri Arasında İşbirliği ve Entegrasyon Algısının Kurgusal Alt Yapısını Oluşturan “Ortak Kader” Algısı	70
3.1. Türk Devletleri Zirveler Süreci	71
3.2. İşbirliği Sürecinin Kurumsal Bir Kimlik Kazanması: Uluslararası Bir Örgüt Olarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi	84
3.3. Türk Konseyi’nin Hukuksal Niteliği	92
3.4. Türk Konseyi’nin Kurumsal Yapısı.....	94

3.4.1. Devlet Başkanları Konseyi (DBK)	96
3.4.2. Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK)	97
3.4.3. Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK)	98
3.4.4. Aksakallar Konseyi	98
3.4.5. Sekreteryaya	99
3.5. Türk Konseyi ile İlişkili Kuruluşlar	101
3.5.1. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)	101
3.5.2. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY)	102
3.5.3. Türk İş Konseyi	103
3.5.4. Türk Kültür ve Mirası Vakfı	104
3.5.5. Türk Akademisi	105
4. Türk Konseyi Çatısı Altında Türk Dili Konuşan Ülkeler Arasında Entegrasyon Seviyesini Geliştiren İşbirliği Pratikleri	106
4.1. Siyaset, Dış Politika ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği	108
4.2. Ekonomi ve Ticaret Alanlarında İşbirliği	111
4.3. Eğitim-Bilim-Kültür Alanlarındaki İşbirlikleri	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonuç ve Öneriler	118
Kaynakça	129
Özgeçmiş	

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1991 yılında dağılmış ve dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasette Doğu-Batı eksenli bir düzen sistematiği olarak kurgulanmış olan iki kutuplu düzen algısı sona ermiştir. Bu durum, tarihsel açıdan her büyük dönüşüm süreci sonrasında yaşandığı gibi, küresel siyasette yeni aktörler ve yeni bir düzen arayışı ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni düzen ile birlikte küresel siyasette regülasyon ihtiyacı baş göstermiştir. Bahse konu regülasyonun temelinde ise yeni aktörlerin küresel sisteme angaje olma çabaları, küresel ve bölgesel ölçekli entegrasyon girişimleri, daimi tarafsızlık politikaları, bölgeselleşme çalışmaları, işbirliği pratikleri ve benzeri yaklaşımların ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasetin merkezine oturması yatmaktadır. Nitekim, söz konusu eklemlenme süreçleri, daha ziyade, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte ortaya çıkan ve yıkıcı savaşların etkisini ortadan kaldırarak tekrarlanmasına engel olmaya yönelik bir çözüm stratejisi mantığından yola çıkılarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

İleri sürülen entegrasyon kavramı; karşılıklı bağımlılık artırıcı ve birimler arası gelişmiş ilişkiler üretme algısı çerçevesinde ele alınarak tartışmaya açılmıştır. Buna paralel olarak, hayata geçirilen bölgeselleşme ve bölgesel işbirliği pratiklerinde de niteliksel olarak artış olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, sayıları giderek artan bölgesel ve küresel örgütlerin oluşumuna yol açan, uluslararası sistemin başat aktörleri olarak devletler arasındaki entegrasyon çabaları, uluslararası ilişkiler disiplini literatüründe entegrasyon kavramını ve önemini izah etmeye yönelik yeni teorik tartışmaların da ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda ve yaklaşımla, ortaya çıkan ve söz konusu entegrasyon pratiğini içselleştirme amacı taşıyan uluslararası örgüt modelleri niceliksel olarak artmaya başlamış teknik, siyasi, ekonomik ve kültürel rollere sahip çeşitli oluşumlar kurgulanarak uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmaya çalışılmıştır.

Aynı etkisel süreç, uluslararası ilişkiler tarihini temelden etkileyen ve küresel siyaseti kökünden etkileyen bir dönüm noktası olarak kabul edebileceğimiz 1989 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte SSCB'nin çözülme sürecine girmesi ve 1991 yılında dağılması ile kendini geliştirerek ortaya koymuştur. Bahse konu süreç sonucunda yeni devletlerin uluslararası ilişkiler sahnesine çıkması bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Bu sürecin zorunlu etkisiyle, daha geniş katılımlı ve evrensel nitelikli kurumsal oluşumlar

yahut belirli teknik konulara dayalı ittifak ilişkilerinden azade, daha küçük ölçekli, bölgeselleşmeye ve periferik entegrasyon pratiklerine dayalı farklılaştırılmış entegrasyon modellerine yönelme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümün tabii yansımaları, İngiliz bilim insanı J. Mackinder'in tabiri ile, dünyanın 'heartland'ı olarak nitelendirilebilecek olan ve özellikle SSCB'nin dağılması süreci sonrasında küresel sisteme yeniden kapılarını açan kapalı kutu, yani Orta Asya bölgesine de kaçınılmaz olarak sirayet etmiştir.

SSCB'nin çözülerek yeni devletlerin uluslararası ilişkiler sahnesine çıkması ile birlikte, çift kutuplu uluslararası sistemin 'pandorası' olarak tarif edebileceğimiz bir bölge olan Orta Asya bölgesi küresel ölçekte farkındalık kazanmıştır. Bölge genelinde ortaya çıkan yeni ve tecrübesiz devletler, iç dinamiklerinin ve geçmişte bölgeye yönelik uygulanmış olan merkezi bağımlılığa dayalı izolasyonist Sovyet politikalarının bir sonucu olan kronik sorunlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Buna ek olarak Orta Asya, sahip olduğu doğal ve kültürel zenginliklerinin etkisiyle oluşan küresel farkındalığın ana merkezi, uluslararası rekabetin ise cazibe merkezi haline dönüşmüştür. Ancak, bölgede yeni kurulan tecrübesiz cumhuriyetler bağımsızlıklarını koruma gayretine düşmüşlerdir. Yine bölge devletlerinin sosyalist temelli toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılarını revize ederek küresel sisteme entegre olma çabaları da bahsedilen varlık savaşlarıyla ilgilidir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin kuruldukları ilk dönemde gerek bölgesel, gerekse küresel ölçekte karşı karşıya kaldıkları bu ciddi tecrübesizlik ve istikrarsızlık süreci beraberinde bölge ülkelerinde bölgesel ve küresel ölçekte işbirliği arayışına yönelme ihtiyacı doğurmuştur. Aynı zamanda bu cumhuriyetlerin, SSCB döneminin bir getirisi olarak, yerleşmiş bir devlet olma bilinci ile yönetim geleneğinden uzak kalmış olmaları ve Sovyet döneminden miras kalan yapısal sorunlar etkisiyle yaşadıkları istikrarsızlık süreci bölge ülkelerinin ve onu yönetme gayesiyle göreve gelen siyasal elitlerin bölgesel entegrasyonlar kurma yönündeki azim ve kararlılıklarını kısa sürede ve zorunlu olarak ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde de Soğuk Savaş sonrası Orta Asya bölgesinde çok sayıda işbirliği pratiği hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Orta Asya, J.Mackinder'in 'Kara Hakimiyet Teorisi' uyarınca, dünyanın 'heartland'ı olarak tanımlanan bir merkezdir. Bunun yanı sıra coğrafi açıdan da Asya kıtasının tam ortasıdır. Kuzeyinde yer alan Rusya Federasyonu'nun (RF) uluslararası siyasetteki etkin konumu, doğusunda yer alan Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC)

ekonomik, siyasal ve beşeri büyüklüğü ile güneyinde bulunan ve bölgenin uluslararası deniz yollarına açılan kapısı olan Pakistan ve Hindistan dikkate alındığında Orta Asya'nın stratejik önemi anlaşılacaktır. Bu yönüyle bakıldığında Orta Asya, sahip olduğu stratejik konumu, sosyal ve kültürel değerleri ile doğal zenginlikleri sayesinde hem bölgesel hem de küresel politikalar açısından ciddi bir çıkar ve rekabet alanı olmuştur. Verimli topraklara sahip olmanın yanı sıra, yeraltı ve yerüstü zenginliklerle de donatılmış olan coğrafyası, sahip olduğu ciddi boyutlardaki insani ve sosyal potansiyeli, kültürel çeşitliliği ve kapasitesi, tarihi İpek Yolu üzerinde konumlanması ve Soğuk Savaş dönemi izlerinin en yoğun hissedildiği bölgelerden biri olması hasebiyle bir cazibe merkezi olan Orta Asya, bölgeselleşme ve entegrasyon mantığına dönük işbirliği çabalarının fazlasıyla vücut bulduğu alanların başında gelmektedir.

SSCB'nin dağılarak yeni devletlerin uluslararası ilişkiler sahnesine çıkması sonrasında, bu süreçten en çok etkilenen bölge, farklı kıtaların, bölgelerin ve alt bölgelerin kesişim noktası olan, dünyanın heartland'ı olarak adlandırılan Orta Asya bölgesi olmuştur. SSCB'nin dağılmasının ardından birliği oluşturan 15 yeni bağımsızlığını kazanmış devlet, bahse konu değişimi anlama, değişim süreçlerinin siyasal ve ekonomik yansımalarını sistemlerine entegre etme arayışı içine girmişlerdir. Söz konusu süreçte merkeze ve birbirlerine bağımlı, tek başlarına yetersiz olduklarının bilincinde olan devletler, özellikle fiyatlandırma ve yönetim alanında yaşadıkları sıkıntıların farkına vararak merkezi sistemin sıkı ve baskıcı denetim kanalları ile kendilerini ne denli körelttiğini idrak etmişlerdir. SSCB döneminin politik ve işlevsel bir getirisi olarak değerlendirilebilecek siyasal ve kültürel körelmişlik, ekonomik olarak yetersizlik, ideolojik ve toplumsal farklılıkların kronikleştirdiği sosyoekonomik sıkıntıların varlığı gibi tabana dayalı yetersizlikler ve bu sorunların yanı sıra küresel sistemden siyasal ve ekonomik açıdan dışlanmışlık problemleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak yeni bir oluşum olma dinamiğine bağlanabilecek olan tecrübesizlik ve istikrarsızlık sarmalı içerisinde kendilerini bulmuşlardır. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak, SSCB döneminde birliği bir arada tutmaya yönelik merkez tarafından katı bir şekilde uygulanan karşılıklı bağımlılık yaratma stratejisinin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik siyasal ve kültürel politikalar ile oluşturulan suni yapısal sorunların varlığı, bu yeni devletlerin ikili ve bölgesel düzeyde çeşitli işbirliği ve örgütsel düzenlemelere yönelmelerine ortam hazırlamıştır.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasını müteakip yaşanan bağımsızlık süreci ve yapısal transformasyon dönemi bölge geneli için iki farklı sürecin başlangıç noktasını teşkil etmiştir: Bunlardan ilki, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da ulus-devletlerin inşa edilme süreçlerinin başlaması ve bölge genelinde yaşanan siyasal dönüşüm hareketleridir. İkinci olarak ise, bahse konu ülkeler nezdinde ortaya çıkan yeni bir bütünlük algısı – Orta Asya Bölgesinin – oluşması sürecidir. Yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetleri'ni yönetmeye soyunan siyasal elitlerin yeni bir coğrafi bölge olarak Orta Asya terimini tartışmasız kabul etmeleri, “hem yıkılan SSCB'nin ardılığını reddetmeye dönük ayrıştırıcı davranma reflekslerini, hem de kuruluş süreçlerinin getirdiği benzer problemleri ve sancuları paylaşan ülkeler olarak aralarındaki yakınlığı göstermektedir (Altundağ, 2016: 102)”. Söz konusu iki sürecin içerisinde bulunduğu ironik durum, bölge ülkeleri nezdinde var olan kırılğan siyasal ve toplumsal yapının bir getirisi olarak tanımlanabilir. Bölge ülkelerine liderlik eden siyasal elitler hem söz konusu kırılğanlığı yaratan Sovyet sisteminin içinden gelen insanlar olarak yeni kurulan devletlerin varoluş problemi ile karşı karşıya bırakıldığının bilincindedir, hem de bahse konu varoluş problemini tek başlarına ortadan kaldıramayacakları konusunda hemfikirlerdi. İşte bu nedenledir ki, ülke liderleri öncelikle ulus olma bilincini ve ulusal bağımsızlık anlayışını toplumsal ve siyasal tabana yayma gayreti göstermek adına ve Sovyet geçmişinden uzaklaşmama pahasına, ulus yaratma temelli çabaları ön planda tutarak ayrışmaları körükleyici, sıkı ve totaliter bir iç siyasi ajanda benimsemişlerdir. Ancak; buna koşut olarak, aynı sorunları paylaşan ve ortak değerlerle bezenmiş bir tarihten gelen ülkeler oldukları gerçeğinden hareketle, asgari ölçekte işbirliği pratiklerine kapılarını açık tutmak zorunda kalmışlar ve bu zorunluluğun bilinciyle hareket etme mecburiyeti hissetmişlerdir.

Tüm bu sebeplerden ötürü, Orta Asya Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıkları ilk andan itibaren bir taraftan ikili işbirliği oluşturma olanaklarını ve farklı alanlarla sınırlı da olsa entegrasyon süreçlerine girme arayışlarını değerlendirirken, öte yandan kendilerini uluslararası alanda birer bağımsız ve yetkin birim olarak kabul ettirme çabası içerisinde olmuşlardır. Buradan hareketle bakıldığında, Orta Asya genelinde gözlemlenen çok sayıdaki bölgesel işbirliği girişimi ve entegrasyon pratikleri kimi zaman kurumsal olmayan forum niteliğindeki girişimler şeklinde, kimi zaman ise bölgesel örgütler nezdinde kurumsal ve hedefe yönelik girişimler şeklinde ortaya çıkmıştır.

2009 yılında imzalanan Nahcivan Anlaşması ile örgütsel bir nitelik kazanan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi), günümüz itibariyle Orta Asya bölgesi özelinde ortaya konulan işbirliği girişimlerinin en son örneklerinden birini teşkil etmektedir. Türk Konseyi, mevcut ve geliştirilen ikili ilişkilerin yanında bir bölgesel işbirliği mekanizması ve kurumsal bir örgüt yapısı oluşturması hasebiyle ciddi önem arz etmektedir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın üye devletler olarak, Özbekistan ve Türkmenistan'ın da gözlemci statüleriyle, içerisinde bulunduğu Türk Konseyi, geçmişi 1992 yılı itibariyle başlatılan Türk Devletleri Zirvesi'ne dayanan, üye ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel, dilsel vb. alanlarda işbirliği temelinde ilişkileri derinleştirmek amacı taşıyan 'hükümetler arası' bir örgüttür. Bu anlamda Türk Konseyi, Türk devletlerinin 'gönüllü olarak' bir araya geldiği, bütünleşmeye yönelik bir stratejiye sahip olan ilk devletlerarası oluşum olarak dikkat çekmektedir.

Türk Konseyi örgütlenmesi, 17 yıllık bir geçmişe sahip olan örgüt öncesi zirveler süreci döneminin sonunda ortaya çıkmıştır. Zirveler Süreci olarak adlandırılan bu uzun süreçte toplamda on defa gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri sonucunda ilan edilen Zirve Bildirileri ortaya çıkarılan mekanizmaya dair ana çerçeveyi oluşturan asli belgelerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 3 Ekim 2009'da Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde gerçekleştirilen devlet başkanları zirvesi sonunda imzalanan ve 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe giren Nahcivan Anlaşması ile kurumsal bir çatı örgüt hüviyeti kazanan Türk Konseyi kurulmuş, Türk Konseyi sekretaryasının 2010'da oluşturulmasıyla Zirveler Süreci sona ermiştir. 2011 yılı başlangıç olmak üzere, her yıl düzenli olarak toplanmaya başlayan Türk Konseyi'nin gerçekleştirdiği bu toplantılar Türk Konseyi Zirveleri olarak adlandırılmaya başlamıştır. Söz konusu tarihten itibaren her sene farklı bir ajanda ve başlıkta ele alınan zirveler, işbirliği sürecinin, kurumsal bir üst organ nezdinde, işbirliği mekanizmasına dönüştürülmesini sağlamıştır. Böylece Türk Konseyi, bir uluslararası örgüt olarak yapılanmıştır ve dolayısıyla bir uluslararası hukuk kişisi statüsüne kavuşmuştur.

Buradan hareketle, bir uluslararası örgüt olarak Türk Konseyi'nin yapısı, amacı ve işlevleri birer inceleme konusu olarak öne çıkmaktadır. Günümüz uluslararası siyasetinde ve uluslararası hukukta önemli bir yere sahip olan uluslararası örgütler, üyesi olan devletler nezdinde kurumsallaşmış bir işbirliği mekanizmasını ve karşılıklı işbirliğine dayalı entegrasyon olgusunu ifade etmektedirler. Aynı zamanda ikili, bölgesel ve küresel

düzeylelerdeki ilişkilerin geliştirilmesi, sorunların çözümlenmesi, küresel ve bölgesel barışın tesisi ve korunması ile tüm bunlara paralel olarak bölgesel ve küresel entegrasyon pratiklerine sunacağı katkılar ile sağlayacağı fırsatlar açısından önemli aktörlerdir. Bu bağlamda Türk Konseyi, bizzatıhi Türk Dünyasını oluşturan devletler arasında çok taraflı ve artan oranlı ilişkilerin somutlaştığı bir örnek olmanın ötesinde, başlı başına bölgesel ve küresel etkiler ortaya koyabilecek, yeni ve farklı bakış açıları geliştirebilecek, farklı rekabet koşulları ve fırsatlar yaratabilecek ve dolayısıyla uluslararası siyasete yeni bir soluk getirebilecek bir örgüt tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bu sayede, üyelerinin mevcut ortak sorunlarına çözüm getirebilme ve belirli ihtiyaçlarına cevap verebilme konusunda Türk Konseyi yapılanmasının ne gibi fırsatlar sunabileceği, Türk Dünyası'na ve uluslararası politikaya ne ölçüde katkı sağlayabileceği tartışılabilir. Bu tartışma ise bize, mevcut ve potansiyel üyeler ile bölgeye etki etme potansiyeli olan dış güçler arasında örgüt içi ve dışı, bölgesel ve küresel ölçekte ikili ve çok taraflı ilişkiler doğrultusunda sağlanacak işbirliği ve entegrasyon olasılıklarını ve bu olasılıkların boyutlarına dair ciddi veriler sağlayabilecektir.

Çalışma kapsamında öncelikle, Türk Konseyi işbirliği mekanizmasının doğduğu coğrafya olan Orta Asya bölgesinin jeostratejik önemi tarihsel açıdan vurgulanacak, ardından uluslararası entegrasyon olgusu detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu analiz vesilesiyle tez çalışmasının teorik temelleri kurgulanmaya ve okuyucuya aktarılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, Orta Asya bölgesinin jeostratejik önemi tarihsel ve kavramsal açıdan kısaca ele alınmaya çalışılacaktır. Buradaki amaç, SSCB sonrasında Orta Asya'nın bölgesel işbirliği ve entegrasyon hareketlerine yön veren siyasi ve ekonomik argümanların çıkış noktasını anlayabilmektir. Devamında ise, uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarından biri olan entegrasyon teorisi üzerindeki tartışmalar derinlemesine ele alınacaktır.

İkinci bölümde, Orta Asya'da işbirliği pratiklerine yönelme ihtiyacının nedenleri Orta Asya bölgesinin SSCB sonrası karşı karşıya kaldığı yapısal sorunlar ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlık döneminde yaşadıkları temel sorunlar ve Orta Asya Birliği düşüncesinin gelişimi ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki entegrasyon hamleleri de bu bölümde yer alacaktır. Bunun devamında ise, Orta Asya bölgesi genelinde güvenlik ve işbirliği arayışları çerçevesinde oluşturulmuş işbirliği pratiklerinden bahsedilecektir. Ekonomik İşbirliği

Örgütü (ECO), Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS), Avrasya Ekonomik Topluluğu (EURASEC), Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) gibi örgütlerin kuruluşu, amacı, etkisi ve aralarındaki farklılıklara değinilecektir.

Nihayetinde, üçüncü bölümde çalışmamızın öznesini oluşturan Türk Konseyi'ne yer verilecektir. Bu kapsamda, Türk Konseyi'ni oluşturan işbirliği sürecinin bir işbirliği mekanizmasına evrilişi tarihsel bir perspektifle anlatılmaya çalışılacaktır. Zirveler süreci ve kurumsallaşma evresi detaylı olarak incelenecektir. Ek olarak, Türk Konseyi'nin kurumsal yapısı, hedefleri ve amaçları, hukuksal niteliği, hayata geçirilen işbirliği pratikleri ve Türk Konseyi bağlamında bölge ülkelerinin ve Türkiye'nin gelecek perspektifleri tartışılacaktır. Söz konusu tartışma yapılırken, Türk Konseyi oluşumunun, bölgesel istikrar ve entegrasyon bağlamında, Orta Asya'da sürdürülebilir ve geliştirilebilir bir işbirliği mekanizması kurabilme perspektifi, sunduğu fırsatlar ve yaşanacak zorluklar detaylı bir şekilde incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Dördüncü ve son bölüm olan sonuç bölümünde ise, Türk Konseyi özelinde hayata geçirilmeye çalışılan işbirliği sürecinin entegrasyon aşamasına evrilebilme potansiyeline ve bahse konu sürecin/potansiyelin uluslararası alandaki yansımalarına değinilerek, başat güçler arasındaki küresel ve bölgesel denge arayışları nezdinde bir tartışma yapılacaktır. Bu sayede, 2009 yılında imzalanan Nahcivan Anlaşması ile bir işbirliği mekanizması haline gelen ve kurumsal alt yapısını tamamlayan Türk Konseyi'nin bir uluslararası örgüt olabilme iddiası ve bölgesel bir entegrasyonu sağlayabilme potansiyeli gözden geçirilecektir.

Türk Konseyi, üye ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel, dilsel vb. alanlarda işbirliği temelinde ilişkileri derinleştirmek amacı taşıyan 'hükümetler arası' nitelikte, üyelerinin 'gönüllü olarak' bir araya geldiği ve entegrasyona dayalı bir stratejiye sahip oluşum olarak dikkat çekmektedir. Bu vesileyle, Türk Konseyi örgütlenmesinin bölgesel şartlar ve üyelerinin özellikler doğrultusunda şekillendirildiği, tam bir entegrasyon ülküsünden ziyade öncelikle daha teknik konularda işbirliği sağlanması ve zamanla üyeleri arasında gönül bağı oluşturma stratejisi üzerine inşa edildiğini belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla Türk Konseyi örgütlenmesi, supranasyonal bir entegrasyon idealinden çok bölgesel bir işbirliği mekanizması oluşturma ve bu sayede bölgesel istikrarı tesis etmeye yönelik gönüllü bir birliktelik temelinde oluşturulmuş bir uluslararası örgüttür. Nitekim, Türk Konseyi nezdinde oluşturulacak bir işbirliği ortamı, üyeler açısından,

birimsel anlamda sorunların çözümü, varlık savaşlarının başarıya ulaştırılması ve refah artışı sağlarken bölgesel anlamda da bir istikrar havzası yaratılmasına katkı sunacaktır.

Esas çıkış noktası yukarıda temellendirilmeye çalışılan Türk Konseyi oluşumu, süreç sonunda sürdürülebilir bir işbirliği, istikrar ve refah ortamı yakalamayı amaçlamaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, bahse konu hava yakalandıktan sonra Türk Konseyi çatı oluşumu altında ortaya çıkacak doğal bir entegrasyon sürecinin kaçınılmaz olacağı gerçeğidir. Üye ülkeler arasında gelişen oydaşma kültürü, kurumsal çerçevede hayata geçirilen ortak karar alma mekanizmaları, üyeler arasında sağlanacak görüş ve anlayış birliği gibi entegre bir alt yapının ortaya çıkması yukarıda sözü edilen süreç sonunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. İşte çalışmamız kapsamında defaten dile getirerek Türk Konseyi'nin esas vurgulamak istediğimiz potansiyeli budur. Nitekim çalışmamız kapsamında tartışmaya açılan Türk Konseyi bağlamında bölgesel bir entegrasyonun sağlanabilirliği ihtimali söz konusu potansiyele dayanmaktadır.

Bu kapsamda, çalışmamız için benimsediğimiz teorik arka planın bir entegrasyon teorisi olması, ancak yukarıdaki hususlar göz önüne alındığında federalist ya da fonksiyonalist teorilerden ayrışıyor olması gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılan literatür taraması sonucunda çalışmaya konu olan Türk Konseyi oluşumu, üyeleri, bölgesel ve küresel dinamikler dikkate alınarak, teorik arka plan olarak, K.W.Deutsch'un 'plüralist güvenlik toplumu teorisi' nin benimsenmesi kararı verilmiştir. Her ne kadar yukarıda açıklanmaya çalışılan ve konuya içkin olan gereklilikler teorik açıdan Plüralist Güvenlik Toplumu Teorisi'ni benimsemeye itiyor olsa da, çalışmamız kapsamında Plüralist Güvenlik Toplumu Teorisini seçmemizin diğer bir nedeni olarak alan/yazın taramasında bahse konu teori baz alınarak yapılan çalışma sayısının çok sınırlı oluşudur.

Dolayısıyla, Türk Konseyi nazarında geçmişten bugüne gelişen entegrasyon temelli bölgesel işbirliği süreci ve örgütlenmeye giden yolculuk Deutsch tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılan 'plüralist güvenlik toplumu perspektifinden incelenecektir. Belirlenen söz konusu teorik arka plan ile bahse konu oluşumun bölgesel ve küresel ölçekteki etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu strateji izlenirken, mevcut uluslararası ilişkiler literatüründe rüştünü ispatlamış diğer temel entegrasyon teorileri de ele alınacak ve kapsamlı bir entegrasyon anlatısı yapılmaya çalışılacaktır. Fakat en nihayetinde, tez çalışmasının teorik arka planı Deutsch'un plüralist güvenlik

toplumu yaklaşıımı üzerinden kurgulanacaktır. Çalışma kapsamında teorik açıdan diğler yaklaşımlara da yer verilmesinde temel beklenti ise, konuya ilişkin ele alınması muhtemel farklı yaklaşımlarında özümşenerek en geçerli ve en kabul edilebilir anlatıyı ortaya çıkarmak ve en başından gelebilecek eleştirilere kısmen de olsa bir cevap verebilme kaygısıdır.

Birinci Bölüm

1. Küresel Rekabette Yeni Bir Çıkar Sahası: Orta Asya

Dünya tarihine bakıldığında, yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal kırılmalar beraberinde yeni bir düzen getirmekte ve uluslararası alanı yeniden şekillendirmektedir. Ortaya çıkan her düzen dönemi sonsuzluk ve yapısal mükemmellik adlediyor olsa da, Dünya siyasi tarihi açısından dönüşüm süreklilik arz eden bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin son halkası olarak Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan çok kutuplu uluslararası sistem gösterilebilir.

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte uluslararası siyaset ve ekonomi hızlı bir entegrasyon sürecine girmiştir. İdeolojik temelli siyasal ve ekonomik kamplaşma dönemi sona ermiştir. Bahse konu süreç, düzenleyici ve denetleyici unsurlardan muaf çok kutuplu bir ortam da, farklı çıkar setleri üzerinden boşlukların doldurulması üzerine kurgulanan yarışa dayalı yeni bir uluslararası sistem olarak tanımlanabilir. Bu sürecin en derinden hissedildiği bölge ise, SSCB sonrası küresel ölçekte çıkar mücadelelerinin merkezi haline gelen, Orta Asya bölgesidir.

Konuya giriş yapmadan önce Orta Asya bölgesini coğrafi açıdan tanımlamak ve özümsemekte yarar vardır. “Orta Asya terimi, Çarlık Rusya’sı döneminden kalan bir terimdi. SSCB döneminde ise, günümüzdeki beş ülkeyi (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) kapsayan Merkezi Asya terimi kullanılmaktadır (R. M. Cutler,2001: 29)”.

Bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir başka terim de “Asya”dır. “Asya şeklindeki kullanım daha çok Amerikan tarzını andırmaktadır. Avrupa ve bölgenin kendi içinde ise genel kullanım olarak Orta Asya terimi benimsenmiştir. (A.G.Frank, 1992: 5)”. Orta Asya olarak tanımlanan coğrafi bölge, doğuda ve güneyde aşılmaz yükseklikteki Kingan Dağları ve Himalayalar ile, kuzeyde uçsuz bucaksız Sibirya ormanları ile ve batıda Hazar Denizi ile çevrili olan ve açık denizlere açılımı olmayan bir kapalı havza konumunda bulunan bir coğrafi bölgedir.

Orta Asya bölgesinin kapsamı ile ilgili tanımlama yapmak oldukça güçtür. Bölgenin sınırlarının tayin edilmesinde, uluslararası düzeyde kabul görmüş tek bir tanımdan bahsedebilmek mümkün değildir. Bazı yazarlara göre, bölge, tarihsel olarak

göçebe halklarla ve İpek Yoluyla yakından bağlantılıdır. Bu minvalde Orta Asya, insanların, malların ve fikirlerin Avrupa, Ortadoğu, Güney Asya ve Doğu Asya arasında hareketini sağlayan bir köprü rolünü oynamıştır. Asya kıtası ve alt bölgelerinden farklı bir tanımlama olarak, “Orta Asya terimi ilk kez 1843 yılında yer bilimci Alexander von Humboldt tarafından ortaya atılmıştır (Nogayeva, 2012: 97)”. Humboldt’a göre: Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça farklı tanımlara sahip bir bölgedir. Dar anlamda, Orta Asya’yı idari açıdan oluşturan unsurlar kapsamında bir tanımlama yapılabilir. Buna göre, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın dahil olduğu coğrafya Orta Asya olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşıma istinaden, SSCB’nin sonrasında ise, Orta Asya tanımlaması içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. “Geniş anlamda ise Afganistan ve Pakistan’ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya’nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran’ın kuzeydoğusu arasında kalan bölge, Asya’nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini –Orta Asya bölgesini- tanımlamak için kullanılabilir. (Nogayeva, 2012: 98).

Orta Asya; sahip olduğu doğal ve kültürel zenginliklerinin etkisiyle oluşan küresel farkındalığın ana merkezi, uluslararası rekabetin ise cazibe merkezi haline dönüşmüş, sahip olduğu stratejik konumu, sosyal ve kültürel değerleri ve doğal zenginlikleri sayesinde hem bölgesel hem de küresel politikalar açısından ciddi bir çıkar ve rekabet alanı olmuştur. Verimli topraklara sahip olmanın yanı sıra, yeraltı ve yerüstü zenginliklerle de donatılmış olan coğrafyası, sahip olduğu ciddi boyutlardaki insani ve sosyal potansiyeli, kültürel çeşitliliği, tarihi İpek Yolu üzerinde konumlanması ve Soğuk Savaş dönemi izlerinin en yoğun hissedildiği bölgelerden biri olması hasebiyle bir cazibe merkezi olan Orta Asya, bölgeselleşme ve entegrasyon mantığına dönük işbirliği çabalarının fazlasıyla vücut bulduğu alanların başında gelmektedir.

Tıpkı Mackinder’in kara hâkimiyet teorisini kurgularken önemine dikkat çektiği gibi, Brzezinski de Orta Asya’yı, “Avrasya, yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Avrasya’ya egemen olan bir güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edebilir (Brezinski,1998: 32)” diyerek, tanımlamış ve Avrasya’nın önemine vurgu yapmıştır. Brezinski’nin Avrasya tanımı geniş anlamda Avrupa ve Asya’nın birleşim noktalarını kapsayan alandır. Bu tanımlamaya göre, “Avrasya’nın kalbi olan Orta Asya ise, Asya ile Avrupa kıtalarının stratejik kesişim bölgesidir (D.Trennin,2000: 168)”.

Aslında bölgenin jeostratejik ve jeopolitik önemi, İpek Yolunun hayati konumu nedeniyle 19. yy'da zirveye ulaşmıştır. “Kuzeyden güneye ve doğudan batıya bölgenin kalbinden geçen ve dünya ticaretinin eski zamanlarının vazgeçilmez rotası olan meşhur İpek Yolu İslam, Asya ve Avrupa uygarlıklarını birbirine bağlayan tarihi ticaret yollarının kesişme noktasıdır (Tursunaliyev, 2010: 8-9).” Bu özelliği sebebiyle, tarihte birçok dönemde küresel ölçekte rekabete ve mücadeleye sahne olan Orta Asya, 19.yüzyılda, Hindistan ve onun üzerinden Avrasya coğrafyasının kontrolü için çekişen Rus ve İngiliz imparatorluklarının stratejik anlamdaki çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir. Aynı şekilde, bölgede bulunan ve birliğe üye olan özerk cumhuriyetler -Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan- SSCB döneminde de ekonomik, askeri, stratejik ve siyasi açıdan önemli merkezler olmaya devam etmiştir. “Bölgede, dünyadaki petrol ve doğalgaz zenginliği açısından en yüksek rezervleri topraklarında barındıran ülkeler –Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan –yer almaktadır (Tursunaliyev, 2010: 9).” Dolayısı ile Orta Asya bölgesinin, hem konumu hem de sahip oldukları zengin yeraltı kaynakları nedeniyle jeostratejik bakımdan çok ciddi öneme sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

“Orta Asya coğrafyası sahip olduğu ekonomik zenginlikler ve Çin, Rusya ve Hindistan gibi dünya güçlerine olan yakınlıkları nedeniyle uluslararası sistemde giderek daha fazla önem kazanan bir bölge olarak görülmektedir (Kaşıkçı, 2019: 339).” J. Mackinder’in uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı klasik jeopolitik yaklaşım açısından bakıldığında; dünyayı denetim altına alabilmek için Avrasya’yı, Avrasya’yı denetim altına alabilmek için ise Orta Asya’yı kontrol etmek gerekmektedir (Sönmezoglu, 2000: 511). Dolayısı ile bölgenin jeostratejik açıdan önemi görmezden gelinemeyecek seviyededir.

Tarihi açıdan Orta Asya Soğuk Savaş döneminde, SSCB’nin dışa kapalı iç siyasal düzenlemelerinin etkisiyle, pek dikkat çekmemişse de, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB’nin dağılması ile birlikte canlılığı ve önemi kısa sürede tekrar keşfedilmiş olan bir bölgedir. Bu canlılık ve önemin temel gerekçesi olarak bölge, uluslararası politik ekonomi açısından hayati öneme sahip Hazar petrolünün getirisi, Çin’in sınır ve enerji güvenliği açısından bir tampon olması ve Rusya’nın uluslararası güç siyaseti açısından bölgeyi arka bahçesi olarak tanımlaması gösterilebilir. Bu gerçekler

göz önüne alındığında, Orta Asya'nın jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik önemi bir nebze de olsa anlaşılabilir.

Soğuk Savaşın sona ermesi, uluslararası siyaset ve rekabette hızlı bir dönüşüm süreci yaratmıştır. Bu değişim sürecinin en önemli göstergesi SSCB sonrası yeni ve tecrübesiz devletlerin birer uluslararası aktör olarak sahne almasıyla ortaya çıkan yeni jeo-stratejik rekabet alanları ve bu tecrübesiz devletlerin var oluş savaşlarının bir getirisi olarak artan bölgesel kurumsallaşma çabaları olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, SSCB'nin dağılışının ardından küresel güç ve etkinlik mücadelesinde Orta Asya, dünya siyasetinde stratejik bir çıkar sahası olarak ortaya çıkmıştır.

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte, Orta Asya bölgesi, küresel ve bölgesel güçlerin 'nüfuz mücadelesi' alanı haline gelmiştir. Geçen yüzyıl boyunca derin bir siyasi istikrarsızlığın ve sosyo-kültürel bunalımın egemen olduğu Orta Asya bölgesi, merkeziliğini kaybettiği dönemden itibaren uluslararası gelişmelerin periferisinde kalarak durgunluğa itilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise Orta Asya tamamen politik arenadan uzaklaştırılmıştır. SSCB'nin dağılması sonrasında uluslararası ilişkiler sahnesine yeni devlet yapılarının çıkması ile birlikte başta Orta Asya olmak üzere "yeni jeostratejik ve jeopolitik alanlar ortaya çıkmış ve bu süreç eski bölgesel paradigmanın yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır (Amanov,2007: 74)".

2. Uluslararası İlişkilerde İşbirliği Olgusu ve Orta Asya

Uluslararası ilişkilerin disiplininin temel paradigması olarak küresel ölçekte barış ve güvenliğin tesis edilmesi çabasını gösterebiliriz. Bahse konu çabaya atıfta bulunan liberal yaklaşıma göre, devletlerin çıkarlarının önceliği onları işbirliği yapmaya iten temel gereksinimdir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre devletler, işbirliği yapabilme potansiyeline sahip rasyonel aktörlerdir. Uluslararası sistem nezdinde işbirliği olgusunun barış ve güvenliğin tesis edilmesinin yanı sıra diğer bir önemli özelliği ise toplumsal refahın tesis mümkün kılan bir süreç olmasıdır. Bu noktada, İşbirliği süreçlerine katılım sayesinde, çatışmaların önlenmesi ve sağlanabilecek olan barış ve güvenliğin tesisi ile toplumsal ölçekte refah sorununu ortadan kaldırılabilmek mümkün olabilmektedir. Bu kazanımlarının yanı sıra "devletler, gerek eğitim ve kültür gibi toplumsal ve sosyolojik alanlarda, gerekse ekonomi gibi daha teknik bir alanda yürütülecek işbirlikleri sayesinde

karşı karşıya kaldıkları refah ve beka sorunlarına köklü çözümler geliştirebileceklerdir. (Erol ve Çelik, 2017: 15)”.

Dünya tarihinin kaydettiği en kanlı savaş olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası siyaseti dehşet dengesine dayalı bir kutuplaşma şeklinde dizayn eden Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve bu dönemin kutup başlarından biri olan SSCB dağılmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, gerek genelde uluslararası sistem açısından gerekse özelde Orta Asya bölgesi için yeni parametreleri, yeni sorun ve çatışmaları beraberinde getirdiği gibi, yeni imkânlar da gebe bir konjonktür yaratmıştır. Uluslararası sistem yeni bir yapıya evrilirken Orta Asya jeopolitiği de ciddi bir dönüşüm sürecine girmiş, bölgede bağımsızlıklarını ilan ederek Sovyetler Birliği’nin hegemonyasından kurtulmuş ve söz konusu coğrafyada var oluş savaşına giren beş yeni tecrübesiz Türk devleti uluslararası sistemin birer aktörü haline gelmişlerdir. Böylece, Orta Asya bölgesi için işbirliğinin önemi 1990’lı yılların başından itibaren daha da anlaşılır hale gelmiştir.

Orta Asya bölgesinde bugün bağımsız olan Türk Devletleri, 19.yy’dan itibaren önce Çarlık Rusya’sı ardından da SSCB tahakkümü altında merkeze tam bağlı şekilde programlı bir asimilasyona ve izolasyona mahkûm bırakılmışlardır. Ekonomik, sosyal ve kültürel ayrıştırma politikaları ile birbiriyle temas kurması engellenen bu devletler; iletişim kanalları, ekonomi, sanayi, ulaşım ve eğitimleri açısından SSCB’nin ideolojik anlayışına göre yapılandırılan ve ‘tam denetimli serbestlik’ olarak tanımlanabilecek programlı bir sömürü sistemiyle Moskova’ya bağımlı hale getirilmişlerdir. Aynı zamanda, özellikle SSCB döneminde, bölgenin gerçekliklerinden uzak bir iskân ve ekonomi politikası uygulanmış, bölge ülkeleri ekonomik yönden birbirlerine bağımlı kılınırken, sosyolojik, dilsel, tarihsel ve kültürel açıdan birbirlerinden kopartılmışlardır. Bu durumun bir sonucu olarak bölgede entegrasyon süreçlerinin işletilebilmesini sağlayabilecek toplumsal tabakaları oluşturan temel nirengi noktaları ortadan kaldırmıştır. Bölge genelinde kültür, dil, din, ve ırk temelli ayrılıklar körüklenerek ulus olma bilinci kırılmış, etnik temelli çatışmalara zemin hazırlanmıştır. Dış ilişkilerde zaten sıkı sıkıya merkeze bağlı bir işleyiş söz konusu olmakla birlikte, Moskova’nın sosyalist ideolojiye dayalı ekonomik planlamasına istinaden bölge genelinde ekonomik karşılıklı bağımlılıklar yaratılmıştır. Bunun sonucu olarak, bölge ülkelerinin kendi kendine yeter bir ekonomik duruş sergileyebilme potansiyelleri yok edilmiş ve çok yönlü bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayalı ekonomik sömürü modeli izlenmiştir. Dolayısıyla,

bağımsızlıkların kazanılması sürecinde bölge ülkeleri ne Moskova'dan ne de birbirlerinden ayrı varlıklarını sürdürebilecek seviyede ve kapasitede değillerdir. Dolayısıyla denilebilir ki, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bahse konu bağımsızlık süreci kaçınılmaz olarak ortaya çıkmış ve bölge ülkeleri tarafından kabullenmek zorunda kalmıştır.

“İsveçli jeo-politika uzmanı R. Kjøllen'e göre güçlü bir siyasal organizmanın üç şartı vardır: 'genişlik', 'hareket serbestisi' ve 'içeride birlik ve beraberlik'. Bu tanımlamayı Orta Asya bölgesi için uyarlayacak olursak; Orta Asya bölgesi, geniş, verimli ve doğal zenginliklerle bezenmiş bir coğrafyaya sahiptir. Bölgenin kendi içerisinde ve çevresindeki görece istikrarlı ve güvenli ülkelerle oluşturabileceği işbirliği pratikleri, Orta Asya bölgesinin küresel ölçekte jeostratejik açıdan tartışmasız şekilde en güçlü bölgelerden biri olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır (Tursunaliyev, 2010: 9).” Nitekim bölgenin durumu bu bağlamda değerlendirildiğinde bölge ülkeleri için işbirliği kavramı öncelikli hedef olarak gösterilebilir.

Yukarıda belirtilen zorunluluklar ve fırsatlar bağlamında, SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan yeni ve tecrübesiz devletlerin yer aldığı Orta Asya bölgesi için uluslararası işbirliği ve küresel sisteme eklenilebilme ülküsü vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. İçeride ve dışarıda barış ve güvenliğin tesis edilerek ulus inşası sürecinin sorunsuz şekilde tamamlanabilmesi ve devlet aygıtının kurumsal kimliğinin oluşturularak sürdürülebilir kılınabilmesi için gerekli düzenlemelerin hayata geçirilebilmesi bahse konu işbirliği süreçlerinin işletilebilmesi ile mümkün olacak ideallerdir.

Orta Asya'nın merkezinde, 1991 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan beş yeni bağımsız cumhuriyeti (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) komşu ülkelerden farklı kılan birçok nitelik, Orta Asya'nın 'bağımsız' bir uluslararası-siyasi bölge olmasının da düşünsel çerçevesini ve temelini oluşturmaktadır. Bu bağımsızlık süreci ve beraberinde getirdiği yapısal transformasyon süreci bölge için iki farklı sürecin başlangıç noktasını teşkil etmiştir: Bahse konu iki farklı süreçten birincisi, “bölge ülkelerinde ulusal devletlerin inşa süreçlerinin başlaması ve bölge genelinde yaşanan siyasal-ekonomik dönüşüm hareketleridir. İkincisi ise, söz konusu ülkelerin sınırları dâhilinde yeni bir bütünlük algısı olarak Orta Asya Bölgesinin, oluşmasıdır (Altundağ, 2016: 102)”. Bu algının gerekçesi ise, bölge ülkelerinin dağılan SSCB'nin ardılığını reddetmeye dönük ayrıştırıcı davranma refleksleri ve kuruluş süreçlerinin

getirdiği benzer problemleri ve sancuları paylaşan ülkeler olmaları gerçeğidir. Bu yakınlığın karşı konulamaz çıktısı ise bölgesel işbirliği pratikleri oluşturma zorunluluğudur.

Bahse konu gereklilikler ve mecburiyetler ile birlikte, Orta Asya’da bağımsızlıklarını yeni kazanan tecrübesiz devletlerin toplumsal huzuru tesis edebilmeleri ve ekonomik refahı tüm sosyal tabakalara sirayet ettirebilmeleri için bölgesel ve küresel ölçekte uluslararası işbirliği stratejilerine yönelmekten başka çareleri bulunmadığı da döneme özgü olarak tartışılmaz bir gerçeklikti. Aynı şekilde, bağımsızlıklarını yeni kazanan tecrübesiz devlet yapılanmalarının tüm bunları yapabilmeleri için gerekli olan hayatta kalabilme ve sürdürülebilir bir otorite oluşturabilme mecburiyetleri, yani beka sorunsalını ortadan kaldırmaları da hayati önem arz ediyordu. Nitekim, bağımsızlıklarını yeni kazanan bu tecrübesiz devletler açısından, bağımsızlıklarını koruyabilme ve varlıklarını sorunsuz bir şekilde idame ettirebilmeleri ne denli önem arz ediyorsa uluslararası işbirliği ve entegrasyon olgusu da bölge için var oluş mücadelesinin diğer bir ayağını oluşturmaktaydı diyebiliriz.

3. Kavramsal Çerçeve: Uluslararası Entegrasyon Olgusu

3.1. Uluslararası Entegrasyon Olgusu ve Kavramsal Tanımlama Zorluğu

Küreselleşme süreci ile birlikte artan bölgeselleşme eğilimleri, entegrasyon olgusunu uluslararası ilişkilerin önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Ancak, özellikle “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ‘entegrasyon’ kavramını açıklamaya çalışan ve buna ilişkin kuramlar geliştiren çalışmalar yapılmış olmasına karşın, entegrasyonun ne olduğu hakkında tam bir görüş birliği mevcut değildir (Puchala, 1972’den aktaran Yapıcı, 2007: 132)”. “Entegrasyon teriminin bir süreç mi, bir durum mu yoksa her ikisi birden mi olduğu konusunda bilim adamları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Haas, 1964’ten aktaran Yapıcı, 2007: 132)”.

Uluslararası entegrasyon kavramının herkes tarafından ortak ve yekpare kabul edilebilen bir tanımı yoktur (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1990: 458). Bağımsız birer uluslararası birim ve egemen-rasyonel aktörler olarak devletleri, ulusal egemenlik ve hükümler haklarını daha büyük bir siyasal topluluğun hukuksal ve kurumsal çatısı altında toplayarak kendilerini sınırlandırma yoluna gitmeye iten gerekçeler her zaman ve mekânda farklılık göstermektedir.

Kavramsal olarak bakıldığında ‘entegrasyon’, içinde birden fazla olguyu barındıran bir gökkuşağı olarak kullanılmaktadır. Gökkuşağı içerisinde bulunan her bir farklı renk farklı bir sosyal olguyu ifade eder. Bu sosyal olgular arasında bir neden sonuç ilişkisi kurulması mümkün olmadığından ötürü kavram son derece soyut bir niteliğe bürünmektedir. Dolayısıyla, Uluslararası Entegrasyon kavramından hareketle bir tartışma başlatmadan önce bu tartışmanın sınırlarını iyi belirlemek ve kavrama içkin olgular arasında var olan çeşitli ilişkileri saptayarak genel bir çerçeve çizmenin en doğru yol olacağı kanısındayım.

Entegrasyon genel anlamıyla tek tek parçaların kapsayıcı bir bütünü oluşturmaları olarak tanımlanabilir. Uluslararası ilişkiler bağlamında bakıldığında ise bu tanım, egemen devletlerin bir arada yeni bir siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel veya askeri alanlarda birlik oluşturmaları olarak genişletilebilir. Nitekim Reinhard Meyers’e göre; “entegrasyon, katılımcı aktörler arasında konsensüs ile ortak normların, değerlerin, çıkarların ve hedeflerin geliştirildiği, temelde barışın devamlılığı amacını sağlamaya yönelik siyasal bir topluluğun uluslararası sistem içerisinde oluşması sürecidir (Meyers 1998’den aktaran Çakmak, 2007: 168)”.

Bu aşamada, belirtmemiz gereken en temel husus, uluslararası entegrasyon olgusunun en temelde, insan grupları arasındaki ilişkileri ele alan sosyal bir olgu olduğu gerçeğidir. Söz konusu ilişkilerin kapsamından hareketle, uluslararası ilişkiler yazınının realist damarından beslenerek literatürde tartışılmaz bir şekilde yer edinen ve aslen insan ilişkilerine içkin olan ‘şiddet’ ve ‘tehdit’ kavramlarını çıkartarak bir sınır çizilmesi bizim gerçek manada bir tanıma ulaşabilmemiz açısından hayati olacaktır. Bu bağlamda söz konusu iki unsuru birleştirip, uluslararası entegrasyon olgusunun bir ilişki türü olduğu gerçeğini de bir arada düşünürsek ilk tanımımıza üretebiliriz: Buna göre; ‘Uluslararası Entegrasyon insan grupları arasında, şiddet ve şiddet kullanımına dair tehdide başvurulmaksızın oluşturulan karşılıklı ilişki ağı modellerine verilen genel bir addır’. Bu tanıma göre, entegrasyonun belli bir tarihsel süreç içerisinde adım adım gelişen bizatihi bir sonuç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda entegrasyon, çeşitli insan grupları – ya da en genel ölçekte uluslararası aktör olarak kabul edilen birimler yani devletler – arasında aile, kabile, ulus-devlet, federal devlet, işbirliği, karşılıklı bağımlılık, ve benzeri birtakım formasyonlarla geliştirilen sıkı ya da esnek ilişki modelleridir.

Yukarıda insan grupları arasında farklı formülasyonlarda geliştirilen bir ilişki modeli olarak tanımladığımız entegrasyon olgusu için tarafımızca üretilebilecek ikinci bir tanım ise, ‘entegrasyon, insan gruplarının söz konusu karşılıklı ilişki sürecinde birbirlerine yakınlaştıkları ve uzaklaştıkları bir süreç’ olduğu şeklindeki tanımdır. Dolayısıyla artık bahse konu olgu bir sonuçtan ziyade bir sürece evrilmektedir. Bu süreç içerisinde, insan grupları arasında tek bir çatı örgüt yani bir devlet altında birleşmeye kadar uzanabilecek yakınlaşmalar olabileceği gibi, bunun tam tersine, var olan devlet çatısı altındaki ‘entegre hal’ den feragat ederek bölünmeye ve parçalanmaya kadar uzanabilecek uzaklaşmaların olması da mümkündür. Böylece, aile, kabile, ulus-devlet, federal devlet, işbirliği karşılıklı bağımlılık ve benzeri olgular artık insan grupları arasındaki yakınlaşma ve uzaklaşma sürecinin birer parçasıdır diyebiliriz. Söz konusu olgular en temelde karşılıklı bir etkileşime haiz olgular olarak biri diğerine dönüşebilmekte ve artık aralarında bir neden-sonuç ilişkisi olduğu kabul edilebilmektedir. Bu noktadaki temel fark, söz konusu entegrasyon olgusuna birbirinden kopuk ve bağlantısız modellerden ziyade, bir doğruyu oluşturan noktalar misali birbirini izleyen ve söz konusu modelleri yaratan bir süreç mantığıyla yaklaşıyor olmasıdır.

Entegrasyon olgusuna bu ikinci tanım açısından yaklaştığımız zaman akla gelen ilk soru, bahse konu sürecin temel dinamiğinin ne olduğudur. Buradan hareketle, diyebiliriz ki, seçilen dinamiğin, entegrasyonun süreç olma özelliğine uygun ve genel bir niteliğe haiz olması zorunludur. Bu zorunluluk da bizi söz konusu dinamiğin en genel ifadeyle ‘ihtiyaçlar’ - ya da çıkarlar – olduğu cevabına yöneltecektir. Daha detaylı bir anlatımla yaklaşımı açıklamak gerekirse, insan ihtiyaçlarını çevresel koşullar belirler. Dolayısıyla çevresel koşullardaki değişimler de ihtiyaçlar üzerinde dönüştürücü bir etki doğurur. Değişen ihtiyaçlar ise, yeni bir takım entegrasyon modellerinin temelinde yatan nedenleri açıklar. Bu doğrultuda, uluslararası entegrasyon olgusunu, ‘değişen koşulların ortaya çıkardığı ihtiyaçların insan gruplarını yeni ilişki modellerine zorladığı bir transformasyon süreci’ olarak tanımlamamız mümkün olacaktır.

Bahse konu transformasyon süreci en nihayetinde yapısal açıdan dayanak noktalarının belirlenmesine ve bir süreç olarak tanımladığımız entegrasyon modelinin alt yapısını oluşturacak bir örgütlenmeye ihtiyaç duyacaktır. Nitekim, ihtiyaçlar sınırsızdır ve bu ihtiyaçların sürekli olarak sorunsuz karşılanması için istikrar şarttır. Daha farklı bir anlatımla, soyut temeller üzerine bir yakınlaşma ya da uzaklaşma süreci olarak

tanımlayabileceğimiz entegrasyon olgusuna yönelik transformasyon süreci somut dünyada yansımalarını gösterebilmek isteyecektir. İşte söz konusu bu somut gerçeklik algısını ortaya koyabilecek düzenleyici bir mekanizmaya duyulan ortak ihtiyaç, salt bir süreç olarak tanımladığımız entegrasyon olgusunun nihai olarak kurgulanmış düzenleyici bir mekanizmaya dönüşmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunlulukta örgütlenme ihtiyacını ve uluslararası örgütler mantığının çıkış noktasına bizleri ulaştırmaktadır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak, uluslararası örgüt kavramı için bir tanımlama yapmak gerekirse; değişen koşulların ortaya çıkardığı ihtiyaçların insan/devlet gruplarını yeni ilişki modellerine zorladığı bir transformasyon sürecinin zorunlu getirisi olan, karşılıklı çıkar sahalarını gözetken ve gönüllük esasına dayalı olarak şekillenen işbirliğine dayalı süreçlerin, üzerinde ortak karar kılınmış bir mekanizmaya dönüşmüş halidir diyebiliriz. Bu tanımlamanın yapılmasının nedeni entegrasyon olgusunun nihai ulaşım noktasını göstermektedir. Tez çalışmasının kapsamı gereği örgütlenme olgusuna yoğunlaşamayacağı için konu bu noktada tanım düzeyinde bırakılacak ve bu noktadan sonra işlenmeyecektir. Çalışmamız uluslararası entegrasyon olgusunun incelenmesi üzerinden geliştirilen bir formülasyonda ilerletilecektir.

Ernst Haas'a göre, ihtiyaç duyulan teorik yaklaşım, söz konusu transformasyon süreçlerini tüm çıplaklığıyla ve bilinçli bir şekilde açıklamaya çalışan belirleyicilere sahip olmalıdır (Haas, 1964: 62). Buradan da anlaşılacağı gibi entegrasyon olgusunun 'değişim ve dönüşüm' süreci olma niteliğine Haas tarafından da dikkat çekilmektedir. Bu noktada, entegrasyon olgusunun, sosyal sistem içerisindeki düzenli ve karşı konulamaz bir değişim olduğunu kabul edersek, Robert Gilpin'in sistemsel değişimle ilgili açıklamaları doğrudan konumuzla ilişkilendirilebilecek bir hal teşkil edecektir. Bu ön kabulden hareketle, Robert Gilpin, sistemsel değişimi açıklarken entegrasyon sürecindeki değişime de ışık tutmaktadır. Ona göre; "aktörlerin çıkarları ve bu aktörler arasındaki güç dengesinin zaman içerisinde yaşanan ekonomik, teknolojik ve benzeri gelişmeler ile dönüşüme uğraması kaçınılmazdır (Gilpin, 1981: 8-9)". Sosyal sistemdeki bu transformasyondan en fazla yarar sağlayan ve bu transformasyonu etkileme gücü kazanan aktörler, doğal olarak sistemi kendi çıkar setleri üzerinden şekillendirmeye çalışırlar. "Bu süreç sonucunda ortaya çıkan yeni sistem ise, yeni başat üyeleri arasında, yine yeni bir güç ve çıkar dağılımını da yansıtır. (Gilpin, 1981: 9)". Buradan da anlaşılacağı üzere bahse konu değişim ve dönüşüm süreci kendini yenileyen bir devinim sürecinden, diğer bir ifadeyle, tekerrürden ibaret tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Gilpin'in bu

açıklaması genel olarak ifade ettiğimiz ‘koşullar’ ve ‘ihtiyaçlar’ soyutlamalarını somutlaştırıcı bir anlatım ortaya koymaktadır. Gilpin’in tanımında değişime yön veren unsurlar sırasıyla ve birbirinin sonucu olarak aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (Gilpin, 1981: 9-10)”:

1. Ekonomik, teknolojik ve çevresel faktörlerdeki değişim. Diğer bir ifadeyle, koşullardaki değişim,
2. Çıkarlar ve güç dağılımındaki değişim. Diğer bir ifadeyle, ihtiyaçların değişimi,
3. Yeni güç sahiplerinin çıkarları doğrultusunda sistemi değiştirme çabalarına dayalı yeni bir sosyal ilişki modeli arayışı.

Yukarıda anlatılanlar ışığında, söz konusu transformasyon süreci tarihsel devinim içerisinde belli zamanlarda yeni güç sahipleri ve eskileri arasında Immanuel Wallerstein’in Dünya sistemleri yaklaşımında belirttiği gibi, şiddete dayalı bir çatışmaya da neden olabilir; ve fakat bu çatışma entegrasyon açısından gerekli olan bir araç yahut onun zorunlu bir çıktısı olmaktan ziyade, bizatihi bu sürecin eksikliğinden kaynaklanan bir anomali olabilir. İşte tam da bu nedendir ki şiddet ve şiddet kullanımı tehdidi, entegrasyon olgusu kapsamı içine alınmayıp, ancak ve ancak entegrasyon sürecinde ortaya çıkabilecek olan bir yan etki olarak değerlendirilmelidir. Dolayısı ile entegrasyon olgusu özelinde temel değişim mekanizması, realist okulun kabul ettiği gibi savaş, çatışma ve benzeri şiddet içerikli yöntemlerin aksine daha barışçıl mekanizmalardır (Gilpin, 1981: 15).

3.2. Uluslararası Entegrasyon Kavramını Tanımlamak

3.2.1. Düzey Tartışması

Uluslararası ilişkiler disiplininde genel kabul gören inceleme düzeyleri birey, devlet ve uluslararası sitemdir. Ancak söz konusu düzeylerin içerisine birey, devlet ve uluslararası örgütleri alan ‘aktör düzeyi’ ve içerisine alt sistemler ile küresel sistemi alan ‘sistem düzeyi’ olmak üzere ikiye ayırmakta mümkündür (Sönmezoğlu, 2000: 80-81).

Bu noktada kast edilen kavram olarak akla sadece ulus-devlet kavramı gelmemelidir. Günümüzün en önemli uluslararası aktörü olarak ulus-devletleri tahayyül edebiliyor olsak da, bunun yanı sıra, çok uluslu şirketler, hükümet dışı örgütler ve çok çeşitli ulus-ötesi baskı grupları da uluslararası aktör kavramının kapsamı içerisinde

düşünülmelidir. Nitekim gelişen ekonomik, teknolojik imkanlar ve bunlara paralel olarak haberleşme ve ulaşım gibi alanlarda gerçekleşen atılımlar yeni imkanlar ve etkileşim kanalları doğurmuştur. Keohane ve Nye'nin 'Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak' adlı eserlerinde belirttikleri gibi, dünya artık 'küresel bir kasabaya dönüşmüştür'. Bu dönüşümün çıktısı ise, uluslararası aktörler arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal etkileşimin ulusal sınırları çoktan aşmış olduğu gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Keohane ve Nye, bu gerçekten hareketle, adı geçen eserlerinde, uluslararası aktörler arasında artan etkileşimin, söz konusu birimler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmakta olduğundan bahsetmektedir. Yaratılmış olan bu söz konusu karşılıklı bağımlılık ağı içerisinde dünyanın bütünleşmekte olduğunu belirtmektedirler. Eserlerindeki bu anlatımdan ulaştıkları sonuç olarak ise, iç ve dış politika ayrımının önemini yitirdiği dünya, ekonomik ve siyasi bir bütün olma yönünde ilerlemektedir (Keohane, Nye, 1977: 379) tespitinde bulunmaktadır. Dolayısıyla küreselleşen dünya sistemi karşımıza birincil inceleme düzeyi olarak 'uluslararası sistem düzeyi'ni çıkarmakta ve bu düzeyde bir inceleme yapma zorunluluğu doğurmaktadır.

3.2.2. Kavram Tartışması

Uluslararası sistem düzeyinde anlatımını bulan entegrasyon olgusuna sistemsel entegrasyon da diyebiliriz. Bu düzlem ile ilgilenen teorisyenlerin açıklamaya çalıştıkları olgu, küreselleşen dünyanın değişen ekonomik, sosyal ve siyasal bağlarının etkileşim düzeyilerindeki artış gerçeğidir. Bu gerçek, geçmiş dönemlerde var olan geçici ve durumsal temelli uluslararası ilişkiler pratiklerinin, ortaya çıkan küreselleşme olgusunun ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle artan karşılıklı bağımlılık ölçeğinde kalıcılaştığı bir gerçektir. Diğer bir anlatımla, Dougherty ve Pfaltzgraff'ın da belirttiği gibi, "bیلardo topu yaklaşımı temelli ilişki pratiğinin yerini örümcek ağına benzeyen bütünleşmiş ilişki pratiklerine bıraktığı gerçeğidir (Dougherty ve Pfaltzgraff 1990; 206)".

Sistemsel bütünleşme olgusu ise küresel ekonomik ve siyasal sisteminin, örümcek ağı modeli küresel bir bütünleşmeye doğru evrildiğini açıklamaya yönelik bir tanımlamadır diyebiliriz. Ne var ki, sistemsel bütünleşme mantığında, başta ulus-devlet sistemi olmak üzere, uluslararası aktör çeşitliliğinin ortadan kalkarak tek tipleşmiş bir dünya devleti sisteminden bahsedilmediği bu aşamada belirtilmelidir. Nitekim, sistemsel bütünleşme teorileri kapsamında analiz düzeyi bağlamında siyasal birimler olarak kabul edilen uluslararası aktörlerin ölçek olarak değişimleri ele alınmaz. Daha ziyade, söz

konusu birimler arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı artan işbirliği düzeyi ve bu durumun ortaya çıkardığı yeni dünya düzeni analiz düzeyi olarak ele alınır. Her ne kadar yetkileri belirli oranda sınırlandırılmış olsa da bu yeni uluslararası siyasi ve ekonomik düzen, ulus-devlet olgusu temelinde ve bu olgunun neşrettiği siyasal birimlerin uluslararası sistemin temel nüveleri oldukları ön kabulü üzerine bina edilmiş bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, söz konusu edilen çıkış noktası olan karşılıklı bağımlılık olgusu, ulus-devlet yapısında öngörülen siyasal birimlerin manevra alanını daraltmış olsa bile, yine de temel uluslararası siyasal birim ulus-devlet olarak kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile ortaya çıkan çift kutuplu uluslararası sistem içerisinde çıkar ve rekabete dayalı politikalar aktörler arası ilişkilerin şekillenmesinde temel belirleyici olmuştur. Özellikle kutup başları arasındaki rekabet ve çıkar maksimizasyonu periferiler üzerinden yürütülmüş ve bu da sadece politik alanla sınırlı değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar olmak üzere hemen hemen her alanda ciddi kırılmalar ve dönüşümler yaratmıştır. En nihayetinde, özellikle ekonomik ve teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler ve atılımlar ile artan karşılıklı bağımlılık ilişkileri beraberinde sosyal ve siyasal etkileşimleri getirmiştir. Bahse konu etkileşimler ise hem ulus-devlet formları, hem toplumsal yapılar, hem de devlet-dışı aktörler nezdinde zorunlu bir küresel entegrasyon ihtiyacı doğurmuştur. Küreselleşme olarak adlandırabileceğimiz karşılıklı etkileşim ve bağımlılıkların artmasıyla ortaya çıkan bu süreç ile birlikte bölgeselleşme eğilimleri ve entegrasyon olgusu uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde önemli bir gündem maddesi halini almıştır. “Ancak, o günden bugüne, geçen uzun zamana rağmen, entegrasyon olgusunun kavramsal olarak tam bir tanımı yapılamamış, tam bir görüş birliğine ulaşılamamıştır (Puchala, 1972'den aktaran Canbolat, 2001: 81)”. “Kavramsal açıdan ortaya çıkan bu belirsizlik halinin temel dayanak noktası ise, yukarıda da belirtildiği üzere, entegrasyon kavramının bir süreç mi, yoksa bir durum mu yahut her ikisi birden mi olduğu konusunda yaşanan görüş ayrılığıdır (Haas, 1964'ten aktaran Yapıcı, 2007: 132)”.

Amitai Etzioni'e göre entegrasyon kavramını E. Haas'dan farklı olarak bir durum olarak görmektedir. Ona göre; “farklı devletlerden oluşan bir kurumun, zorlama araçlarını kullanma yetkisini ele geçirmesi, karar verme mekanizmalarını oluşturması ve söz konusu devlet formlarının vatandaşları için meşru siyasi bir kimlik oluşturabilmesi durumu olarak tanımlanabilir (Etzioni, 1962'den aktaran Haas, 1964: 27)”. Amitai

Etzioni'nin aksine entegrasyon kavramını bir durum olmaktan ziyade durum yaratıcı bir süreç olarak gören Ernst Haas'a göre ise; "entegrasyon, farklı ulusal ortamlara sahip politik aktörlerin bağılıklarını, beklentilerini ve politik eylemlerini, kurumları üye devletler üzerinde yetkiye sahip yeni bir merkeze kaydırmaları için ikna edilmeleri sürecidir (Haas, 1958: 16)". Ancak entegrasyon kavramını açıklamak için bu tanımlamalar yeterli görülmemelidir. Bunun en geçerli nedeni, tanımlamalarda açıkça görüldüğü üzere, entegrasyon kavramı tanımlanırken salt siyasal entegrasyon ile sınırlı bir anlatıya yönelinmiştir. Oysa ki, entegrasyon olgusunun siyasal boyutu olduğu kadar, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da vardır ve göz ardı edilemez. Dolayısı ile konu ile ilgilenen birçok araştırmacı entegrasyon olgusunu, Viotti ve Kauppi'nin de belirttiği üzere; "aktörler arasında birleşmenin özel ölçümlerle anlaşılabilir her hangi bir düzeyi olarak tanımlamışlardır (Viotti ve Kauppi, 1993: 387)".

Entegrasyon kavramının içerdiği anlamın anlaşılabilmesi konusu da tartışmalara sebep olan başka bir noktadır. Bu açıdan bakıldığında literatürde tartışma konusu olarak başı çeken nokta entegrasyon kavramı ile bir uyumlulaştırma mı yoksa bir bileşme mi kastedildiğidir. Bu noktada, konu ile ilgili akademik çalışmalarda bulunan Beril Dedeoğlu'na göre; "Entegrasyona yönelmiş bir oluşum, devletlerin birlikteliğini değil, ulusların ve halkların birliğini sağlama yolundaki faaliyetlere işaret etmektedir. Entegrasyon yoluyla bir araya gelme kararı veren aktörler, yapılarını, politikalarını ve araçlarını sadece 'uyumlaştırma'yı değil, aynı zamanda 'birleştirme'yi de kabul etmiş olurlar (B. Dedeoğlu, 2003: 17)".

Uluslararası ilişkilerde entegrasyon, birimler arası uyumun ve ahengin üst düzeye ulaşması, bütünleşmesi, ulus devletler ve devlet dışı aktörlerin birlikte ortak siyasi otorite mekanizmaları teşkil ederek ortak bir yönetim sistemi geliştirmesi olarak tanımlanabilir. Bahse konu ortak yönetim ve yönetim algısı teknokratlar eliyle şekillenen ve teknik düzeyde ihtiva eden bir uyumlulaştırma süreci olabileceği gibi, hükümetler arası politik-siyasi ortak yönetim şeklinde daha üst düzeyde de cereyan edebilir. Yine aynı şekilde, ekonomik, sosyal, kültürel alanların biri ya da bir kaçında da aynı anda geliştirilebilir. Benzer şekilde entegrasyon olgusunun aktörler arasında gelişen, çeşitlenen ve sürdürülen bir süreç olduğu gerçeğini gözden kaçırmamakta yarar vardır. Nitekim çok boyutlu bir uyumlulaştırma süreci olarak tanımladığımız entegrasyon olgusu, yukarıdan aşağı kapsayıcı ve indirgeyici bir süreç olabileceği gibi, alt sistemler üzerinden şekillenen ve zaman

içerisinde oluşturulan uyum ortamının diğer alanlara sıçramasıyla çok boyutlu bir hal alarak bütünleyici bir uyumlulaşma süreci şeklinde de karşımıza çıkabilir.

Bahse konu düzeysel farklılık, ölçeksel farklılıklar şeklinde de düşünülmelidir. Nitekim entegrasyon olgusu çok düzlemlili, çok aktörlü ve çok boyutlu bir süreçtir. Tepeden tırnağa bir çok alanda ayrı ayrı veya bir arada cereyan etmeye muktedir bir süreç olan entegrasyon olgusu, kendisini en alt seviyede ve teknik düzeylerde gösterebileceği gibi, egemenlik tartışmalarından azade bir şekilde daha geniş kapsamlı ve katılımlı şekilde hükümetler arası işbirliği süreci olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Yine, egemenlik kavramını bizatihi ele almış ve bünyesine katmış bir şekilde ulus üstü bir yapılanma süreci şeklinde de kendini gösterebilir.

Yukarıda tartışılmaya çalışılan anlatı, birçok yeni ve farklı örnekle uzatılabilecek bir anlatıdır. Burada bu tür farklı tartışmalara girmeden çalışmamız özelinde özgün bir tanımlama yapmamız gerekirse; entegrasyon sözcüğü en genel şekliyle şöyle tanımlanabilir: Entegrasyon kavramı, global bir ölçekte anlatımını bulan kapsayıcı uluslararası sistemin birbirinden kopuk ve dağınık unsurları olan aktörlerinin tutarlı bir şekilde yapılandırılmış ve birbiriyle uyumlulaştırılmış bütünsel bileşik birimler biçimine dönüştürülmeleridir. Bu dönüşüm ister yukarıdan aşağıya kapsayıcı, ister aşağıdan yukarıya bütünleyici bir dönüşüm olsun en nihayetinde karşılıklı ve çok boyutlu ilişkileri, uygulamaları ve işleyişleri uyumlulaştırmaya yönelik rasyonel bir süreçtir.

3.3. Entegrasyon Çeşitleri

Entegrasyon kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Ekonomiden siyasete, eğitimden sosyolojiye kadar oldukça geniş bir yelpazede ele alınabilir. Aynı şekilde, entegrasyon biçimleri de barındırdığı temel girdilere göre çeşitlilik arz etmektedir. “Entegrasyon biçimleri, belirlenen hedeflere, işbirliğinin derinliğine, bağımlılığın seviyesine, karşılıklı yarar bölüşümünün seviyesine ve işbirliği yapan birimlerim siyasal ve sosyal homojenlik derecesine göre farklılık göstermektedir (Behrens ve Noacks 1984’ten aktaran Canbolat, 2001: 82)”. Ancak en temelde entegrasyon, ulus üstü ya da uluslararası bir ekonomik formülasyonu ifade eden ekonomik entegrasyon, ulus üstü ya da uluslararası bir toplum formülasyonunu ifade eden sosyal entegrasyon ve ulus üstü ya da uluslararası bir siyasal sistem formülasyonunu ifade eden siyasal entegrasyon olarak üç ana gruba ayrılmaktadır (Haas, 1958: 16). Bahse konu her bir form genel anlamda bir bütünleşmeyi ifade ederken,

söz konusu bütünleşmeyi, genelden özele doğru, belirli alanlar ile sınırlayarak işlevsel bir işbirliği yapılanmasını tanımlamaya yöneliktir.

3.3.1. Ekonomik Entegrasyon

Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, yaşanan yoğun küreselleşme süreci ekonomik entegrasyonların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ülkelerin demografik yapılarında yaşanan dönüşüm süreçleri beraberinde, toplumsal ölçekte üretim yapısında değişime ve üretim imkânlarının artmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm silsilesine paralel olarak, insanların gelir ve harcama seviyelerindeki değişimler ile pazar yapılarının homojenleşmeye doğru evrilmesi küreselleşme ve ekonomik entegrasyonların oluşumunu hızlandırmıştır.

Ekonomik entegrasyonlara dâhil olmak isteyen ulus-devletler, en temelde geniş bir pazar içinde bulunmanın sağlayacağı avantajlardan yararlanma amacıyla gelişmiş teknolojiye erişebilme, etkin verimli kaynak kullanımı, yabancı sermayeye ulaşılabilirlik vb. diğer çekiciliklerinden yararlanabilme düsturu ile hareket ederler. Dolayısıyla ulus devletler, tek başlarına hayata geçiremeyecekleri kapasite artışı ve çıkar maksimizasyonunu birlikte elde etmeyi hedeflemektedirler. Ancak bununla birlikte, “ekonomik entegrasyonlar, siyasi olarak bağımsız olan ülkelerin ekonomik bakımdan birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıklarını arttırıcı bir etkiye de sebep olmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 244)”. Ülkeler arasında kurulan bu bağımlılık ilişkisi ise bölgesel bütünleşmeleri kolaylaştırmakta ve daha etkin kılmaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında toplumsal refahın tesisi ve sürdürülebilir kılınabilmesi açısından ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin sağlanabilmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte, kalkınma ve sanayileşme sayesinde tesis edilecek artı değer için ise makul büyüklükte bir pazara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, 18.yy ve sonrası dönemde sömürge imparatorluklarının pazar arama savaşlarının arka planında ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir refah artışı konusundaki çatışmacı rekabetin olduğunu söyleyebiliriz.

Yeni-sömürgecilik dönemini yaşadığımız günümüz dünyasında, bir yandan gelişmiş ülkelerin mevcut durumlarını muhafaza etme gayretlerini, öte yandan gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hamlesini başlatma ve sürdürme yolunda çabalarını bahse konu kalkınma ve refah tesisi hedefine bağlayabiliriz. Buradan da hareketle ekonomik

entegrasyon kavramını, uluslararası ekonomik alanda var olan aktörlerin kendi çıkar setleri doğrultusunda kar maksimizasyonu sağlayabilme ve kazan-kazan stratejilerine dayalı bir süreç olarak tanımlayabiliriz.

“Ekonomik entegrasyon kavramı, adından da anlaşılacağı üzere, en sade şekliyle piyasaların bütünleştirilmesi anlamında formüle edilmiş bir kavramdır (Molle, 1997: 10)”. “İkili ya da çok taraflı bir işbirliği ilişkisinde ticarete engel çeşitli kısıtlamaların kaldırılmasını amaçlayan bir vizyona sahiptir (Robertson, 1972: 59)”. Ekonomik entegrasyon için daha kapsamlı bir tanım vermek gerekirse; ticareti engelleyici unsurların ortadan kaldırılması yani ticaretin entegrasyonu, ülkelerarası faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması, faktör entegrasyonu, ulusal ekonomi politikalarının uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi şeklinde tanımlanan ekonomik politika entegrasyonu ve son olarak da bunların birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan tam entegrasyondur (Ertürk, 1993: 9).

Ekonomik entegrasyonlar, siyasi eğilimlerden kaynaklanabilir yahut siyasal sonuçlar doğurabilir bir niteliğe sahiptir. Nitekim, ileride bahsedeceğimiz uluslararası entegrasyon teorilerinden fonksiyonalizm ve neo-fonksiyonalizm teorilerinde öngörüldüğü şekliyle, “spesifik bir alandaki ya da ekonominin tümündeki bütünleşme merkezi karar alma mekanizmalarının yekpareliğini ve manevra alanını genişletiyorsa, bu siyasi işbirliğinin de gelişmesini ve bütünleşik bir yapıya evrilmesini sağlar (Haas, 1958: 12-13)”.

3.3.2. Sosyal Entegrasyon

İnsanoğlu tarih boyunca bir toplum ya da topluluk bünyesinde yaşamış ve varlık göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında sosyal entegrasyon; bireyin içinde yer aldığı grubunun ya da topluluğun kuralları, inançları, davranışları ve üyesi olduğu topluluğun kendine has değerleriyle içselleştirdiği dili üzerinden kurguladığı toplumsal etkileşim ve iletişim sürecini inceler. Bu toplumsal bilincin özümsemesi ve içselleştirilmesi ile birlikte bizatihi üyesi olunan topluluğa içkin şekilde tezahür eden bireysel kişilik oluşur ve şekillenir. Bununla birlikte, ait olunan toplumsal değerlerin ve kültürel sembollerin topluluğu oluşturan bireyler tarafından paylaşılması, toplumsal/kültürel birlikteliği sağlayan en temel unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim, ortak değer algısı temelinde oluşan toplumsal bilinç o topluluğun bütünlüğünü ve devamlılığını mümkün kılar.

Dolayısıyla, en genel anlamda “sosyal entegrasyon olgusunun temel konusunu, birey ve toplum kavramları ile onların karşılıklı etkileşiminin oluşturduğu söylenebilir (Martin, 2007, 5-6)”. Bu açıdan bakıldığında, sosyal entegrasyon olgusu, “bir toplumu oluşturan ve doğal olarak birlikte yaşama gerçeği ile karşı karşıya bulunan unsurlar (birey, grup veya kültürler) arasındaki uyum ile ilgili bir gerçekliktir (Arslan, Öztürk, 2016: 1142-1151)”.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, bireylerin kendilerine özgü farklılıklarını bir kenara bırakarak, üyesi oldukları toplum içerisindeki tutum ve düşünce kalıplarını özümsemeleri, bireysel kimliklerini toplumsal kimlik potasında eriterek toplumsal bilinç kazanmaları, üyesi oldukları toplumların kendilerine has değerleri ve davranış kalıplarına uygun olarak hareket etmeleri olarak özetlenebilecek olan toplumsallaşma süreçleri bütünüyle sosyal entegrasyon süreci olarak adlandırılabilir. “Bununla birlikte, bu entegrasyon türü güce dayalı olmayan, ‘rıza’ya bağlı’ toplumsal ve kültürel bir süreci kapsamaktadır (Erkal, 1998: 131)”. Rıza sosyal entegrasyonun ayırt edici unsurudur. Nitekim rıza koşulu sosyal entegrasyon olgusunun temel gereksinimi olan ortak bazı değer ve çıkar paylaşımlarını mümkün kılan yegane unsurdur. Rızanın eksikliği entegrasyon değil, asimilasyon ya da karışma (amalgamation) gibi farklı değişim formlarının oluşmasına neden olacaktır.

Sosyal entegrasyonun temel amacı toplumun varlığının, birliğinin ve işleyişinin sürdürülmesidir. Entegrasyonun sağlandığı toplumlarda insanlar, toplumsal kurallara ve değerlere hep birlikte mutabık kalırlar ve bu sayede, toplumdaki çatışma ve sürtüşmeler en aza indirgenebilir. Bahse konu indirgeme ise, en nihayetinde, toplumsal gelişmişlik seviyesini yükseltici yönde bir rol oynar.

“Sosyal entegrasyon, bilinç ve sorumluluk açısından karşılıklı bağımlılığa olan aidiyetin söz konusu olmadığı, daha ziyade, kişisel iletişim ve etkileşimler ya da karşılıklı mübadeleleri içeren bir entegrasyon çeşidi olarak tanımlanabilir (Nye ve Keohane, 1971: 34)”. Bahse konu iletişim, etkileşim ya da mübadelelere turizm, ticaret, öğrenci ya da personel değişimleri, reel ya da sanal ortamda yapılabilecek görüşmeler örnek olarak gösterilebilir (Deutsch, vd. 1957: 74-75). Buradan hareketle, sosyal entegrasyonu, Karl Deutsch’un deyişiyle, ‘kitleler arası entegrasyon’ olarak adlandırabiliriz. Bu adlandırmadan yola çıkarak söz konusu entegrasyonun nüvesi olan kitleyi halk yığınları

ve elit kesimin entegrasyonu (Deutsch, vd. 1957: 74-75)” olarak ikiye ayırmamız da mümkündür.

Tüm bu bilgiler ışığında sosyal entegrasyon, toplum formülasyonu içerisinde yer alan küçük veya alt gruplar, cemaatler, farklı çıkar ve baskı grupları, ve benzeri farklı fraksiyonlar arasındaki bütünsellik bağıını ifade etmektedir. Farklı bir yaklaşımla bakıldığında ise sosyal entegrasyon, bir toplum ve sosyal grup içinde hâkim olan normların ve değer setlerinin toplumsal bütünlüğün alt birimleri olan bireyler tarafından özümsemesi, içselleştirilmesi ve toplumsal ölçekte kabul edilen sosyo-kültürel değerler ile uyumlu ve ahenkli bir birliktelik sürecinin yaratılmasını ifade etmektedir.

3.3.3. Siyasal Entegrasyon

Çalışmamızda entegrasyon olgusunu tanımlarken, uluslararası ilişkiler literatüründe kavramsal farklılıkların neden olduğu tanımlama zorluğunu aşmak için kendimize belli sınırlar çizmek ve bu sınırları içerisine alan bir düzey belirlemenin faydalı olacağını belirtmiştik. Bunun en temel sebebi de sosyal içerikli bir olgu olan entegrasyon olgusunun tanımlanmasında görülen farklılıklardır. Bu farklılıkların ortaya çıkmasında etkin olan yegâne unsur ise sosyal bilimlerin insana içkin ve insan ilişkilerine dair bir bilim olması durumudur. Nitekim uluslararası ilişkiler bilimi de bir sosyal bilimdir ve dolayısı ile insan içkindir.

Buradan hareketle konumuza dönecek olursak, entegrasyon çeşitlerinden biri olan ve bu noktada açıklamaya çalışacağımız “siyasal entegrasyon kavramı, en nihayetinde, aynı siyasi varlık bünyesinde yaşayan bireylerin oluşturduğu bir topluluk ilişkisinden başka bir şey değildir. “Gruba ortak bir bilinç ve kimlik duygusu veren çeşitli bağlarla bireylerin bir araya gelmesi süreci olarak tanımlayabileceğimiz siyasal entegrasyon kavramının temelinde, karşılıklı çıkarları sağlama amacını güden kolektif bir eylem birliği düşüncesi yatmaktadır (P.Jacob, H.Teune, 1967: 4-5)”.

Karl Deutch’a göre entegrasyon; “genel anlamda aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan birimlerin ayrı ayrı tek başlarına sahip olmadıkları özelliklere sahip yeni bir sistem meydana getirmeye dönük ilişkilidir (K. Deutsch 1957’den aktaran T.Arı, 2013: 342)”. Buradan hareketle Deutch; “belli bir toprak üzerinde bir grup insanın uzun bir süre için barışçıl düzeni sağlayacak gerekli topluluk ve kurumlar üzerine ortak bir kaniya varmalarına yol açan süreci, siyasal entegrasyon süreci (K. Deutsch vd. 1957: 7)” olarak

tanımlamıştır. Bu bağlamda biz de siyasal entegrasyon kavramını, politik karar alma sürecine müdahil kurum, kuruluş, devlet, birey, birim ya da yönetimlerin bir araya gelerek işbirliği yapmak üzere sözleşmeleri olarak tanımlayabiliriz.

3.4. Kuramsal Bir Çerçeve Olarak Entegrasyon Teorileri

Uluslararası ilişkiler disiplini, doğası gereği, bütün toplumsal grupların iç içe geçmiş vaziyette içerisinde bulunduğu, en büyük uluslararası topluluktaki insan davranışlarını ele alan bir disiplindir. Bu topluluğu önemli ve inceleme yapmaya değer kılan özellik ise uluslararası topluma üyeliğin zorunlu olması ve bu topluluğun mutlak bir otoriteden yoksun olduğu gerçeğidir.

Üstün bir otoritenin yokluğu, bireyin toplumsallaşabilirliğinin tamamıyla inkârı anlamına gelmektedir. Nitekim bu önermenin meşruiyeti ise uluslararası ilişkilerin hâkim kuramsal paradigmalardan biri olan realist teorinin savunduğu şekliyle egemenlik kavramı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Modern uluslararası ilişkileri egemenlik kavramına içkin varlık ve yokluk şeklinde nitelendirilebilecek bu tür bir sınırlandırma çabası devlet yapılanmasının iç işleyişine uygun olmasına rağmen, devletlerarası ilişkilerde geçerli olarak görülemeyecek derecede sığ bir yaklaşım yaratır. Böylesine bir sistem tanımlaması da en nihayetinde barış ve işbirliği kavramını dışlayarak savaş ve güç mücadelesi kavramlarından ibaret bir ilişkiler ağı ortaya çıkarır.

Ancak, tarihsel olarak karşımızda duran gerçeklere bakıldığında, aktör düzeyi ister birey isterse de devlet örgütlenmesi olarak belirlensin, sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanmak ve maksimum fayda elde etme dürtüsüyle şekillenmek zorunda olan dünyamızda işbirliği ve entegrasyon olguları yadsınamaz gerçekler olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim uluslararası sistem düzeyinde devletlerarası ilişkileri düzenleyen paradigmalardan merkezinde işbirliğinin ve karşılıklı bağımlılığın karşı konulamaz etkileri tarihin her aşamasında, yaşanan tecrübelerle kanıtlanmıştır.

Devletler arasında yaşanan savaş ve çatışmaların, güç mücadelelerinin açıklanması ihtiyacı olarak ortaya çıkan uluslararası ilişkiler disiplini, en nihayetinde, bu savaş ve çatışmaların yarattığı yıkım ve felaketlerin önlenmesi noktasında yeni düşüncelerin ortaya konulması ihtiyacından hareketle bakış açısını genişletmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında savaş, çatışma gibi barış, işbirliği, entegrasyon ve benzeri kavramlar uluslararası ilişkiler kuramlarını ve kuramcılarını besleyen en önemli olgulardır.

Bu aşamada en çok tartışılan teoriler; federalizm, fonksiyonalizm ve neo-fonksiyonalizm gibi ulus üstü yapıları öngören yaklaşımlar ile güvenlik toplumu olarak literatürdeki yerini alan ve ulus devletlerin varlıklarını koruma ilkelerini esas almak kaydıyla işbirliği ve entegrasyon süreçlerinin bu ilkelerin korunması halinde dahi şekillenebileceğini savunan teorilerdir. Çalışmamızın bu bölümünde literatürde üzerine en çok tartışma yapılan ve yukarıda adı geçen entegrasyon teorilerini açıklamaya çalışacağız.

3.4.1. Federalizm

Bir entegrasyon kuramı olarak federalizm, birbirinden farklı grupların işbirliği yapmak amacıyla bir araya gelmelerini/birlik oluşturmalarını ifade eden bir uluslararası entegrasyon terimidir. Federalizmin temel özelliği, uluslararası toplumun hiçbir üyesi dışarıda bırakılmayacak şekilde, oluşturulması öngörülen entegre yapıya sahip birlik bünyesine bizatihi dahil edildiği örgütlü, kalıcı ve katı bir birliktelik yaratmaktır. Nitekim, sürdürülebilir bir bütünleşme modelinin temelinde dışlayıcı değil, kapsayıcı bir bütünleşme mantığı yatmaktadır. Bu nedenle Federalist bakış açısının tahayyül ettiği entegrasyon mantığında, uluslararası toplumu oluşturan bütün ulusları kapsayacak ‘konfederal kurumlara’ sahip olunmalıdır. Bu konfederal kurumlar ise, birlik bünyesinde teşkil edilen örgütlü yapının tek egemen otoritesi olmalıdır.

“Her şeyden önce bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkan federalizm kavramı, aynı zamanda her biri birer kavramsal tanımlama olarak görülebilecek belli başlı temel özellikler çerçevesinde açıklanabilir (Burgess, 2006: 8, 13, 24-25)”. Buna göre ilk elde federalizm; farklı birimlerin çeşitli düzeylerde ve ortak amaçlarla bir araya gelerek oluşturdukları siyasal bir düzen, bir organizasyon biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burgess tarafından ortaya atılan diğer bir tanımlamada ise federalizm, “birbirinden farklı ve otonom yapılar ile bu yapıları bir araya getiren üst yapılar, kurumlar, pratikler ve tekniklerin oluşturduğu bir organizasyon biçimidir (Burgess, 2006: 8, 13, 25)”. Bununla birlikte Federalizm, aşağıdan yukarıya doğru yapılanan dinamik ve organik bir düzen olup, karşılıklı olarak kabul edilmiş esaslar üzerinde işleyen bir sistemdir. Bu sistemi oluşturmak üzere bir araya gelen birimlerin farklılıkları ortaya çıkan yeni yapı içinde korunmaktadır. Ancak en nihayetinde, “bir arada var olmaya yönelik karşılıklı bir etkileşim süreci yaratan bu sistemde sürece katılan taraflar üzerinde köklü değişikliklere yol açan bir dönüşümü gerekli kılan bir yaklaşımdır (Burgess, 2006: 8, 13, 25)”.

Federalizm, “kurumsal bir düzenleme sonucunda egemen bir devlet şeklini alan ve merkezi (federal) yönetim idaresinde oluşturulan bölgesel (federe) birimlerin anayasal çerçevede kısıtlı hükümlerlik yetkilerine sahip olduğu bir birliklilik olması bakımından diğer devlet türlerinden ayrılan bir siyasal sistemdir (Arısoy, 2010: 1194-1195)”. “Karar alma yetki ve makamlarının ‘ikincillik’ (subsidiarity) ilkesi uyarınca mümkün olan en alt düzeyde belirlendiği bir sistem olan federalizm içindeki karar alma süreçleri, yerel ve bölgesel düzeyde ya da eyalet düzeyindeki katılımlar ve yetki paylaşımları vasıtasıyla işler (Arısoy, 2010: 1195)”. Dolayısıyla bu entegrasyon şeklinde, yapıya dahil olan egemen birimler egemenliklerinden feragat etmeyi bir ön koşul olarak benimsemek ve birlik içerisinde müzakereler sonucu oluşturulan bir üst otoriteye bağlanma iradesi ortaya koymak zorundadırlar.

Tüm bu kavramsal bilgiler ışığında şimdide kuramsal boyutun pratikte işlerliğine bakmakta yarar vardır. Federalizm kuramı temelinde işlerlik kazanabilecek bir olgu olarak görülen federalist entegrasyon yaklaşımı, çok uzun tarihsel süreçlerde defaten Avrupa özelinde gündeme gelmiş ve farklı uygulama biçimleriyle denenmiş bir yaklaşımdır. Ancak, en nihayetinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa özelinde yaşanan yıkımı ortadan kaldırma, bu yıkıma yol açan felaketlerin tekrarlanmasını engelleme, uluslararası ölçekte barışı ve toplumsal refahı tesis etme amacıyla Jean Monnet ve Antonio Spinelli tarafından yeniden ve farklı uygulama pratikleri üzerinden ortaya atılmış bir yaklaşımdır. Onlara göre teknik ya da fonksiyonel alanlarda kurulacak işbirlikleri ağı kurumsallaşarak genişleyebilecek ve uzun vadede ‘Birleşik Avrupa Federasyonu’ndan’ söz edilebilecektir.

AB'nin fikrinin başlıca savunucularından ve kurucu politikacılarından olan Jean Monnet ve R. Schuman, 1950 yılında, AB'nin çıkış noktası olarak gösterebileceğimiz Avrupa Kömür-Çelik Topluluğu (AKÇT) projesini ortaya atmışlardır. “Bu proje ile birlikte teknik alanlarda elde edilecek bir işbirliği sürecinin ilerleyen safhalarda gelişerek bir işbirliği mekanizması haline alabileceğini ve bu mekanizmanın diğer süreçlere yansımalarıyla aşama aşama kurumsallaşmanın sağlanabileceğini savunmuşlardır (Karakaş, 2002: 15)”. Son tahlilde ise, bu savununun ileri aşamalarda bir siyasal entegrasyona ve federalizme ivme vereceği düşüncesine evrilmesini beklediklerini söyleyebiliriz.

Kuramsal boyutta düşünülduğünde çok mantıklı ve uygulanabilir bir yaklaşım sunuyor olsa da, egemen ulus-devletlerden teşkil ve hiyerarşik açıdan kendinden üstün başka bir güce tahammülü olmayan rasyonel uluslararası aktörlerden oluşan bir sistemde, ulus-devlet formasyonlarının kendi hükümlerlik haklarından gönüllü bir şekilde feragat ederek yetkilerini bir üst otoriteye teslim etmeleri beklenmektedir. Bu beklentinin temelinde ise, ulus-devlet yapılanmalarının uluslararası sorunları çözmekte yetersiz ve basiretsiz oldukları, barışın ancak ve ancak anayasal düzleme oturtulmuş federal bir örgütlenme bünyesinde sağlanabileceği düşüncesi yatmaktadır.

Dolayısıyla entegrasyon idealine çıkan yolda federalist yaklaşım, bütün egemenlik iddialarını tek bir potada eriterek ve farklılıkları ortadan kaldırarak asimile edilmiş yekpare bir vücut ortaya çıkarmayı ön görmektedir. İşte bu sebepten ötürü de, çalışmamızın temelini teşkil eden Türk Konseyi bağlamında yaşanan/yaşanması muhtemel olan entegrasyon sürecinin federalist bir yaklaşımla ele alınamayacağı açıktır. Bunun nedeni Türk Konseyi'ni oluşturan üye devletlerin, Konsey bünyesinde tahayyül ettikleri entegrasyon idealine egemenlik haklarına hanel getirmeyecek şekilde egemen-eşit birimler olarak ulaşma istekleri ve bahse konu süreci 'hükümetler arası' düzeyde sürdürme iradelerinin varlığıdır.

3.4.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Fonksiyonalizm (İşlevselcilik) teorisi, 1940'lı yıllarda, Avrupa'da savaşın bitirilmesi için teknik temellere dayalı işlevsel ve sürdürülebilir bir yapının oluşturulması gerektiği savunuyla ortaya çıkmıştır. Teorinin temel argümanları, David Mitrany tarafından 'A Working Peace System' adlı kitapta sıralanmış ve savaş sonrası Avrupa'da barışın yeniden tesis edilebilmesi için uluslararası örgütlenmelere ve işbirliğine başvurulmasının önemi vurgulanmıştır. Mitrany'nin 'işlevsel barıştan' kastı, "tüm devletlerin çıkarlarının barışta ortak olması, yani milletleri birbirinden ayrı tutacak bir barış değil, onları bir arada tutacak bir barışın sağlanmasıdır (D. Mitrany, 1948: 51 ; Rosamond, 2000: 31)".

Fonksiyonalist yaklaşımın öncüsü olan David Mitrany, uluslararası örgüt ve oluşumların geliştirilmesinin önemine vurgu yaparken, bunun; uluslararası sistemde barış ve toplumsal refahın sağlanabilmesi açısından, bir tercihten çok gereklilik olduğunu dile getirmektedir. Ek olarak Mitrany, uluslararası sistemde devletlerin birbirine ekonomik

olarak artan şekilde bağımlı hale geldiğini (D. Mitrany, 1948: 51) belirtmektedir. Böyle bir ortamda, uluslararası örgütlerin ekonomik ve teknik problemlerin ortadan kaldırılarak toplumsal refahın sağlanmasında ulus-devletten daha etkili rol oynayabileceğini iddia etmektedir. Bu çerçevede fonksiyonalist teori barışın sağlanmasını amaç olarak görürken uluslararası örgütleri de bu amaca ulaşmak için gerekli araçlar olarak görmektedir. Gereklilik haline gelen ‘teknik’ konular üzerinde devletlerin uzmanlaşma ile harcayacağı gayret ve vaktin ciddi zarar olduğunu vurgulayan Mitrany’ye göre, teknik konulardaki işbirlikleri devletleri uzun vadede farklı sektörlerde işbirliğine teşvik edecektir. Mitrany, bu süreci ‘dallanma’ (ramification) olarak tanımlamaktadır. (D. Mitrany, 1948: 351-356).

Mitrany’ye göre, “savaş sonrası dünyayı saran ve aynı zamanda da birbiriyle çelişen iki ayrı akım vardır. Bunlardan ilki, yeni bağımsız devletler, diğeri ise, yeniden kurgulanmaya ihtiyaç duyulan modern iş bölümüdür. Uluslararası toplumda/sistemde yeniden bir düzen tesis edilebilmesi için bu iki akımın birbiriyle sentezlenmesi gerekmektedir (D. Mitrany, 1948: 359 – 360; Rosamond, 2000: 32)”. Mitrany, bu sentezi sağlıklı şekilde gerçekleştirebilmemiz için; “Milletler Cemiyeti ya da Birleşmiş Milletler gibi gevşek bir örgütlenme modelini hayata geçirebilmek, federal bir sistemsel entegrasyon oluşturabilmek, ya da işlevsel düzenlemeler yapabilmek şeklinde üçlü bir alternatif set (D. Mitrany, 1948: 359-363)” önermektedir. Mitrany bu üç seçenek arasında en uygulanabilir olanının işlevsel düzenlemeler olduğunu belirtmektedir. Nitekim Mitrany, bu tarz bir düzenlemede “esas olanın güç değil ihtiyaç olduğunu, ortak olan bu ihtiyacın ülkeleri birbirine bağladığını ve bu ihtiyaçtan doğan işbirliğinin diğer alan ve konulara da dallanma etkisiyle sıçrayarak, en nihayetinde uluslararası bir hükümete doğru evrilebileceğini iddia eder (D. Mitrany, 1948: 359-363; Rosamond, 2000: 33)”.

Fonksiyonalist teori, entegrasyonun siyasal araçlarla değil, teknik düzeyde sağlanacağı varsayımından yola çıkmıştır. “Fonksiyonalizmi bir entegrasyon kuramı olarak sunan Mitrany’ye göre, siyasal kaygılardan uzak biçimde Ren ya da Tuna nehirlerindeki gidiş gelişi düzenlemek, Akdeniz’deki kirlenmeyi ortadan kaldırmak gibi işlevsel temeller üzerine kurulan bir entegrasyon modeli Avrupa’da barış ve istikrarı sağlayabilecektir (Ercan ve Ercan, 2015: 411)”. Çünkü Mitrany’ye göre “gerçek barış, ulusların birlikte var olmasını sağlamaktan değil, onların birlikte hareket etmesini sağlamaktan geçer (Ercan ve Ercan, 2015: 411)”. Dolayısıyla Fonksiyonalist bakış

açısında entegrasyon tabandan başlayan ve bütünü etkileyen teknik bir süreç olarak kurgulanmıştır.

Fonksiyonalizm, “hayat standardının iyileştirilmesini, ulusların içişlerine müdahale etmemeyi, global ekonomiyi kurallara uygun şekilde işletmeyi, ekonomik istikrarsızlıklara yol açan faktörleri en aza indirmeyi, yüksek okur yazarlık ve eğitim seviyesine ulaşmayı, sağlık sorunlarının ve toplumsal adaletsizliğin önüne geçilmesini önermektedir (Ercan ve Ercan, 2015: 411)”. Barış, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm üretebilen yapıları ve örgütlenmeleri gerektirir. Fonksiyonalist teori, bu yaklaşımla “ortak çıkarların söz konusu olduğu alanlarda fonksiyonel örgütlenmelere gidilmesini zorunlu görmektedirler(Ercan ve Ercan, 2015: 411)”.

Fonksiyonalist teorinin, öncülü olan federalist kuramdan farkı, kalıcı barışın sağlanabilmesi için federal birleşmenin şart olmadığı yönündeki ön kabulüdür. “Fonksiyonalist düşünürler, federalistlerden farklı olarak entegrasyon sürecinde düşük önemdeki (low) politik konular üzerinde yoğunlaşmışlar ve dallanma kuramı çerçevesinde bir alanda başlayan fonksiyonel entegrasyonun diğer alanları da etkileyeceğini varsaymışlardır (Arı, 2010: 431)”.

Fonksiyonalist teorinin temel düşünce pratiğinde entegrasyon süreçlerinin başlangıç noktasını, teknik düzeyde başlatılacak olan düşük yoğunluklu işbirliği girişimleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, çalışma konumuz olan Türk Konseyi bağlamında hayata geçirilmeye çalışılan entegrasyon pratiğini açıklayabilir bir kuram olarak görülebilir. Ancak, en nihayetinde fonksiyonalist teorinin genel tahayyülü, teknik düzeyde hayata geçirilecek olan düşük yoğunluklu işbirliklerinin supranasyonel bir yapıda olması gerekliliği ve bu süreçlerin çok boyutlu kurumsallaşma süreçlerine evrilerek uzun vadede uluslarüstü kapsayıcı bir kurumsal yapılanma ortaya çıkarıp üye devletlerin egemenlik devri sürecine girmek zorunda kalması beklentisidir. Dolayısıyla Türk Konseyi entegrasyon süreci özelinde, bahse konu beklenti hem üye devletlerin yaklaşımları hem de bölgesel ve küresel konjonktür dikkate alındığında çalışmamız kapsamında desteklenemeyecek ölçekte ütopyik bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Türk Konseyi entegrasyon sürecinin geçmişten günümüze ortaya koyduğu işbirliği stratejisi ve üye devletlerin bu stratejiye yönelik yaklaşımları ilerleyen bölümlerde detayları ile incelenecektir. Ancak, fonksiyonalist yaklaşımın Türk Konseyi bünyesinde

hayata geçirilmeye çalışılan işbirliği mekanizmaları ve bu mekanizmaların bir entegrasyona evrilebilirliği noktasında uygulanabilir olmadığı gerçeğini gözler önüne serbilmek adına kısaca değinmekte yarar vardır. Fonksiyonalist teorinin uluslarüstü bir örgütlenmeye evrilecek entegrasyon tahayyülü, Türk Konseyi'nin sunduğu hükümetler arası bir işbirliği mekanizması idealine ters düşmektedir.

3.4.3. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni- İşlevselcilik)

“Neo Fonksiyonalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD’de ortaya atılan bir bölgesel entegrasyon teorisi. Ortaya çıktığı dönemin de getirisiyle akım Avrupa’da yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve bu anlamda entegrasyonun teori ve pratik kısmı birlikte ilerlemiştir (Yapıcı, 2007: 130)”.

Neo-fonksiyonalizm, Avrupa Bütünleşmesinin de temel stratejisi olan, işbirliğinin ‘ulusal çıkarlarla daha az çeliştiği düşünülen’ ekonomi alanında teşvik edilmesi, yaratılan idari organlar aracılığı ile entegrasyonun ilerletilmesi ve ulusal çıkarların buna engel olmasının önlenmesi yaklaşımını benimsemektedir. Diğer bir anlatıma göre, “ulus-üstü siyasi yapılar kurabilmenin yolu, Mitrany’nin önerdiği gibi teknokrasinin otomatik işleyişiyle mümkün olmayıp; kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bilinçli aktörlerin davranışlarında saklıdır (AÜ, 2013: 6)”.

E. Haas 1958 yılında yazdığı *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces* adlı eserinde, entegrasyon olgusunu tanımlarken, bir anlamda fonksiyonalizme de eleştiriler getirmektedir. Haas, Fonksiyonalizmin kurucusu D.Mitrany’i temel olarak “güç unsuruna yeterince yer vermediği için eleştirmiştir. Haas güç ile refahın birbirinden ayıramayacağını söylemiştir (Haas, 1958: 121-136)”. Buna ek olarak Haas, Mitrany’nin işlevselci yaklaşımını esas almakla birlikte, ondan birkaç kritik noktada ayrılır. Öncelikle “Mitrany’nin dallanma kuramının aksine, yayılmanın (spill-over) otomatik olmadığını, bu düzenlemeleri yapacak bir otoriteye yani kurumlara ihtiyaç olduğunu, yayılmalarla birlikte bu kurumları yöneten seçkinlerin yavaş yavaş kendi devletlerine olan bağlılıklarını entegrasyonu yöneten bu ulusüstü kuruma kaydıracaklarını ileri sürer (Griffiths, 2001: 181)”. “Yazarların benimsemiş oldukları yaklaşımlar arasındaki farklılık arz eden diğer bir nokta ise, bu tarz işbirliklerinin Avrupa gibi ortak değerleri paylaşan coğrafyalarda daha kolay olması ile ilintilidir (Griffiths, 2001: 181-182)”. Üçüncü ve son olarak da Haas, siyasal alan ve teknik alanı birbirinden ayırmanın düşünüldüğü kadar

kolay bir olgu olmadığını, söz konusu alanların birbirlerine karmaşık bir şekilde bağlı olmasından doğacak sorunların çözümü için örgütlü yapılara, diğer bir deyişle kurumlara ihtiyaç hasıl olduğunu savunmaktadır (Viotti ve Kauppi, 1993: 181).

“Fonksiyonalizmin ütöpik düşüncelerine karşı, somut olaylara yer vermesi ve ortaya çıkışının entegrasyonun hızının arttığı yıllara denk gelmesi sayesinde, neo fonksiyonalizm altın dönemini yaşamıştır (http-1)”. Entegrasyon olgusunun açıklanmasında, hem ulus üstü hem de hükümetler arası yapıları kabul etmesi, Roma Antlaşması sonrası oluşturulan AET’nin yapısında görülmektedir. Bakanlar Konseyi gibi hükümetler arası bir kurumun olması, bunun yanında Komisyon gibi ulus üstü bir kurumun varlığı, yukarıdaki durumun bir örneğini teşkil etmektedir.

The Uniting of Europe adlı kitabını 1958’de yayımlayarak AB’nin fikri önderlerinden biri olan E. Haas entegrasyon sürecinde kaçınılmaz olarak gerçekleşecek olan yayılma (spill-over effect) etkisini bu çalışmada tanımlamıştır. Türkçede; taşma, taşınma veya yayılma anlamlarıyla karşılık bulan spill-over etkisi, ekonomik sektörlerden birindeki entegrasyonun derinleşmesiyle, başka sektörler de bu etkinin yansıması sonucunda daha fazla entegrasyona yol açması anlamına gelmektedir. Neo fonksiyonalizm, tıpkı fonksiyonalizm gibi sektörel entegrasyonun yayılmacı mantığı üzerine inşa edilmiş bir kuram olmakla birlikte tanımlamada bazı farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Fonksiyonalizmde Mitrany’nin ‘dallanma’ olarak tanımlanan kavram neo-fonksiyonalizmde ismi değiştirilmiş ve içine siyasal nitelik taşıyan yeni unsurlar katılmış bir şekilde vücut bulmaktadır. “Spill over effect kavramı ile ifade edilen bu mantık çerçevesinde, bir alanda oluşturulan supranasyonal kurumun avantajlarından yararlananlar, diğer alanlarda da entegrasyonu destekleyeceklerdir (Ercan ve Ercan, 2010: 411)”.

Haas, Neo-Fonksiyonalizm teorisini üç aşamalı saç ayağına oturtmuştur. Bahse konu üç aşamalı saç ayağı; ‘fonksiyonel spill-over’, ‘siyasal spill-over’, ve ‘ortak tercih ve çıkarların oluşmasıdır’. Fonksiyonel spill-over kavramına göre, ekonomi sektörel olarak birbirine bağımlıdır. Dolayısı ile işbirliği kaçınılmazdır. Siyasi spill-over ise, adapte olma, uyum gösterme sürecidir. Ekonomik bağımlılıklar eninde sonunda siyasal düzenlemeleri beraberinde getirecektir. Ortak tercih ve çıkarların oluşması ise, devletlerin ortak politikalara ulaşmakta zorluk çektikleri zamanlarda, karşılıklı imtiyazlarla ortak değerlerde buluşmaya çalışmaları ve bu sürecin başarısı ile birlikte

oluşan olumlu havanın etkisiyle katılımcı sayısının artması ve entegrasyonun genişlemesi sürecidir. Bu süreçte de devletlerin egemen ilkelerinden imtiyazlarda bulunarak kurumsallaşmış düzeyde ulusüstü bir örgütlenmeye geçiş mantığının entegrasyon süreçlerinin kaçınılmaz sonucu olduğu açıklanmaya çalışılmaktadır.

Özetle, Haas'ın yaklaşımında “entegrasyonun otomatik olmadığı altı çizilirken, kurumlar ve seçkinlerin ortak çıkar ve değerleri taşımalarının bu tarz işbirliğini sağlayan en önemli şart olduğu özellikle vurgulanır (Haas, 1958: 357-406)”. “Ne var ki, işlevselci ya da yeni-işlevselci yaklaşımların en önemli açığı bir noktada yayılmanın duraklamaya uğrayabileceği ya da tersine etki yaratabileceği ihtimalini göz ardı etmeleridir (Haas, 1958: 357-406 ve Viotti ve Kauppi, 1993: 141)”. “İlk olarak 1961'deki bir makalesinde bölgesel entegrasyonun küresel entegrasyonu kısıtlayabileceğini söyleyen Haas, 1970'lere gelindiğinde, Avrupa entegrasyonunun geçirdiği çeşitli krizlerden sonra entegrasyon kuramların modasının geçmediğini ama eskimeye başladığını söyler (Haas, 1964: 173-212)”.

Çalışmamızın teorik bakımdan ana omurgasını oluşturan Plüralist Güvenlik Toplumu yaklaşımı da Fonksiyonalist ve Neo-Fonksiyonalist teori ile aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Hatta kuramsal yaklaşım olarak bakıldığında hemen hemen benzer bir entegrasyon tanımı yapmaktadır. Ancak, bu noktada Plüralist Güvenlik Toplumu yaklaşımının diğer teorilerden ayrıldığı ince nüanslar bizi çalışmamızın ana kuramsal omurgasını oluştururken Plüralist Güvenlik Toplumu teorisini baz almaya itmiştir.

Teorinin kurucusu olan Karl W. Deutch'a göre, uluslararası ilişkilerde Fonksiyonalist yaklaşımların gerçekleşmesi, çok sayıda ortak tabanın konusunda uzman fonksiyonlara sahip örgütlere bırakılması gerekliliğine bağlıdır. Ancak Deutch, bu örgütlerin uzun vadede supranasyonel (ulusüstü) hal alacakları iddiasında bulunan Fonksiyonel yaklaşımların ulus-devletlerin kuruluş ruhuna ters olduğuna dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak Deutch, egemen eşit birimlerden teşekkül edilmiş olan uluslararası ilişkiler sisteminde bağlayıcı hükümlerin olmadığı ve bu sistem içerisinde etkileşime giren ulus-devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmekten vazgeçmeyeceklerinden ötürü yeterince adanmış olamayacaklarını belirtmiş ve bunlarında Fonksiyonalist idealin handikapları olduğunu belirtmiştir. Deutch tarafından belirtilen bu handikaplar, çalışma konumuzu ihtiva eden Türk Konseyi yapılanması ve bu yapılanmayı oluşturan üye devletlerin özelliklerine bakıldığında, konunun anlatımı

açısından Fonksiyonalist ve Neo-Fonksiyonalist teorilere göre Plüralist Güvenlik Toplumu teorisinin daha kapsayıcı bir açıklama getirebileceği konusunda bizi ikna etmiştir.

3.4.4. Plüralist Güvenlik Topluluğu

Çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz üzere, sistemsal bütünleşme yaklaşımı bağlamında ele alacağımız ve konunun açıklanması açısından teorik temel olarak benimseyeceğimiz yaklaşım Deutsch'un 'Plüralist Güvenlik Toplumu' yaklaşımı olacaktır. Çalışmamıza bu yaklaşımı temel almamızın asıl sebebi ise, Orta Asya ve Türkiye ölçeğinde anlatmaya çalışacağımız Türk Konseyi'nin yapısal özellikleri ile bu örgütlenmeyi oluşturan devletlerin ve bölgesel koşulların ortaya koyduğu gerekliliklerdir.

Nitekim, hem SSCB dönemi uygulanan birlik politikalarının yarattığı hem de bağımsızlık sonrası yaşanan uluslaşma sürecinin getirdiği zayıflıklarından kaynaklı sorunlar ile bu devletlerin varlık mücadeleleri bağlamında küresel entegrasyon ve işbirliğine duydukları ihtiyaçları bizi güvenlik algısı çerçevesinde düşünme ihtiyacına yönelttiği gibi aynı zamanda da işbirliği olgusuna yoğunlaşmak zorunda bırakmaktadır. Ek olarak, çalışmanın analiz düzeyi olarak belirlenen Türk Konseyi yapılanmasının öngördüğü 'hükümetler arası' nitelikteki, ortak değerler üzerinden şekillenen ve egemenlik noktasında üye devletlerin yetkisel sınırlarını aşmayacak ölçekte kurgulanmış olan çok boyutlu örgütsel işbirliği algısı dikkate alındığında teorik temel olarak Deutsch'un 'Plüralist Güvenlik Toplumu' yaklaşımı üzerinden bir anlatım geliştirme çabamız daha anlaşılır olabilecektir.

Deutsch'un 'Plüralist Güvenlik Toplumu' yaklaşımını liberal bir yaklaşım olsa da ortaya çıktığı Soğuk Savaş döneminin de etkisi ile dönemin baskın teorilerinden de esinlenmiştir. Bahse konu baskın teoriler temel dayanak noktası olarak kendisine güç mücadelesi yaklaşımını alan Realizm ile, temel dayanak noktasını uluslararası sistemin anarşik yapısına dayandıran Neorealizm'dir.. Realistler sistemin anarşik ve kaotik yapısının ulus-devletler arasında çıkara dayalı amansız bir güç mücadelesinin çıktısı, yani bir sonuç olarak görmektedirler. Neo Realistler ise bahse konu çatışma halinin bizatihi uluslararası sistemin anarşik doğasından kaynaklandığını yani, bunun bir neden olduğuna yönelik bir vurgulama yaparlar. Realizm ve Neorealizm yaklaşımları bu noktada birbirlerinden ayrılırlar. İki akım arasındaki bir diğer ayrışma noktası olarak uluslararası

sistem tartışması ve bu sistemin yapısına yönelik bakış açıları gösterilebilir. Realistlerin salt çıkar siyasetine ve insan doğasının çatışmacı ruhuna dayalı anlatısının aksine Neo Realistler, sistemin anarşik yapısının devletleri ‘varlık sorunu’ ile karşı karşıya bıraktığı yaklaşımından hareket etmektedirler. Buna göre, devletler anarşik uluslararası yapı içerisinde öncelikle varlıklarını sürdürmeyi temel amaç edinecek, mümkün olursa da genişleyecek ve etkilerini arttıracaktır. Bu nedenle klasik realizm, neo realizmin devlete dayalı yaklaşımından keskin bir şekilde ayrılmaktadır. “Güvenlik Toplumu yaklaşımı da devletlerin doğasında insan faktörüne odaklanmakta ve karar alma sürecinde hükümetlerin etkisine değinerek, entegrasyondaki etkisini açıklamaya çalışmaktadır. (Ercan ve Ercan, 2015: 412)”

Avrupa Birliği bütünleşme sürecini bu teoriye dayandıranlar, hükümetlerin birlik için temel aktör olması gerektiğini savunmaktadır. Devletlerarası özelliğin artmasını istemezler ve birliğin ‘Devletler Kulübü’ yapısının korunmasını istemektedirler. Bu bakış açısına göre “entegrasyon ancak üyelerin çıkarları doğrultusunda gerçekleşir. Hükümetler bir araya gelerek diplomatik müzakereler çerçevesinde birbirleri ile kıyasıya pazarlık ederler (Ercan ve Ercan, 2015: 412)”. Moravcsik’e göre; müzakere süreci genel olarak resmi olmayan temaslar halinde işlemekte ve çoğulcu demokratik düzen anlayışında toplumsal çatışmaların varlığı kabul edilmektedir (Moravcsik, 1998: 38). Bu çatışmaya yol açan farklı çıkarları yöneten seçkinlerin bir araya gelerek, uzlaşma ortamı yaratmaya çalışmaları ve kendi çıkarlarının zarar görmemesi için vardıkları ortak hareket alanına da entegrasyon adını vermek yanlış olmayacaktır (Moravcsik, 1998: 38)”.

Plüralist Güvenlik Toplumu yaklaşımı, Deutsch tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılan bir uluslararası bütünleşme yaklaşımıdır. Plüralist Güvenlik Toplumu yaklaşımı, devletler arasında artan karşılıklı iletişim ve etkileşimin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlar üzerinden şekillenen bir birlik duygusuna yol açacağı ve bunun da entegrasyonu seviyesini arttıracacağı varsayımı üzerinden hareket eder. (Deutsch vd. 1957; 4-5). Buradan hareketle Deutsch, ‘siyasal toplum’ kavramının geniş anlamda yorumlanması üzerinden bir yaklaşım inşa etmiştir. Buna göre; “siyasi toplum, siyasi anlamda iletişim kanallarına, belirli ölçeklerde zorlama mekanizmasına ve ortak değer yargılarına sahip bir sosyal gruptur. Bu özelliklere sahip sosyal grubun zorunlu olarak bir devlet çatısı altında birleşmiş olması gerekmez” (Deutsch vd. 1957; 5)”. Deutsch, Batı dünyasında entegrasyon pratiklerini inceleyerek varsayımlarını

doğrulamıştır ve devletler arasında oluşacak bütüncül bir toplum hissinin entegrasyon için vazgeçilmez olduğunu saptamıştır. Deutsch'a göre, devletler arasındaki etkileşimler arttıkça 'biz' duygusu artacak ve ortak değerleri olan bir toplum oluşmaya başlayacaklardır. Devletler arasında oluşan bu ortak değere dayalı bilinç ise, savaş olma ihtimalinin tamamen ortadan kalktığı bir bütünleşme düzeyi olan, 'güvenlik toplumunun' oluşmasını yaratacaktır.

“Deutsch ve diğerlerinin güvenlik toplulukları (security communities) olarak tabir ettikleri tam entegre olmuş birimlerde, savaş ya da olası sosyal çatışmalar, kurumsallaştırılmış prosedürlerle çözülmektedir. Deutsch ve arkadaşlarına göre bu tarz güvenlik topluluklarının oluşabilmesi için aşağıda belirtilen dokuz esas ve üç yan koşul gereklidir (Deutsch vd., 1957: 121-143)”:

“...ana değerlerin karşılıklı uyumlu olması, özgün hayat tarzı, daha güçlü ekonomik ilişki beklentisi ve çıkarlarının olması, siyasi ve idari birimler arasındaki ilişkilerde gözler görülür bir artış olması, en azından bazı birimler arasında olağanüstü bir ekonomik kalkınma olması, değişik kesimler arasında sosyal iletişim bağlarının korunması, siyasal seçkinlerin genişlemesi, en azından siyasi olarak konuyla ilgili tabakanın hareketliliği, birden fazla iletişim ve işlem (transaction) bağının olması, iletişim ve işlem akımlarının tazmini, grup rollerin sıklıkla değişmemesi, karşılıklı davranışların öngörülebilir olması...”

Bir siyasal toplumun başarılı olarak adledilebilmesi bulunduğu coğrafyada siyasal ve sosyal ölçekte barışı tesis edebilmesi temeline dayanmaktadır. Bu doğrultuda Deutsch, barış ve huzurun tesis edilmiş olduğu ve sosyal dönüşümün barışçıl süreçlerle gerçekleştirilebildiği siyasal toplumları “güvenlik toplumları” olarak tanımlamaktadır (Deutsch vd. 1957; 5-6). Buradan hareket ile güvenlik toplumu, üyeleri arasındaki sorunlara barışçıl temelde çözümler üretebilen bir toplumdur. Nitekim, entegrasyon kavramı da Deutsch tarafından bu çerçevede açıklanmaktadır. Deutsch'un yaklaşımına göre entegrasyon olgusu, belirli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan ve ortak değerler üzerinden bir siyasal toplum oluşturan insanlar arasında 'barışçıl dönüşümü' sağlayabilme kapasitesine sahip geniş ölçekli ve güçlü temellere dayanan kurumsal pratikler ve uygulamaların yaratılabilmesi ile açıklanmaktadır. Bu anlatıda yer alan barışçıl dönüşüm kavramını Deutsch, sosyal sorunların normal yollardan, kurumsal süreçler

nezdinde yaygın fiziki güce başvurulmadan çözüme kavuşturulması şeklinde açıklamaktadır. (Deutsch vd. 1957; 5-6).

Deutch, entegrasyonun amacının, bütünleşmiş siyasal birimler arasında barışın korunmasından ziyade, genel ve özeldede daha etkin güç oluşturmanın, ortak bir kimlik ile birlikte var olması olarak altını çizse de, barışın korunması konusunda özellikle güvenlik konusunda birlik ihtiyacı var ise başlangıç olarak bunun da yeterli olduğunu savunmuş ve güvenlik topluluklarını ‘Amalgam Güvenlik Toplulukları’ ve ‘Plüralist Güvenlik Toplulukları’ olarak ikiye ayırmıştır. (Deutsch vd. 1957; 6-7). Amalgam topluluklarda, daha önce bağımsız olan katılımcı/üye devletlerin federasyon konseptinde ortak bir hükümet oluşturma çabası söz konusu iken plüralist topluluklarda katılımcılar kendi bağımsızlık konseptlerine dokunmaksızın bazı ortak görevler bazında bir arada karar verme ve aksiyon alma sürecine girmeleri temelinde şekillenmiştir.

Buradan hareketle K. Deutsch tarafından kurgulanan bu yaklaşımın temelde monolog bir siyasal birim algısına dayanmadığı aşıkardır. Nitekim, Deutsch ‘güvenlik toplumu’ olgusunu açıklarken ikili bir ayrıma giderek mevcut durumu daha da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Deutsch tarafından yapılan bu ikili ayrımın ilki Amalgam Güvenlik Toplulukları, diğer bir deyişle kaynaşmış ve yekpare bir birim olarak birleşmiş güvenlik topluluklarıdır. Bunlar tek bir siyasi yapılanmaya sahip üniter ya da federal örgütlenmelerdir. Deutsch tarafından yapılan ikili ayrımın ikincisi ve bizi ilgilendireni ise Plüralist Güvenlik Toplumu’dur. Bu türdeki toplumsal formasyonların içerisinde hukuki anlamda bağımsızlıklarını devam ettiren farklı siyasal birimler bulunur. Dolayısıyla, iki ya da daha çok devletin bir plüralist güvenlik toplumu oluşturabilmesi için tek bir devlet çatısı altında birleşme gereksinimi söz konusu değildir (Deutsch vd. 1957; 7).

Plüralist güvenlik toplumu aslında Dougherty ve Pfaltzgraff tarafından da belirtildiği üzere, ortaklık algısı temelinde değer yargılarının paylaşıldığı ve buna koşut olarak üyeleri nezdinde siyasi meşruiyetini sağlayabilmiş olan bir siyasal sistemdir. Bu tür siyasal sistemler, sorunların çözümü noktasında oйдаşma kültürünü içselleştirebilmiş, siyasi ve hukuki kurumsal süreçlerini oluşturabilmiş toplumsal yapılardır (Dougherty ve Pfaltzgraff 1990, 431). Dolayısıyla ile, bir topluluk olarak söz konusu barışçıl çözüm süreçlerini inşa edebildiği ve işletebildiği ölçüde siyasi topluluk olma özelliği kazandığı ön kabulünden hareketle, söz konusu sosyal olguyu entegrasyon olarak nitelendirebiliriz.

Bu noktadan hareketle plüralist güvenlik toplumu oluşumunu mümkün kılan üç önemli koşul şunlardır (Deutsch vd. 1957, 66-67)’::

- i. *Ortak değer yargılarına sahip olmak ve özellikle de karar vericilerin olaylar karşısında tutum ve davranışlarını belirleyen değerlerin (kültür, çevre, coğrafya vb.) birbiri ile uyumlu olması,*
- ii. *Plüralist güvenlik toplumu üyelerinin birbirlerinin belirli bir konuya dair olası tavırlarını öngörme kapasitesine sahip olmaları,*
- iii. *Plüralist güvenlik toplumunu oluşturan siyasi birimlerin birbirlerinin ihtiyaçlarına karşılık verebilme kapasitesine sahip olmalarıdır.*

Yukarıda anılan koşullar altında de-facto ortaya çıkacak olan plüralist siyasi toplumunun kurumsallaşma sürecinde atacağı öncelikli adım ortak karar alma ve sorun-çözüm mekanizmalarını oluşturmak olacaktır. Bu mekanizmaların oluşturulması sayesinde, hem kurumsal ve siyasi diyalog ortamı sağlanması suretiyle ortak değerlerin daha da yakınlaştırılmasına ve yeni ortak değerlerin yaratılmasına imkan tanınmış olacak, hem de bahse konu topluluğu oluşturan siyasi birimler arası karşılıklı ihtiyaçlara cevap verebilme kapasitesinin oluşması için gerekli zemin sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla, plüralist siyasi toplumların varlığının en önemli göstergesi olarak adledilebilecek olan ortak karar alma ve sorun-çözüm mekanizmalarının işlerliğinin sürekliliği sağlanmış olacaktır. Fakat bu aşamada sözü edilen mekanizmaların hükümetler arası bir diyalog mekanizması niteliğinde olduğu ve yeni işlevselci teorik temelde var olan supranasyonel (uluslar üstü) süreç ve kurumlara sirayet eden bir yapıya sahip olmadığını belirtmekte yarar vardır. Nitekim Plüralist siyasi toplum yaklaşımı uluslar üstü bir yapılanmayı öngörmemektedir. Kaldı ki, plüralist siyasi toplum kuramcıları uluslar üstü yaklaşımın bir tezahürü olan ‘amalgam siyasi toplumların’ barışın sürdürülebilirliği konusunda plüralist siyasi toplumlara göre daha başarısız olduğunu savunmaktadırlar (Deutsch vd. 1957, 30-31).

Tüm bu bilgiler ışığında düşünüldüğünde, Sovyetler Birliği amalgam güvenlik toplumuna bir örnek teşkil eden ve nitekim dağılarak barış ve istikrarı sağlama konusunda başarısız olmuş bir yapı olarak değerlendirilebilir. Dolayısı ile, bu yapının çözülmesi sonucu ortaya çıkmış olan, varlıklarını kendi bağımsız modellerini küresel düzeye entegre ederek sürdürme gayreti içerisinde olan yeni cumhuriyetler ve bu cumhuriyetler

tarafından öngörülen işbirliği ve entegrasyon pratiklerinin uluslar üstü bir yaklaşımdan ziyade, hükümetler arası bir yaklaşım üzerinden şekilleneceği algısı kesin ve nettir. Nitekim Türk Konseyi'nin üyelerinin egemen eşitliğine atıf yapan ve hükümetler arası bir işbirliğine dayanan örgütsel yapılanması ve faaliyetleri ile bu yapılanmanın kurgulandığı süreç dikkate alındığında Türk Konseyi üzerine yapılacak bir anlatımın, K. Deutsch tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılan, 'Plüralist Güvenlik Toplumu' üzerinden bir teorik çerçeve çizilerek yapılması gerekliliği daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. En nihayetinde bu yaklaşım, bölgesel devletlerin birbirlerine belirli konularda hem yardım etmesini hem de liderlerinin belirli ortak değerler temelinde hareket etmelerini öngörmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. SSCB Sonrası Orta Asya: Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Siyasal Dönüşüme Zorlanan Coğrafya

SSCB'nin dağılması sürecinin en dramatik sonucu birliği oluşturan ülkelerin uygun bir siyasal örgütlenme sürecini yaşayamadan ani ve beklenmedik bir şekilde bağımsız aktörler olarak küresel siyaset arenasına çıkmış olmalarıdır. Ulusal bilincin oluşmasına olanak tanıyacak bir hazırlık sürecinden ve halk nezdinde örgütlü bir hareket olarak mücadeleden yoksun şekilde emrivaki gelişen bu süreç karşısında Orta Asya devletleri, ulusal bilincin ve kimliğin nasıl yaratılacağı, siyasal ve ekonomik bağımsızlığın nasıl korunabileceği noktasında muazzam bir sorumlulukla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Aynı zamanda, küresel ölçekte değişen konjoktürel yapının getirisi olan siyasal ve ekonomik parametreleri, tarihsel gerçeklikleri olan sosyo-kültürel yapıları ile sentezleyerek yeni bir kimlik tanımlama çabasına girişmişlerdir. Bu sayede yeni Orta Asya profilini üretebilmek ve küresel ölçekte bağımsız aktörler olarak kabul görebilmek için gayret göstermişlerdir.

Soğuk Savaş döneminin ardından ortaya çıkan yeni küresel düzen algısının temel parametreleri, çok partili seçim sistemine dayalı demokratik siyasal yapı ile serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomik sistemdir. Küresel ölçekte batılı değerler olarak benimsenen bahse konu sistemler, Orta Asya Cumhuriyetleri açısından da batılılaşma idealini bir gereklilik olarak ön plana çıkartmıştır. Bu gerekliliğe ek olarak, bölge genelinde ortadan kalkan Sovyet hegemonyası ile birlikte küresel bir hegemonya mücadelesine açık hale gelen Orta Asya bölgesi, yeni Cumhuriyetlerin başat aktörlerle ilişkilerinin sıfırdan tesis edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim, ABD öncülüğünde batılı devletler ve Türkiye, bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu (RF), gelişen ekonomisiyle küresel bir güç olma yolunda ilerleyen Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile tarihsel ve bölgesel bağlarından hareketle İran bölgede nüfuz kurma çabasına ve bölgeye yönelik yeni çıkar çatışmalarına girişmişlerdir. Karmaşıklığın belirsizliğe, belirsizliğinde çatışmalara yol açtığı bu çok boyutlu ilişkiler ağı ve rekabet ortamı, SSCB sonrası bölge genelinde ortaya çıkan sınır sorunları, etnik çatışmalar, kültürel anlaşmazlıklar ve eski ekonomik alışkanlıkların getirisi olan yoksulluk ile birleşince Orta

Asya Cumhuriyetlerinin dönüşüme olan inançları ve isteklerinin artmasına ve hızlı bir dönüşüm sürecine girilmesine sebep olmuştur.

SSCB'nin dağılması sonucu yaşanan bağımsızlık dalgasıyla beraber ortaya çıkan dönüşüm dalgasının beraberinde getirdiği beka problemlerini aşabilmek adına Orta Asya cumhuriyetleri ilk olarak bir ulusal kimlik yaratabilme çabasına girişmişlerdir. SSCB'nin kimlik politikası, birliğin ortak kimliğini oluşturmaya yönelik ideolojik üst kimlik algısının yaratılması ve bu üst kimlik algısı ile birlikte sisteme yönelik tehditleri dengeleyici alt kimliklerin oluşturularak bölgesel entegrasyon ihtimalinin ortadan kaldırılması şeklinde sistematize edilmiştir. (A. Davutoğlu, 2010: 465-466). Bu durum da Orta Asya bölgesi genelinde sosyo-kültürel açıdan ayrılıkların kronikleştiği bir çatışma ortamı yaratmış ve bütünleşme süreçlerini baltalamıştır. En nihayetinde ulusal kimlik yaratılması süreçlerini etkileyen ve karmaşık bir siyasal düzen algısı yaratan söz konusu kimlik sorunsalı, beraberinde ulus-devlet algısının bölgesel ölçekte yerleşmesini engellemiş ve bağımsız birimler olarak yeni cumhuriyetlerin beka sorunlarını derinleştirmiştir. Tüm bu sebeplerden ötürü SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetler için sosyo-kültürel dönüşüm ulaşılması gereken basit bir ihtiyaçtan öte bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Orta Asya bölgesi genelinde dönüşüm ihtiyacının yoğun şekilde hissedildiği alanlardan birisi de ekonomik alandır. Gayet açıktır ki, Orta Asya cumhuriyetlerince arzulanan ve ideal olarak benimsenen beka ve refah sorunlarının aşılması, bağımsızlıkların pekiştirilebilmesi ve bölgesel istikrarın tesisi ancak ekonomik kalkınma sayesinde gerçekleştirilebilecektir. Bu açıdan bakıldığında, bağımsızlık sürecinde, SSCB döneminden kalma yapısal ekonomik sorunlar bölge genelinde dönüşümü mecbur kılmıştır. Nitekim, katı denetim mekanizmaları ile örülmüş, entegre ve merkezi bir ekonomik sisteme dayalı Sovyet ekonomik düzeni ile Orta Asya bölgesi içerisinde yaratılan farklı siyasal yapılar birbirlerine değişik oranlarda bağımlı kılınmışlardır. Bunun sonucunda, dağılma sonrası yeni cumhuriyetler kendi bağımsızlık süreçlerini destekleyici ekonomik yeterlilik kapasitesine ulaşma noktasında eksik kalmışlardır. Orta Asya cumhuriyetlerinin tecrübesizlik, sermaye eksikliği ve tekelleşmeye dayalı içerisinde düştükleri bu ekonomik buhran, dönüşümü ve küresel sisteme entegre bir ekonomik yapı tesis etmeyi zorunlu kılmıştır (Kona, 2002: 186).

Tüm bu sorunlar ve zorunluluklar sonucu bölgesel ölçekte yeni devletlerin temel sorunsalları beka ve refah problemlerinin ortadan kaldırılması ve buna yönelik her türlü girişimin desteklenmesi olmuştur. Bu sürecin bölgeye sağladığı en temel kazanım ise batılı siyasal ve ekonomik süreçleri benimseyerek küresel sisteme entegre olma sürecinin çok hızlı işlemesidir. Buna ek olarak, bölge açısından diğer bir üstün kazanım, bölgesel ölçekte ayrılıkların körüklenmesini önlemek ve bütünsel bir istikrar sağlayabilmek adına işbirliği süreçlerinin yaratılmasının öneminin anlaşılması olmuştur. Bu noktada belirtilmesi gerekir ki, Orta Asya bölgesi genelinde yaşanan entegrasyon çabaları ve işbirliği süreçlerini ortaya çıkarmaya dönük adımların hemen hemen hepsi yaşanan bu siyasal ve kültürel buhran ile ekonomik çaresizliğin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

2. Bölgesel İstikrar ve Güvenliğin Geleceği Açısından Orta Asya’da Bütünleşme İhtiyacı

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak, uluslararası siyasal ve ekonomik süreçlerin griftleşmesi, iletişim kanallarının yaygınlaşması ve sosyo-kültürel etkileşimlerin artması küresel ölçekte karmaşık karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler retoriğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum da, uluslararası ilişkilerde işbirliği ve entegrasyon pratiklerinin gerekliliğini ve önemini ön plana çıkarmaktadır. Bugün Uzak Doğu’dan Balkanlar’a uzanan bir coğrafyada ülkeler ikili ve çok taraflı ittifaklar ve işbirlikleri arayışı içerisinde, karşılıklı bağımlılık ilkesi çerçevesinde, kendi pozisyonlarını yeniden tespit ve tayin etme uğraşı içerisinde girmişlerdir.

Küreselleşme olgusu, günümüz dünyasında uluslararası sistem nezdinde en büyük kapasite toplamına sahip gücün bile tek başına halletme noktasında yetersiz kaldığı sorunları ortaya çıkarmıştır (Nye ve Welch, 2008: 280). Uluslararası terörizm ve uyuşturucu ticareti, küresel iklim değişikliği, salgın hastalıklar ve benzeri birçok konu küreselleşen çok kutuplu dünya retoriğinde işbirliğini elzem kılan temel gereklilikler olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, anılan sorunların pek çoğunun çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek Orta Asya coğrafyası üzerinde yaşayan devletler açısından, dünyanın geri kalanına göre, işbirliğinin daha öncelikli olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, küresel konjonktür ve bölgesel gerçekliklere rağmen, Orta Asya bölgesindeki yeni cumhuriyetler bağımsızlık sonrası süreçte etkin bir işbirliği süreci ortaya çıkaramamışlardır.

Kona'ya göre, "bölgesel bir işbirliğinin oluşturulabilmesi için öncelikle bu hedefi paylaşan ülkeler ekonomik, kültürel veya siyasal alanların birinde ya da tümünde gelişme amacı taşıyan ortak ideallere sahip olmalıdırlar (Kona, 2002: 188-120)". "Orta Asya ülkeleri aynı ideallere sahip olsalar da bu idealler bölgesel bir işbirliği kurmak için gereken ideallerden bütünüyle farklıdır (Kona, 2002: 118-120)". Bu ülkeler için bağımsızlık öncelik açısından ilk sırayı işgal ederken ekonomik kalkınma, siyasal olgunlaşma ve kültürel gelişmişlik ikincil öneme sahiptir. Ayrıca Orta Asya'da bölgesel işbirliği tesis edilebilmesi için ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan güçlü ve öncü bir devletin olması ihtiyacı söz konusudur. Orta Asya cumhuriyetleri ortalama olarak aynı seviyede olduklarından ötürü, bölge ülkeleri içerisinde bir lider ülke seçebilmek imkânsızdır. Nitekim, bölge genelindeki liderlik rekabeti de göz önünde bulundurulunca bu seçim daha da zorlaşmaktadır (Kona, 2002: 120). Ancak yine de, Orta Asya devletlerinin güvenlik stratejilerini şekillendiren tehdit algılarının büyük oranda benzerlik göstermesi, bölgesel işbirliği açısından bütünleşik bir şemsiye örgütlenme yaratma ihtiyacının ve ancak bu sayede bölge genelinde sözü edilebilecek bir barış ve istikrar ortamının sağlanabilirliğinin kanıtı niteliğindedir.

Bölge genelinde devletleri işbirliğine yönelten etmenlerden bir diğeri ise, bölgenin küresel sisteme nispi ölçüde entegre olabilmiş zayıf devletlerden oluşmasıdır (Bobokulov 2006, 77). Reel politik açılarından bakıldığında, mevcut şartlarda bu devletlerin tek başlarına küresel arenada etkinlik sağlamaları zor gözükmektedir. Dolayısıyla ile işletilebilir bir işbirliği mekanizması ve bunun örgütsel düzlemde hayata geçirilebilmesi, bir güç boşluğu merkezi haline gelen bölgenin küresel alanda bölge pozisyonuna evrilebilmesini sağlayacak ve bu sayede uluslararası alanda yekpare bir güç merkezine dönüşebilmesinin yolunu açacaktır. Dolayısıyla, bu yönde atılması muhtemel adımlar sadece bölgesel siyaset anlamında değil, küresel siyasetin şekillenmesi ve dengelenmesi açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında da bölgesel anlamda oluşturulacak bir işbirliğinin bölge açısından öneminin yadsınamaz boyutlarda olduğu değerlendirilmektedir. Küresel ölçekte sınırlı kaynaklara sahip bir komünist devletler bakiyesi olarak görülen bölge ülkelerinin hem kendi bağımsızlıklarını sürdürülebilir kılmaları hem de küresel ekonomik sisteme entegre olarak toplumsal refah seviyelerini arttırabilmeleri ancak bölgesel ölçekte hayata geçirilebilecek işbirliği pratikleri ile mümkün olabilecektir (Bobokulov 2006, 82).

Dünya üzerinde yeraltı kaynakları açısından en zengin bölgelerden biri olmasının yanı sıra, genç nüfus ve nitelikli işgücü açısından birçok Avrupa ülkesinden daha avantajlı olan bölge, kendi potansiyelini kullanılabilir seviyelere getirebilmek adına bölgesel işbirliğine yönelik stratejik yönelimlere ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik anlamda bölgenin bulunduğu coğrafi şartların elverişsizliği ve ulaşım konusunda yaşanan sıkıntılar da bölgesel bir işbirliğini zaruri kılan diğer etmenler olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu sıkıntıların yarattığı mecburiyetin yanı sıra, bölgenin toplumsal ve kültürel yapısının benzerlikler içermesi, dil ve ırk bağlamında bölge genelinde var olan entegre yapı ile ortak tarihi geçmişe dayalı bir toplumsal bütünlüğün varlığı da bölgesel işbirliğini kolaylaştırıcı tali etmenler olarak bölge devletlerinin avantajı olarak gösterilebilir.

Bu olumlu etkenlerin yanında, bölgesel işbirliği pratiklerinin hayata geçirilmesini engelleyen ve entegrasyon oluşumlarına karşı direnç oluşturan olumsuz etkenlere bakmakta yarar vardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başlayan süreç, iki kutuplu dönemi ortadan kaldırmakla kalmamış, hem küresel ölçekte hem de Orta Asya bölgesi özelinde yeni risk ve tehditleri de beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, her şeyden önce Orta Asya bölgesinde yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişme ise, Orta Asya bölgesinin tarihsel dokusuna aykırı biçimde SSCB döneminde ortaya konan ayrıştırıcı kimlik siyasetinin bir uzantısı olarak mikro milliyetçilik ve ulusal akımlar gibi bölgesel bütünleşmeyi engelleyecek suni sorunları tetiklemiştir. Buna ek olarak uluslararası siyasette, SSCB'nin çözülmesi sonrasında oluşan boşluğu kimin dolduracağı tartışması önem kazanmış, bölgeye yönelik küresel ölçekli nüfuz mücadeleleri karşımıza çıkmıştır. Bu nüfuz mücadeleleri de işbirliği süreçlerinin geliştirilmesi yerine rekabet ve ayrışmayı körükleyici bir etki yaratmıştır.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin çözülme süreci sonrasında bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri karşı karşıya oldukları birtakım istikrarsızlık yaratıcı faktörler nedeniyle sahip oldukları kaynakları bir işbirliği ve güven ortamı oluşturarak harekete geçirememektedirler. Genel olarak istikrarsızlık yaratıcı faktörlerden kast edilen, ekonomik ve siyasal dönüşümün getirdiği sancılar, sınır sorunları, etnik sorunlar, su sorunu ve radikal dini akımlar olarak gösterilebilir. Bu sorunlar bölge özelinde kronikleşmiş olan suni sorunlardır.

SSCB sonrası dönemde, bölgede yeni kurulan ve bahse konu suni sorun alanlarıyla istikrarsız kılınmış olan yeni ve tecrübesiz devletler, bu istikrarsızlık faktörleri nedeniyle bir türlü birbirlerine karşı güven tesis edememişler ve buna ek olarak, bölge özelinde kısır bir liderlik mücadelesine yönelmişlerdir. Bu nedenle bölgede oluşturulmaya çalışılan işbirliği girişimleri derinleştirilememiş, bu yönde gösterilen çabalardan ise istenen verim elde edilememiştir. Ayrıca bölge ülkelerinin istikrarsızlık faktörleri nedeniyle bölge dışı ülkelerle güvenlik kaygılarını dikkate alan bir takım angajmanlara girmeleri, söz konusu sorunları çözmek yerine daha da derinleştirme potansiyeli olduğundan bölge ülkeleri işbirliği pratiklerine yönelme konusunda daha çekingen ve pasif davranmaya özen göstermişlerdir.

SSCB döneminden yeni cumhuriyetlere miras kalan ve ülkeler arasında ayrıştırıcı etkiler yaratan sorunlar bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla daha da kronik bir hâl almışlardır. Bu sorunların başında ise SSCB döneminde ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan hiçbir bağ düşünülmeden tamamen böl ve yönet politikasına bağlı kalınarak çizilen sınırlardan kaynaklanan sorunlar gelmektedir. SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan 15 eski Sovyet cumhuriyeti imzaladıkları Almatı Deklarasyonu ile eski Sovyet sınırlarını ulusal sınırlar olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu imza sayesinde Orta Asya bölgesi geneli için büyük ölçekli sınır iddialarının önüne geçilmişse de, ufak çaplı karşılıklı iddialar yine de son bulmamıştır. Nitekim, “sadece sınır sorunlarına yönelik olarak sadece Kırgızistan ile Özbekistan arasında 140 tane ihtilafli bölgenin bulunduğu düşünülürse, sorunun karmaşıklığı belki daha kolay anlaşılabilir (Arı, 2010: 14)”. Öte yandan, siyasal transformasyon süreciyle ilişkili olarak totaliter sistemden liberal demokratik sisteme geçmeye çalışan bölge ülkelerinde görülen anti demokratik eğilimler kısa vadede aşılması gereken diğer önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır (Arı, 2010: 16)”.

Bölgeye yönelik yıllardır uygulanan SSCB politikalarının ekonomik boyutları da ciddi sorun alanlarından birisini teşkil etmektedir. SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan yeni ve tecrübesiz cumhuriyetlerin sosyalist ekonomik sistemden serbest pazar ekonomisine geçişte yaşadıkları zorluklar önemli bir sorun niteliğindedir. Zira bu aşamayı sancısız bir şekilde atlattıkları için gerekli altyapıları bulunmayan bölge ülkeleri ekonomik açıdan kalkınabilmek için dışarıdan finansman ve sermaye desteğine ihtiyaç

duymakta, bu ihtiyaçta bölge ülkelerinin küresel başat aktörler ve diğer dış güçler nezdinde etkilenebilir/etkiye açık bir alan olarak görülmesine neden olmaktadır.

Tüm bu gereklilikler ve zorluklar göz önüne alındığında, bölgesel ölçekte ayrılıklar körüklenmiş, suni yaratılan sorun alanları ise kronikleştirilmiştir. Ancak, en nihayetinde, bahse konu kronik sorun alanları, bölge genelinde işbirliği ve entegrasyon pratiklerinin hayata geçirilmesi noktasında tarihsel, kültürel, toplumsal, siyasi ve ekonomik gereklilikler karşısında direnç oluşturabilecek potansiyelde olmayan suni ve geçici sorunlar olarak görülebilir. Aynı zamanda, bahse konu suni sorunların da bölge ülkeleri nezdinde aşılabilmeleri yine bölgesel ölçekli oluşturulabilecek işbirliği mekanizmaları sayesinde kısa sürede çözüme kavuşturulabileceği değerlendirilmektedir.

Kısaca, Orta Asya ülkeleri arasında bölgesel bir işbirliği oluşturulması, bölge devletlerinin (bölgeden etkilenme ve bölgeyi etkileme potansiyeline sahip çevre ülkeler de buna dahil) ulusal güvenliklerini ve toplumsal refahlarını tesis edebilme imkânları açısından bir tercih olmanın ötesinde bir ihtiyaçtır diyebiliriz. Bu noktadan bakıldığında, potansiyelini yansıtmaması açısından Türk Konseyi oluşumu bölge ülkeleri ve Türkiye açısından yeri doldurulamaz bir fırsat niteliğindedir.

3. Orta Asya Bölgesinde Hayata Geçirilen İşbirliği Pratikleri

Bağımsızlık öncesi ve sonrasında benzer süreçlerden geçen, siyasi, ekonomik, kültürel konularda benzer kronik sorunları geçmişinden devralan, aynı coğrafyayı ve tarihi paylaşan, etnik, dini yakınlıkların ve fakat ayrılıkların merkezi olan Orta Asya için bölgesel entegrasyon kavramı, dünyanın diğer bölgelerinde bulunmayan özgün nitelikler taşımaktadır. Bu özgünlük aslen bölgesel düzeyde entegrasyon olgusunun farklı bir durumsallık yaratmasından kaynaklanmaktadır (T. Arı, 2010: 257). Bu farklılık, Orta Asya'da yaşanan entegrasyon tartışmalarının tarihsel, kültürel, siyasal ve ekonomik anlamda entegre bir yapı ihtiva eden bölgenin pratik olarak dağılması sürecine odaklanılmasından kaynaklanmaktadır.

SSCB ardında, sistem gereği birbirlerine göbekten bağlı ve oldukça entegre bir ekonomik altyapı bırakmıştı. Bugün ulusal sınırlar olarak beliren sınırlar ile örtüşmeyen oldukça gelişmiş bir kara ve demiryolu ulaşım ağı bölge ülkelerini Rusya Federasyonu'na bağlamakla kalmıyor birbirlerine de bağlıyordu. Benzer bir şekilde bölgenin su ve enerji şebekeleri ve endüstriyel coğrafyası da bir bütündü. Öyle ki, tarımsal açıdan gelişmiş

teknolojiye sahip ve yeraltı kaynakları bakımından zengin olan ülkeler, su kaynakları bakımından tarımsal gelişmişlik ve yeraltı zenginliği açısından fakir komşu devletlere bağımlıydılar. Dolayısıyla devletler kendi aralarında bu bağımlılıkları giderici bir karşılıklı işbirliği zemini yakalamak zorundaydılar.

Üretim modellemeleri bakımından da ülkeler arasında yoğun bir karşılıklı bağımlılık söz konusu idi. Merkezi denetime dayalı planlı sosyalist kalkınma modelinin bir sonucu olarak geliştirilmiş, bağımlılık temelli Sovyet ekonomik modelinin şekillendirdiği bölge ekonomisi, ülkelere tek başlarına yetebilme imkânını ne kapasite noktasında ne de potansiyel anlamda sunmuyordu. İşte bu durumun bir sonucu olarak devletler, bağımsızlığın zorunlu bir sonucu olarak, ulus inşa sürecine dayalı bir kimlik siyaseti üzerinden ayrıştırıcı bir politika uygulamaya girişmiş olsalar da, en nihayetinde ekonomik ortaklıklar tesis etmek ve bu açıdan işbirliği süreçlerine yönelmek durumundaydılar.

Bu açıdan bakıldığında, aynı bölgede var olan, benzer özelliklere ve sorunlara sahip bağımsız ulus devletlerden teşkil Orta Asya bölgesi için işbirliği ve entegrasyon kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin hayata geçirilmesi açısından en uygun işbirliği metodu ise, ülkelerin bağımsız ulusal kimlik siyasetleri, bölgesel kronik sorunların varlığı ve karşılıklı bağımlılık oranlarının yüksekliği göz önüne alındığında, hükümetler arası mantıkta işlerlik kazanan ve ortak değer algıları üzerinden şekillenen tedrici yapıda bölgesel bir entegrasyon olmalıdır. Bu metoda göre ülkeler bağımsız birimler olarak karşılıklı saygı ve güven ortamı yaratacak şekilde, ortak sorunlara çözüm getirmek için ortak irade göstereceklerdir. Bahse konu irade sayesinde ekonomik ve teknik alanlarda çok boyutlu entegrasyon pratikleri hayata geçirilebilecektir.

Bu bakış açısına göre, entegrasyon ancak üyelerin çıkarları doğrultusunda gerçekleşir. Hükümetler bir araya gelerek diplomatik müzakereler çerçevesinde birbirleri ile kıyasıya pazarlık ederler. Çoğulcu demokratik düzen anlayışında toplumsal çatışmaların varlığı kabul edilir. Bu çatışmaya yol açan farklı çıkarları yöneten seçkinlerin bir araya gelerek, uzlaşma ortamı yaratmaya çalışmaları ve kendi çıkarlarının zarar görmemesi için vardıkları ortak hareket alanına da entegrasyon adını vermek yanlış olmayacaktır (Moravcsik, 1998: 38). Dolayısıyla 'Devletler Kulübü' mantığında işleyen ve teknik ya da ekonomik konular üzerinden şekillenen bir işbirliği süreci beraberinde bu süreç nezdinde yaratılmış ortak değerleri ve karşılıklı güven algısını getirecektir. Bu

yönde ilerleyen bir süreç sonucunda elde edilen kazanımlar ise çok boyutlu bir bölgesel entegrasyonu mümkün kılacaktır.

Yukarıda bahsedilen tüm bu süreçlerin sonucu olarak devletler, farklılıklarını, ayrılıklarını, kronik sorun sahalarını bir kenara bırakarak, zorunlu ihtiyaçlar temelinde değişik konu ve alanlarda yükselen, kendi aralarında ya da dış ortaklar ile birlikte işbirliği süreçleri yaratma çabası içerisine girmişlerdir. Bu çabaların karşılığı olarak, Orta Asya bölgesinde birçok işbirliği pratiği hayata geçirilmiştir. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT-ECO), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT-CIS), Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO), Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET-EURASEC), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ-SCO), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAT-CSTO) gibi örgütlerin kuruluşu bahse konu işbirliği süreçlerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Çalışmamızın bu kısmında adı geçen bu bölgesel işbirliği pratiklerinden kısaca bahsedeceğiz.

3.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİT)

Türkiye, İran ve Pakistan, bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla 1964 yılında İstanbul Bildirisini yayımlayarak, merkezi İran'ın başkenti olan Tahran'da, Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development-RCD)'yi kurmuşlardır. Söz konusu bildirin yasal statüsü ise 1977 tarihli İzmir Anlaşması ile oluşturulmuş. Ancak, “RCD, 1979 yılında İran'da meydana gelen İslam Devrimi sonrasında faaliyetlerinin çoğunu askıya almış ve Örgüt giderek işlevsizleşmiştir (http-2)”.

1980'li yıllar ile beraber ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin artış kaydetmesi ile birlikte, üç ülke arasındaki işbirliğinin RCD'nin hukuki zeminine sadık kalmak şartıyla değişik bir isim altında sürdürülmesi karar verilmiştir. Bu karar ile birlikte 1985 yılında EİT kurulmuştur. SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan, “Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Afganistan'ın da katılımıyla Örgüt, 1992 yılında toplam 7 milyon km² alan üzerinde yaklaşık 400 milyon nüfusa hitap eden ekonomik ağırlıklı bir bölgesel örgüt halini almıştır (http-2)”.

EİT bünyesinde, Devlet Başkanları zirveleri ile Dışişleri Bakanları düzeyindeki dönemsel toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantıların yanı sıra, EİT çalışma stratejisi olarak ticaret, ulaştırma, tarım, enerji, çevre, sağlık, sanayi, maliye ve ekonomi gibi teknik alanlarda da Bakan düzeyinde düzenli toplantılar düzenlenmesini benimsemiştir.

Böylece, “sektörel bazda alınan kararların ve kararlaştırılan işbirliği projelerinin belirli zaman dilimleri içinde izlenebilmesine imkân sağlanmıştır (http-2)”.

Örgütün kurumsal yapısına bakacak olursak Devlet Başkanları Zirvesi, Bakanlar Konseyi Toplantıları (BKT), Kıdemli Memurlar Toplantıları (KMT), Bölgesel Planlama Konseyi (BPK), Daimi Temsilciler Konseyi (DTK) ve EİT Sekretaryası olmak üzere altı ayaklı bir kurumsal örgütlenmeden söz edebiliriz.

EİT Zirveleri, iki yılda bir kez, Devlet/Hükümet Başkanları düzeyinde gerçekleştirilir. Teşkilatın ana karar organı ise Bakanlar Konseyi Toplantısıdır. BKT, Dışişleri Bakanları seviyesinde gerçekleştirilmekte ve yılda bir kez toplanmaktadır. BKT'nin hemen öncesinde ise KMT yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, EİT bünyesinde Sektörel bazda Bakanlar toplantıları da düzenlenmektedir. BPK, yılda en az bir defa toplanır. Ana sorumluluk sahası ise Teşkilatın gündemindeki işbirliği program/proje/faaliyetleri gözden geçirmek ve Teşkilatın faaliyet takviminin hazırlanmasıdır. Söz konusu toplantılar sonucunda hazırladığı raporları ise BKT'ye sunar. DTK ise, üye ülkelerin Tahran Büyükelçileri ve İran Dışişleri Bakanlığı'nın EİT İşleri'nden Sorumlu Genel Direktöründen oluşmaktadır. Düzenli olarak her ay toplanarak Teşkilatın aylık idari ve mali işlerini gözden geçirirler. Bunların yanı sıra, EİT'nin kurumsal bünyesinde Teşkilatın işleyiş ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasından sorumlu olan Sekreteryaya bulunmaktadır. “EİT Sekretaryası, bir Genel Sekreter ve 3 Genel Sekreter Yardımcısı olmak üzere yaklaşık 60 kişiden oluşmaktadır (http-2)”. Tüm bu kurumsal alt yapı'nın yanı sıra örgüt nezdinde karşılıklı işbirliğini artırıcı bölgesel ve uzman kuruluşlar ile işbirliğini artırıcı direktörlükler bulunmaktadır.

Teşkilatın temel amaçları ise, üye ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunmak, EİT bölgesi içindeki ticari engelleri kaldırmak ve bölge içi ticareti geliştirmek ve EİT bölgesinin küresel pazarlarla bütünleşmesini teşvik etmek, üye ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi bağları güçlendirmek olarak özetlenebilir.

3.2. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT-CIS)

1980'li yıllarda dünya siyasetinde yaşanan dönüşüme ayak uydurma çabası içerisine giren SSCB'de dönemin Devlet Başkanı M. Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan Glasnost ve Perestroyka politikaları ve buna eşlik eden bir dizi olaylar sonucunda dünya tarihinde uluslararası ilişkiler sistemine damga vuran dehşet dengesi dönemi

ortadan kalkmıştır. Kurulan yeni dünya düzeninin doğurduğu ilk sonuç ise Aralık 1991 Minsk Anlaşması ve Almatı Protokolü ile SSCB'nin hukuki olarak dağılması ve 15 yeni cumhuriyetin kurulması olmuştur (F. Purtaş, 2005: 44).

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), 21 Aralık 1991 tarihinde, Almatı Zirvesi ile SSCB'yi oluşturan Cumhuriyetlerin bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Birliği oluşturan 15 ülkeden 11'i –Baltık ülkeleri (Estonya, Letonya, Litvanya) ve 25 Ağustos 2005'te BM nezdinde uluslararası tarafsızlığını ilan etmiş ve tüm bölgesel ve küresel örgütlerden ayrılmış olan Türkmenistan hariç- kurulan bu birlikte yerini almış bulunmaktadır.

Günümüzde bölgesel ölçekte en geniş katılım gösterilen örgütlerden birisi olan BDT'nin 11 asli organı vardır, Bunlar; Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, BDT Yürütme Sekreterliği, Devletlerarası Ekonomi Komitesi, Savunma Bakanları Konseyi, Sınır Birlikleri Komutanları Konseyi, Kolektif Güvenlik Konseyi, Ekonomi Divanı, BDT İnsan Hakları Komisyonu, BDT Parlamentolar arası Asambledir.

SSCB'nin dağılması, geniş Avrasya coğrafyasında siyasi, ekonomik, kültürel ve benzeri alanlardaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması sorununu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla BDT, bir anlamda bu soruna cevap olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, kuruluş aşamasında imzalanan tüm belgeler (Minsk Protokolü ve Almatı Deklarasyonu vs.) SSCB'nin dağılmasıyla beliren çok kapsamlı ve ciddi sorunları çözmeye yönelik önlemler içermiştir. Bu önlemler; eski ordunun yerine, üye ülkelerin kendi ulusal Silahlı Kuvvetleri'nin oluşturulmasını kolaylaştıracak mekanizmaların geliştirilmesi, üye ülkelerdeki geçiş sürecinin toplumsal çalkantılara meydan vermeden sürdürülmesi ve yerel çatışma unsurlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması olarak özetlenebilir. Bunlara ek olarak, BDT'nin diğer hedefleri arasında, güvenlik boyutunda dış sınırların ortak korunması, nükleer silahların kontrolü, ortak hava savunması ve saldırıya uğrayan üye ülkenin savunmasına katkıda bulunulması yer almaktadır. Öte yandan, üye ülkeler arasında serbest ticaret alanının oluşturulması ile ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması da BDT'nin amaçlarından biridir.

Buradan da anlaşılacağı üzere BDT, SSCB sonrası bölge genelinde yaşanacak geçiş sürecinin sancılarını absorbe edebilmek, bölge ülkelerinin tarihsel açıdan deneyimlemiş oldukları birlikte yaşayabilirlik kültürünü koruyabilmek, ortak sorunlara birlikte ve kapsayıcı çözümler getirebilmek, dağılma sürecinin yarattığı ağır maliyeti paylaşabilmek, birlik politikaları gereği ülkeler arası var olan karşılıklı bağımlılık sebebiyle zafiyet

yaşanmasını engelleyebilmek amacı taşımaktadır. Ek olarak BDT, SSCB'nin ardılı olan RF'nin bölge üzerindeki etkinliğini koruyabilme çabasının bir ürünü olarak çok boyutlu bir işbirliği mekanizması ortaya çıkarmayı amaçlayan uluslararası bir örgütlenmedir.

3.3. Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO)

Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO), Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya olmak üzere beş üyeden oluşan bir bölgesel örgüttür. Örgütün temeli 1991 yılında Orta Asya'daki beş ülkenin de katılımıyla kurulan ve bağımsızlık sonrası ilk işbirliği pratiği olarak gösterilebilecek olan "Orta Asya Topluluğu" adıyla atılmıştır.

Daha sonraları Türkmenistan, tarafsızlık politikasına dayanarak tüm bölgesel forumlardan çekildiğini açıklamış ve dolayısı ile CACO üyeliğinden de ayrılmıştır. 1994'e geldiğinde topluluk, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın desteğiyle Orta Asya Ekonomik Birliği (CAEU) adıyla varlığını sürdürmüştür. 1998'de Tacikistan'ın üye olmasıyla birlikte birliğin ismi Orta Asya Ekonomik İşbirliği (CAEC) şeklinde değiştirilmiştir. 2002 yılında ise, günümüzde kullandığımız sekliyle Orta Asya İşbirliği Teşkilatı (CACO) olarak adlandırılmıştır (http-3). 2004 yılında teşkilata Rusya kabul edilmiştir. 2005'te Rusya'nın yönlendirmesi ve üye ülkelerin kendi aralarında anlaşmaları sonucunda, Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Topluluğu'na katılımını onaylamışlar ve bu şekilde CACO söz konusu ekonomik toplulukla birleştirilerek ortadan kaldırılmıştır.

3.4. Avrasya Ekonomik Birliği (AEB-EURASEC)

Günümüz uluslararası ilişkiler literatüründen bakıldığında "Avrasya terimi Avrupa ve Asya kıtalarının birleşimini tarif eden belirli bir coğrafyanın tanımlanmasının ötesinde, siyasi bir anlam taşımaktadır. Nitekim İsyar'ın ifadesiyle; "Avrasya terimi, her ne kadar bir bölge için kullanılan isim olsa da, anlam bakımından güce dayalı olarak tasvir edilen siyasi bir alanın ifadesidir (İşyar, 2013: 5-6)".

Avrasya, jeo-politik ve jeo-stratejik öneminden dolayı geçmişten günümüze uluslararası ilişkiler açısından belirleyici bir güce ulaşmış olan ve ulaşmak isteyen devletlerin ortak ilgi alanı olagelmıştır. "Bu sebeple Avrasya bir coğrafi adlandırmadan çok daha fazlasını ifade etmektedir (Ağır ve Ağır, 2017: 110)". Avrasya kelimesine siyasi anlamını veren terim ise 'Avrasyacılık' terimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

'Avrasyacılık' teriminin ortaya koymaya çalıştığı anlatı, Rusya öncülüğünde Avrasya coğrafyasında oluşturulması gereken stratejik entegrasyon hedefine ulaşmaya

yönelik bir anlatıdır. Bu anlatıya göre; ‘Avrasyacılık’ “çok medeniyetli, çok kutuplu, çok-kültürlü bir dünya tasavvur etmekte; bu medeniyet ve kültürlerin birbirlerinden ileri, gelişkin ve üstün olduğunun hiçbir objektif kriterle ölçülemeyeceğini, bilimsel anlamda savunulamayacağını öngörmektedir (Ağır ve Ağır, 2017: 111)”.

Soğuk savaşın sona ermesi ve SSCB’nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarının kazanan ülkeler arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik yapının işlerliği ortadan kalkmıştır. Bu durum ise bahse konu coğrafya genelinde büyük bir jeo-stratejik boşluk yaratmıştır. Söz konusu boşluk eski Sovyet coğrafyası olarak nitelendirilen bölge genelinde ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan birçok sorun alanını yaratmıştır. “Ortaya çıkan bu boşluğu doldurabilmek ve ortak sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla uluslar üstü bölgesel kuruluşlar oluşturma çabası söz konusu bölgede SSCB’nin dağıldığı tarih olan 1991 yılından bu yana süregelmiştir (Öztürk, 2013, s. 229)”. Bu çabaların nihai hedefi ise, Avrasya’da ki güç boşluğunu doldurmaya yönelik güçlü bir siyasal ve ekonomik entegrasyon pratiği geliştirme ideali olarak ortaya çıkan ve Avrasyacılık fikrine dayanan Avrasya Birliği düşüncesidir.

AEB’nin temeli esasen, 2000 yılında RF, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan ve Orta Asya İşbirliği Örgütünü ‘Avrasya Ekonomik Topluluğuna (AET)’ dönüştüren anlaşmaya dayanır. Bahse konu sürecin somut bir aşamaya evrilmesi, “2010 yılında RF, Belarus ve Kazakistan arasında gümrük birliğinin kurulması ile gerçekleşmiştir. 2012 yılında tek ekonomik bölgeye geçilmiş ve yine 2012 yılında Avrasya Ekonomik Birliği Komisyonu oluşturulmuştur (Ağır ve Ağır, 2017: 112-113)”. Buradan da anlaşılacağı üzere, “Genişleme fikri Birliğin öncelikleri arasında yer almıştır (Roberts vd. 2014, s. 4)”.

Tüm bu sürecin sonunda RF, Kazakistan ve Belarus arasında 29 Mayıs 2014 tarihinde imzalanan anlaşma ile AEB kurulmuştur. Ermenistan ve Kırgızistan ise birliğe katılacaklarına yönelik irade beyanında bulunmuşlardır. Rusya tarafından Avrasya Ekonomik Birliği’nin muhtemel üyeleri olarak görülen Gürcistan, Ukrayna ve Moldova RF ile yaşadıkları siyasi gerginlikler sebebiyle bu öngörünün aksine tercihlerini Avrupa Birliği’nden yana kullanmışlardır (Tüysüzoğlu, 2014). Bununla birlikte, Ermenistan ve Kırgızistan’ın dâhil olması ile birlikte Birlik günümüzde beş üyeli bir örgüt haline gelmiştir.

AEB, Ocak 2015 tarihi itibariyle üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını sağlayan çok uluslu ve bölgesel entegrasyona dayalı bir örgüt halini almıştır. Bu kapsamda “Birliğin amaçları üye ülkeler tarafından; küresel bir krizin olumsuz etkilerinin birlikte çalışarak bertaraf edilmesi, üye ülkelerin dış pazarlardaki ortak ilgilerinin gerçekleştirilmesinin sağlanması, gümrük birliği ve ortak bir ekonomik pazar oluşturulması olarak belirlenmiştir (http-4)”. AEB’de kararların oyçokluğu ile alınması usulü benimsenmiş, bu sayede, önergelerin çoğulcu şekilde karara bağlanması öngörülmüştür. Ayrıca, AEB bünyesinde her üye ülkeye önergeleri veto etme hakkı tanınmıştır.

AEB; “Yüksek Konsey, Hükümetler arası Konsey, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve Avrasya Ekonomik Birliği Mahkemesi olmak üzere 4 ana organdan teşkil edilmiş bir uluslararası işbirliği örgütüdür (Ağır ve Ağır, 2017: 114)”. Bu organlar Avrasya Ekonomik Birliği Sözleşmesi’nin sekizinci maddesinde sayılmış ve yasal zemine oturtulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, örgüt kurumsal yapısını tamamlamış ve bir uluslararası hukuk kişisi kimliği kazanmıştır.

Birliğin en üst organı olan ve üye ülke devlet başkanlarından müteşekkil olan Yüksek Konsey, yılda en az bir kez toplanır. “Birliğin stratejisinin belirlenmesi, Birliğin diğer üst düzey yetkililerinin atanması, diğer organlar tarafından çözüme kavuşturulamayan meselelerin çözümü gibi konuları düzenleme yetkisi bulunan Konsey kararlarını oybirliği ile alır (Ağır ve Ağır, 2017: 114)”.

“Hükümetler arası Konsey ise, üye ülkelerin hükümet başkanlarından oluşur ve yılda en az iki kez toplanır. Sözleşmenin yürürlüğü ile ilgili iş ve işlemlerin takibini yapmak, bütçeyi onaylamak ve komisyonun çalışmalarına yön vermek gibi görevleri bulunmaktadır (Ağır ve Ağır, 2017: 114)”.

AEB’nin bir diğer organı ise Avrasya Ekonomik Komisyonudur. Komisyonun esas amacı, Birlik üyesi ülkeler arasında gümrük birliği ve tek ekonomik alanın oluşturmasıdır. Yapısal olarak bakıldığında Komisyon, uluslar üstü düzenleyici bir kuruluş statüsündedir. Komisyonun başkanı Yüksek Konsey tarafından 4 yıl için atanır. Her üye ülkeden (Rusya, Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Ermenistan) üçer üye olmak üzere toplam on beş üyeden oluşan Komisyon kararlarını oy çokluğuyla alır.

“Komisyonda çeşitli konularla ilgili 23 birim bulunmakta olup, komisyonun merkezi Moskova’da bulunmaktadır (http-4)”.

AEB’nin kurumsal bünyesinde bulunan diğer organ ise Birlik Mahkemesidir. Mahkeme, Birlik bünyesinde faaliyet gösteren sürekli yargı organıdır. “Birlik Mahkemesi, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, Birlik bünyesinde yapılan anlaşmaların hukuksal açıdan incelenmesi gibi faaliyetlerde bulunan bir organdır. Mahkemenin merkezi Belarus’un başkenti Minsk’te bulunmaktadır (http-4)”.

3.5. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi SSCB’nin dağılması sonucunu ortaya çıkarmış, bu sonucun da kaçınılmaz bir çıktısı olarak Varşova Paktı geçerliliğini yitirmiştir. Bu durum uluslararası güç dengelerini değiştirmiş ve eski Sovyet coğrafyası uluslararası güç mücadelelerinin merkezi haline gelmiştir. Batı yayılmacılığına açık hale gelen SSCB ardılı yeni bağımsız cumhuriyetlerin bulunduğu coğrafya büyük ekonomiler başta olmak üzere pek çok ülkenin gözünün çevrildiği jeostratejik boşluk alanı haline gelmiştir. Bahse konu jeostratejik boşluk alanının merkezini ise Orta Asya bölgesi oluşturmaktadır. Orta Asya bölgesi ve bölgede bağımsızlıklarını yeni kazanmış cumhuriyetlere yönelik olarak bölgeyle ilgilenen ülkelerin işbirliği, dayanışma ve stratejik ortaklık gibi kavramlar etrafında şekillenen söylemleri, bu ülkelerin bölgeye yönelik amaçlarını gizleyememiş; geçmişte olduğu gibi bölge ile ilgilenilmesinin gerçek nedeni, büyük güçler arasındaki ekonomik çıkarlar ve siyasi üstünlük mücadeleleri olarak belirlemiştir.

SSCB’nin ardılı olarak ortaya çıkan RF öncelikle kendini toparlama, ekonomisindeki açıkları kapama ve Rus halkının huzur ve refahını yeniden sağlama hedeflerine kısa sürede ulaşmayı başarmıştır. Ancak RF’nin, ÇHC ile gerek Soğuk Savaş döneminin ‘komünizm’ merkezli ideolojik tartışmaları, gerekse iki ülke arasındaki sınır güvenliğinden kaynaklanan anlaşmazlıkları bölgede istikrarsızlık ve gerginliklere neden olmuştur. Bu nedenle “RF, dağılan SSCB’nin izlemeye başladığı ÇHC ile yakınlaşma stratejisini devam ettirerek 1990’lardan sonra bu çabalarının sonuçlarını almaya başlamıştır (Altundağ, 2016: 104)”.

SSCB sonrası dönemde, RF ve ÇHC yakınlaşmasının arka omurgasını sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması ihtiyacı, ekonomik çıkarlar vb. nedenler

oluşturmaktadır. Ancak arka planda bölgedeki ABD varlığına karşıtlık ve NATO'nun genişlemesi RF ile ÇHC için bir tehdit unsuru olduğundan iki ülke işbirliğinin güçlendirilmesi, mevcut RF ve ÇHC dış politikalarının başlıca itici gücü olarak görülmüştür (Çolakoğlu, 2004: 175). Nitekim, ABD'nin artan askerî müdahaleciliği ile dünya egemenliğini tek elden yürütme çabasını dikkatle izleyen ÇHC, RF'nin de bölgedeki ABD varlığından rahatsızlığı ile gelen yaklaşma sinyallerine olumlu yanıt vermiştir. Zikredilen tüm bu nedenler, daha önceleri birbirlerini tehdit olarak gören Moskova ve Pekin'in giderek gelişen bir işbirliğine doğru ilerlemelerinin önünü açmıştır (Altundağ, 2016: 104). Nitekim, "RF ile Çin arasında gerçekleşen bu çok yönlü yaklaşma Eylül 1994'te 'Yapıcı Ortaklığa' (constructive partnership), Nisan 1996'da da 'Stratejik Ortaklığa' (strategic partnership) dönüşmüştür (Büyükbaş, 2006: 557)".

Batı'nın üstünlüğüne karşı çıkan ve kendilerinin merkezde yer alacağı yeni bir dünya düzeni oluşturmak isteyen ÇHC ve RF'nin Orta Asya ile sınırdaş ve komşu konumları, Orta Asya Cumhuriyetleri açısından önemli bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, Moskova ve Pekin arasındaki bu yaklaşmayı bağımsızlıklarını yeni kazanmış ve zayıf Orta Asya ülkeleri yakından takip etmiştir. "Bölgenin henüz bağımsız ama zayıf ülkeleri, kendi açılarından bir durum değerlendirmesi yaparak Orta Asya'da kurulması düşünülen böyle bir oluşumun kendileri açısından bir avantaj oluşturacağına inanmışlardır (Çolakoğlu, 2004: 175-178)". "Bu cumhuriyetler güvenliklerini hem RF ve ÇHC ile ilişkilerini geliştirerek, hem de ülkelerinde ABD'nin askerî faaliyetlerine izin vererek sağlama eğiliminde olmuşlardır (Altundağ, 2016: 105)".

"Orta Asya genelinde bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ülkelerin güvenlik kaygılarının zirvede olduğu söz konusu süreçte yaşanan ortak sorun ve sıkıntılar, ülkeler arasındaki güvenlik işbirliği çalışmalarına yönelme arzusunu ortaya çıkaran önemli dinamiklerdir (Çolakoğlu, 2004: 175)". Bölgenin güçlü ve zayıf devletlerini bir araya getiren bölgesel işbirliği çabalarının ikincil önemdeki nedeni ise ekonomiktir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, "RF ve ÇHC ekonomik çıkarları için birbirleriyle daha da yaklaşırken diğer Orta Asya ülkeleri de sahip oldukları yeraltı kaynaklarını korumak, geliştirmek ve bunların üretimini yaparak dünya pazarlarına güvenli bir biçimde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla olmuşlardır (Çolakoğlu, 2004: 175 ve Altundağ, 2016: 105)".

Bu koşullar altında, “Şanghay Beşlisi Nisan 1996’da Çin’in Şanghay kentinde ÇHC, RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında imzalanan anlaşma ile kurulmuştur (Çolakoğlu, 2004: 175)”. Şanghay Beşlisi; Orta Asya ülkelerinin sınırlarını korumak, ekonomilerini geliştirmek ve diğer ülkelerle problemlerini çözümlenmek şeklinde beliren ihtiyaçlarına cevap olarak kurulmuş bölgesel bir örgüttür.

ÇHC, RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan 1997 yılında Şanghay ve 1998 yılında Moskova zirveleri sonrasında ‘Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması’ ve ‘Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması’ Anlaşmalarını imzalamışlardır. 1998-2000 yılları arasında yapılan zirve toplantılarında ise “üye ülkeler, sınır bölgelerinde güvenin arttırılması yollarının yanı sıra, siyaset, ekonomi ve güvenlik gibi alanlarda da görüş alışverişinde bulunmaya başlamışlardır (http-2)”.

Oluşumun kurumsal bir kimlik kazanması ve bölgesel bir örgüt halini almasının kararlaştırılması ise 2001 yılında gerçekleştirilen Şanghay zirvesinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu zirvede; terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilik kaynaklı tehditlerle mücadeleye yönelik işbirliğinin daha etkin şekilde yürütülmesi için bölgesel bir örgüte duyulan ihtiyaç üye ülkeler nezdinde dile getirilmiş ve oluşuma kurumsal bir nitelik kazandırılması iradesi ortaya konmuştur. Ayrıca, “Şanghay zirvesinde Özbekistan’ın ‘Şanghay Beşlisi’ne katılımına ilişkin bir Ortak Deklarasyon imzalanarak altı (6) üyeli ‘Şanghay İşbirliği Örgütü’ kurulmuştur (http-2)”. 2001 Şanghay Zirvesinde imzalanan ŞİÖ Kuruluş Deklarasyonu ile göre örgütün temel hedefleri belirlenmiştir. Buna göre; “üye ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkileri ile karşılıklı güveni sağlamlaştırmak, bölgesel barış, güvenlik ve istikrarı sağlamak, yeni tehditlere karşı ortak hareket etmek ve üye ülkelerin ekonomik büyümeleri ve sosyal-kültürel gelişimlerini desteklemek (G.Logvinov,2002: 21)” örgütün temel hedefleri olarak belirlenmiştir. “Bu hedefler doğrultusunda ŞİÖ, üyeleri arasındaki işbirliğini pek çok alanı kapsayacak şekilde genişletmiştir (Z.Altundağ, 2016: 107)”. Hâlihazırda diğer toplantı mekanizmalarının yanında, yılda bir kez gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi ve ŞİÖ Hükümet Başkanları Konseyi toplantıları en üst düzey mekanizmaları teşkil etmektedir (http-2).

Temel organları 2003’te Moskova Zirvesi’nde belirlenen ŞİÖ’nün beş temel organı vardır. Bunlar Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Bakanlar Konferansı, Ulusal Koordinatörler Konseyidir. Bunlara ek

olarak “ŞİÖ bünyesinde bir daimi Sekretarya ile Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi bulunmaktadır (Z.Altundağ, 2016: 110).

Kazakistan’ın dönem başkanlığında 8-9 Haziran 2017 tarihlerinde Astana’da gerçekleştirilen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi’nde öne çıkan konu örgütün genişlemesi olmuştur. Bu çerçevede Pakistan ve Hindistan, söz konusu zirvede tam üyeliğe kabul edilmiştir. (http-2).

ŞİÖ, günümüzde 8 üyesinin yanı sıra 4 gözlemci ve 6 ‘diyalog ortağı’ olan geniş katılımlı bir uluslararası örgüttür. Afganistan, Belarus, İran, ve Moğolistan ŞİÖ’ye gözlemci statüsü ile ortak olan ülkelerdir. Örgütün diyalog ortakları ise, Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka ve Türkiye’dir (http-2).

Sonuç olarak ŞİÖ, bünyesinde barındırdığı ülkelerin karşılıklı güvenlik bunalımını aşmasını sağlamayı ve birbirlerine karşı olan güven problemine dair sıkıntıları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve bu sayede bölgenin istikrarı ve refahı ile beraber dünya barışına da katkı sağlayacak potansiyele sahip bir uluslararası işbirliği örgütüdür.

3.6. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)

SSCB’nin dağılması ve Varşova Paktı’nın lav edilmesi ile birlikte Birlik bünyesinde teşkil edilmiş olan bütünleşik savunma sistemi ortadan kalkmış, genelde Avrasya, özelde ise Orta Asya’nın bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetleri yerleşmiştir. Bunun sonucu olarak, Bölgenin henüz bağımsız ama zayıf ülkeleri, kendi kendine yeterli bir güvenlik stratejisinden mahrum oldukları için radikalizm, sınır çatışmaları, uyuşturucu ve kaçakçılık, ayrılıkçılık ve dış müdahale riski gibi tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum da eski Sovyet coğrafyası genelinde bölgesel güvenlik zafiyeti yaratmıştır. SSCB sisteminin bütünleşik ve kolektif yapısı gereği bireysel olarak kapsamlı bir güvenlik stratejisi ve yeterli güvenlik kuvveti olmayan Orta Asya cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını ilan ettikten hemen sonra bir takım beka sorunları ile karşı karşıya kalmışlardır. Bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldıkları bu beka problemlerini aşmak ve kendilerine yönelen/yönelmesi muhtemel olan iç ve dış tehditleri savuşturabilmek adına SSCB dönemi benzeri bir bütünleşik güvenlik yapısı oluşturma ve bu doğrultuda yeni bir işbirliği pratiğini hayata geçirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış tecrübesiz ve kendi kendilerine yetersiz cumhuriyetlerin her birinde mevcut olan güvenlik zafiyeti, eski Sovyet cumhuriyetleri liderlerini hem

kendi aralarında hem de eski Sovyetler Birliği'nin askerî potansiyelinin yasal varisi olarak görülen RF ile yeni bir işbirliği stratejisi geliştirmeye mecbur bırakmıştır.

“Üye ülkelerin ulusal güvenliklerini sağlamak için askeri ve siyasi çok yönlü karşılıklı işbirliğini koordine etmeyi amaçlayan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), 7 Ekim 2002 tarihinde BDT üyesi ülkeler tarafından kurulan hükümetler arası bir askerî ittifaktır. (Kydyralieva S. ve Abdibaitova B. 2018, 93-109)”.

KGAÖ adından da anlaşılacağı üzere güvenlik alanında ortak işbirliğini öngören bir yapılanmadır. KGAÖ kuruluş anlaşması, üye ülkelerden herhangi birinin dış bir güç tarafından saldırıya uğraması durumunda diğer üyelerin de bu saldırıya uğrayan ülkeyi korumak amacıyla harekete geçeceğini ifade etmektedir. Antlaşma metninde de belirtildiği gibi, gerektiği zaman tüm katılımcı devletler saldırılan tarafa askerî dâhil tüm gerekli yardımı sağlayacaktır. BM Şartı'nın 51. maddesi uyarınca toplu savunma haklarını korumak için üye devletler ellerinde bulunan bütün imkânlarla saldırıya uğrayan akit tarafa destek verecekler. Kendi ülke toprakları dışında üye devletlerin askerî birlikleri, BM Şartı'na ve iç hukuka uygun olarak hareket edebileceklerdir (<http-5>).

“KGAÖ bünyesinde oluşturulan çalışma birimleri ağırlıklı olarak güvenlik ve dış politika eksenli faaliyet göstermektedirler. Merkezi çalışma birimlerinin başında Kolektif Güvenlik Kurulu, Daimi Kurul, Genel Sekreterlik, Savunma Bakanları İstişare Kurulu, Dışişleri Bakanları Kurulu ve Milli Güvenlik Sekreterleri Kurulu yer almaktadır (<http-5>)”.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Orta Asya'da Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devletleri Arasında İşbirliği: Türk Konseyi'ne Giden Süreç

SSCB'nin dağılması ve iki kutuplu uluslararası sistemin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamından en çok etkilenen bölgelerin başında Orta Asya bölgesi gelmektedir. Eski düzende SSCB'nin denetimi altında küresel iletişim ve etkileşimden yoksun bırakılmış ve birliğin devamlılığı düsturu ile ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılığı üst seviyede tutulmuş olan Orta Asya bölgesi, SSCB'nin çözülmesiyle bir anda bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan tecrübesiz devletleri içerisinde barındıran yeni bir uluslararası jeopolitik rekabet alanı haline almıştır.

SSCB'nin çözülmesi ile birlikte bağımsızlığını kazanan 15 devlet için de yeni bir dönem başlamış ve bağımsızlığını kazanan bu 15 yeni devlet değişimi kavrama ve değişimin gereklerini siyasi ve ekonomik sistemlerine benimsetme arayışı içerisine girmişlerdir. (Baki 2014, 136). SSCB döneminde sadece ekonomik ve yönetim anlamında değil aynı zamanda ulaşım, haberleşme, enerji ve eğitim alanlarında da merkezin kendilerini nasıl sıkı bir denetim altında tuttuğunun farkına varmışlardır. Nitekim Orta Asya ülkeleri kendi topraklarında yetişen ve çıkarılan pek çok ham maddeyi çok cüzi rakamlara ve işleyemeden ithal eden, SSCB'ye verdikleri enerji karşılığında temel ihtiyaç maddelerini tedarik eden, altyapı hizmetleri konusunda direkt olarak Moskova'ya bağımlı birimler olduklarının farkına varmışlardır. Merkezin lehinde kurgulanmış olan bu negatif karşılıklı bağımlılık yanında, Orta Asya Cumhuriyetleri birlik döneminde, birliğin devamlılığı noktasında sosyal, ekonomik, kültürel açılardan sürdürülebilirliğin sağlanması açısından birbirleri ile de bağımlı ayrı birimler olarak görülmüş ve yönetilmişlerdir. Nitekim, Özbekistan'da yetişen pamuk, Kazakistan'da işlenebilmekteyken, kazak petrolü, Kırgızistan rafinerisinde damıtılmaktaydı. Aynı şekilde tarım ve hayvancılık açısından gelişme potansiyeli daha yüksek olan Kırgızistan su konusunda Özbekistan'a bağımlıydı. Benzer bir durum Türkmenistan için de geçerliydi. Türkmenistan ekonomisi yalnızca Doğalgaz üretimi ve satışı üzerinden temel ihtiyaç malzemelerini ve altyapı ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi ki, söz konusu zenginliğini işleyebilecek bir alt sanayi gelişimi söz konusu değildi. Özellikle tarım ve

hayvancılık konusunda Birlik tarafından kurulan devlet çiftliklerinde üretimler yapılmakta ve bu üretim süreci de bölgeye yerleştirilmiş Rus nüfusun yönetimi altındaydı.

Dil ve nüfus açısından baskıcı bir Ruslaştırma politikası altında bölgenin sosyal dokusu dönüşüme uğratılmış, bölge ülkeleri ve tebaası olan halk kitlesi tarihsel ve kültürel bağlarından tamamen uzaklaştırılmışlardı.

Bunların yanı sıra, söz konusu dönemde çizilen sınırlar bölge gerçekleri dikkate alınmadan birliğin siyasi ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuş, bu suni durum da bölgede 'dondurulmuş çatışma alanları' olarak nitelendirilebilecek yeni sorun alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bunun sonucunda ise, siyasi ve etnik açılardan bölge gerçekleriyle örtüşmeyen bir miras bölge ülkelerine ve dahi halklarına bırakılmıştı.

Aynı şekilde su kaynaklarına yönelik belirsizlik ortamı da bölge içi dinamikler açısından patlamaya hazır bir bomba niteliğinde bölge sorunları arasındaki yerini almıştır (Baki 2014, 137). Fergana Vadisi sorunu gibi bölge içerisinde çatışma riskinin yüksek olduğu alanların varlığı, bu alanlar özelinde ortaya çıkan güvenlik zafiyetinin yasadışı ticaret olgusunu yaratmış olması, aynı şekilde 1992-1997 yılları arasında yaşanan Tacikistan iç savaşı ve bu savaşa koşut olarak bölge genelinde ortaya çıkan radikalleşme sorunsalı bölge ülkelerinin güvenlik sorunlarını arttırmıştır.

Bölge içi dinamiklerden kaynaklanan ihtilafların yanı sıra, bölge dışı ya da bölgeye komşu aktörlerden kaynaklanan sıkıntılarda, yeni ve tecrübesiz Orta Asya Cumhuriyetleri'nin başını ağrıtan ciddi sorunlarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Özellikle, SSCB'nin işgali sonrasında iyice istikrarsızlaşan, terör örgütleri ve aşırı grupların barınma alanı haline gelen Afganistan, bölge ülkelerinin beka sorunlarını ve güvenlik risklerini arttırmıştır. Aynı şekilde Bölgeye komşu olan Pakistan ve Hindistan arasında halen çözülememiş olan Keşmir sorununun sıcak bir çatışmaya dönüşme riski bölge ülkelerinin tedirginliklerini arttıran faktörler arasındadır. Yine, bölgeye komşu olan İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgeye yaklaşımı ve bölgeye yönelik rejim ihracı çabaları bölge ülkelerinin rejimlerini korumak için daha fazla gayret göstermelerine ve bu açıdan da yeniden RF'nin desteğine ihtiyaç duymalarına zemin hazırlamıştır. Tüm bunlara ek olarak, bağımsızlıklarını kazanan bu yeni ve tecrübesiz Cumhuriyetlerin, birlik döneminde hamisi olan RF'nin, 1993 yılında ilan ettiği ve birlik döneminde arka bahçesi

olarak gördüğü bölgeler üzerinde batı yayılcılığını engelleyerek kendisine kalan Sovyet mirasına sahip çıkma siyaseti olarak özetlenebilecek olan ‘Yakın Çevre Politikası’ bölge ülkelerinin bireysel bazda bağımsız politikalar geliştirmelerinin önünce ciddi engeller oluşturmuştur. Bütün bu olumsuz değişkenler ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil edecek seviyededir. Nitekim bu konuların tek tek incelenmesi çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan bu konulara çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinilmeyecektir. Bu aşamada söz konusu problemler ve ihtilaf sahaları ile bunların temel nedeni olan durumlara değinilmesinin nedeni, çalışmamızın ana konusunu oluşturan Tür Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi anlatısına geçmeden önce bölgenin siyasal açıdan bir portresini ortaya koyabilmektir. Bu açıdan bakıldığında, bölge ülkelerinin işbirliği pratiklerine ne denli muhtaç olduğunu, bölge dışı aktörler açısından bölgenin ne denli iştah kabartıcı görüldüğünü ve bölge ülkelerinin dış dünyaya eklenme süreçlerinde karşılarında duran kronik sorunları tahayyül edebilme açısından söz konusu açıklamanın elzem olduğu değerlendirilmektedir.

Yukarıda da anlatılmaya çalışılan ve çalışma kapsamında bölge ülkelerinin içinde buldukları çıkmazların anlaşılabilmesi açısından ısrarla üzerinde durulmaya gayret gösterilen tüm bu sebeplerden ötürü, o dönem içerisinde bölge ülkelerinin temel öncelikleri, bağımsızlıklarını sağlamlaştırarak toprak bütünlüklerini koruyabilme ve bu arada da siyasal ve ekonomik dönüşümlerini sağlamak suretiyle küresel sisteme entegre olabilme çabası olmuştur. Söz konusu çabanın doğal çıktısı ise, bölge ülkelerinin temel politik aksiyomlarının ikili ya da çok taraflı işbirliği olanakları yaratmak ve bunu yaratırken de uluslararası toplum nezdinde kabul görebilme amacına ulaşabilmek olarak şekillenmesi olmuştur.

Ancak ne var ki, Rusya Federasyonu’nun bölgeye yönelik politikaları ve bölge içi dinamiklerden kaynaklanan ihtilaflar sebebiyle “Orta Asya bölgesi kısa bir süre zarfında kimi zaman üyelikleri birbiri ile kesişen kimi zaman ise çelişen başarısız ve sürdürülebilir olmayan bölgesel girişimlere sahne olmuştur (Purtaş 2008: 39)”

2. Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Türk Dış Politikasında Stratejik Konum Arayışı ve Türk Dünyası

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte, dış politik yaklaşımlar ve uluslararası siyaseti oluşturan temel parametreler ciddi revizyona uğramıştır. Dünya

siyasetinin temel nüvesini teşkil eden kutuplar arası ilişkiler bağlamında kutup başları inisiyatifinde gelişen durağan stratejik parametrelere bağlı kalma zorunluluğu ortadan kalkarak daha küçük ölçekli bölgesel ve ikili ilişki alanlarının dinamik seyri üzerinden şekillenen çok yönlü bir siyaset paradigması ortaya çıkmıştır (Davutoğlu, 2010: 183). Karşıt bloklara mensup, küresel siyaseti etkileyebilme potansiyeli ve kapasitesinden yoksun olan görece küçük devletlerin blok-içi sorumluluk sınırları ötesinde, kendi ulusal çıkarları gereği sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri alanlarda bağ kurabildikleri diğer devletlerle ilişkiler kurmaya başlamasıyla bölgesel işbirlikleri ve ittifaklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönüşüm beraberinde bütün devletlerin küresel ve bölgesel ölçekte uygun politika arayışlarına yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Bahse konu yönelim küresel siyaset arenasında bölgesel ölçekli ve farklı boyutlara uzanan entegrasyon teşebbüslerinin hızla artmasına yol açmıştır.

Küresel siyasette yaşanan bu radikal dönüşüm süreci, bölgesel güç olarak nitelendirilebilecek birçok yeni aktörün bölgesel stratejilerde başrol olarak varlık gösterme çabalarının ortaya çıktığı süreç olarak değerlendirilebilir. Bahse konu bölgesel güçlerin hareket serbestisi kazanmak suretiyle sahneye çıktığı bu süreçte, geçmişten gelen alışkanlıkları ve zorunlulukları çerçevesinde nispeten kutuplaşmış ve blok-içi görev odaklı şekilde dizayn edilmiş olan dış politikaları ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Söz konusu bölgesel güçlerden biri olarak tanımlanabilecek ve konumu gereği aynı anda birçok kıta bağlantısının merkezi konumda yer alan, birden fazla deniz yolu ile bağlantısı olan ve aynı anda hem kültürel açıdan doğu-batı sentezini hem de sosyo-ekonomik açıdan kuzey-güney sentezini harmanlamış Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında da ciddi bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Soğuk Savaş döneminin son bulmasının küresel ve bölgesel dengeler açısından getirdiği derin değişim dalgası Türk dış politikasının da stratejik karakterini büyük ölçüde etkisi altına alarak değişime zorlamıştır (Davutoğlu, 2010: 183). Bu açıdan bakıldığında söz konusu değişim dalgası, Türk dış politikası açısından yeni bir stratejik konum arayışı ve yaklaşım geliştirme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Söz konusu arayış ve ihtiyaç Türk dış politikasının küresel ve bölgesel ölçekte yeni alanlara açılmasına, yeni alanlara yönelmesine yeni işbirliği ve entegrasyon sahaları kurgulamasına sebebiyet vermiştir. Bu alanların başında ise tarihsel, kimliksel, dinsel ve dilsel bağların çok güçlü olduğu Orta Asya bölgesi ve özellikle Türk cumhuriyetleri gelmektedir.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından uluslararası politikada yaşanan baş döndürücü değişim uluslararası siyasette ve dış politika denklemlerinde radikal dönüşümlerin yaşandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş döneminin getirisi katı blok siyaseti, ülkelerin dış politik aksiyomlarının kutup başı ülkelerin uygun gördüğü ölçülerde şekillendirilmesi ve bloklar arası ilişkilere yönelme cesareti gösteren ülkelerin karşılımlarına çıkan güvenlik sorunsalı kaygısı gibi kısıtlayıcı faktörlerin ortadan kalmasıyla ülkeler birçok alanda yeni açılım sahalarına yönelmeye başlamışlardır. Aynı şekilde, SSCB sonrası süreçte beklenmedik şekilde bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, hem iç dinamikler açısından kazanılan bağımsızlığın korunması, hem de politik, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel açıdan küresel sisteme entegre olarak eski SSCB bakiyesinden kendilerini arındırma gayreti içerisine girmişlerdir.

Orta Asya'da bunlar yaşanırken, Soğuk Savaş süresince NATO şemsiyesi altında, kendini 'komünizm tehdidine karşı' korumaya çalışan, tek yönlü ve blok-içinde kendisine çizilen sınırlar dahilinde şekillenmiş olan Türk dış politikası 1990'lı yılların başında, SSCB'nin dağılması ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile birlikte kendisine biçilen 'komünizme karşı bir uç karakol' olma pozisyonu üzerine inşa ettiği dış politika algısında revizyona giderek 'demokratik, laik ancak Müslüman ve ülke sınırları içerisinde pazar ekonomisinin geçerli olduğu model ülke olma' betimlemesi üzerinde hareket etmeye başlamıştır. Bu saik ile, dönüşüm sürecinin bölge halklarını ortak kader anlayışına yönelten, ülkeler ve halklar arasında tarihi ve kültürel temelleri güçlendiren bir psikolojik dayanışma imkanı olarak gören Türkiye, dayanışma algısını cari güç dengelerini gözeterek rasyonel bir strateji ile bütünleştirme politikası gütmeye başlamıştır (Davutoğlu, 2010: 461). Nitekim bu sayede, Orta Asya bölgesinde yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri ile ikili ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilebileceğine ve mümkün olduğu ölçüde entegrasyona yönelik bir Türk işbirliği kuşağı oluşturulabileceğine inanmaktadır. Bahse konu süreç, Türk dış politikası bağlamında, Türkiye'nin, bu ülkelerle olan tarihsel ve kültürel bağları sebebiyle, Bölge ile Batı arasında bir köprü rolü üstlenebileceği ve bölgesel güç niteliğini kuvvetlendirebileceği savunusu üzerinden şekillenen bir stratejik öngörü ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu öngörüden hareketle, Türkiye, SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede aktif bir dış politika izlemiş ve tüm Orta Asya ülkeleriyle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kuran ilk ülkelere birisi olmuştur.

Dış politikada yaşanan tüm bu değişim ve dönüşüm dalgasının getirisi ve küresel siyasetteki bahse konu güçlü desteği arkasına alan Türkiye, Türk Kimliği üzerinden bir okuma geliştirerek Orta Asya açılımını gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu yönelimin çıktıkları olarak “1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi kurumlar, karşılıklı havayolu seferleri, uydu yayınları ve eğitim bursları vasıtasıyla bölge ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerin geliştirilme çalışmaları gösterilebilir (Baki 2014, 138-139)”.

Yukarıda bahsedilen söz konusu çalışmalar doğrultusunda Türkiye, bölgeye yönelik açılım stratejisini destekleyecek nitelikte çok sayıda ekonomik, siyasi, diplomatik ve kültürel aracı devreye sokmuştur. Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), bölge ülkelerine sağlanan Eximbank kredileri, Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretler, bölge ülkelerinde Türk diplomatik misyonlarının açılması, bölge ülkelerinin diplomat eksikliğini giderilmesi için bu ülkelerin dış işleri bakanlıkları kadrolarının Türkiye’de eğitiminin sağlanması, bölge ülkeleriyle ikili ekonomik, ticari ve kültürel projeler geliştirilmesi (Turan ve Turan 2004, 760-761) söz konusu araçlara örnek teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra Türkiye, bu ülkelerin Avrasya Güvenil ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Birleşmiş Milletler (BM), Barış İçin Ortaklık İnisiyatifi (BİO) gibi uluslararası kuruluşlara katılmalarına da ön ayak olmuş, buna ek olarak Türkiye, söz konusu ülkelerin kolluk kuvvetlerinin ve ordularının eğitimi ve yetiştirilmesi adına programlar geliştirmiştir.(Turan ve Turan 2004, 761). Ayrıca Türkiye, Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde, bölge ülke vatandaşlarına yönelik başlattığı ‘Büyük Öğrenci Projesi’ adlı burs programı ile bölge ülkelerindeki öğrencilerin Türkiye’de okumasını ve aynı zamanda bölgede çeşitli eğitim yatırımlarının sağlanmasının önünü açmıştır. Bu şekilde toplumsal tabanda ortaya çıkacak kültürel yaklaşmanın bölge ülkeleri ile Türkiye arasında işbirliği süreci açısından olumlu bir köprü işlevi göreceği hesaba katılmıştır. Yine kültürel alanda işbirliğinin arttırılmasına yönelik olarak 1993 yılında Ankara’da Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulmuş, TRT Avrasya kanalı aynı yıl yayına başlanmış, bölge ülkelerinde Latin alfabesine geçilmesi amacıyla yönelik olarak destekler sağlanmıştır (Baki 2014, 141).

Yukarıda bahsedilen bütün bu çabalara rağmen, SSCB sonrası demokratik temelli siyaset rejimine ve kapitalist ekonomiye yeni eklenen Orta Asya bölgesine yönelik olarak girilen siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilme hamlesi Türkiye siyaseti ve

ekonomisi iç açıcı bir tablo çizmemesi, bölge ülkelerinin iç dinamiklerini hesaba katmadan girişilen hamilik rolünün bölge ülkeleri tarafından benimsenmemesi ve Rusya Federasyonu bölgeye yönelik katı ve sahiplenici politikalar izlemeye başlaması nedeniyle kısmen başarısız olmuştur. Bölgedeki Türk devletleriyle siyasi ve ekonomik ilişkiler sınırlı seviyede devam etmiş olsa da, büyük bir umutla başlatılan ekonomik işbirliğine yönelik çabalar sonuçsuz kalmış ve bölgeyle Türkiye arasındaki ticaret hacmi düşük oranlarda seyretmiştir. Benzer şekilde, bölgede eğitim alanında yapılan girişimlerden de istenilen sonuç elde edilememiştir. Demirel'in 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk dünyası' söylemiyle girişilen "açılım" stratejisinin bu bakımdan eksik kalmıştır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye, Soğuk Savaş dönemi sonrasında dış politika alanında bulduğu manevra alanını 'Türk Kimliği' okuması üzerinden değerlendirme yolunu tercih ederek unutulmuş bağları yeniden canlandırma ve bölgesel ilişkileri geliştirme yönünde önemli bir çaba ortaya koymuştur. Her ne kadar dönemin getirisi olarak nitelendirilebilecek 'heyecanlı ve hayalci dış politika' hamlelerinin başarısız olması söz konusu ise de, bölge ile kopan ve unutulmuş bağların yeniden ortaya konmasına yönelik çabaların gösterilmesi Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini geliştirme yönündeki iradesini ortaya koymasından oldukça önemli bir gelişme olarak nitelendirebiliriz. Aynı şekilde, unutulmuş bağların ve uzun süredir kopuk olan ilişkilerin yeniden ikili işbirlikleri vasıtasıyla tesis edilmesi sayesinde gelişen karşılıklı güvene dayalı samimiyet ilişkisi beraberinde bölgesel ölçekte yeni işbirliği alanlarının yaratılmasını, ikili ve çok taraflı politikaların geliştirilmesini, sosyal ve kültürel açılardan toplumların entegre olmaya başlaması imkânlarını getirmiştir. Nitekim, bölgesel ölçekte işbirliğinin geliştirilmesine ve günümüzde bir bölgesel entegrasyon kuşağının mümkün olabileceği fikrinin ortaya konulabilir seviyelere ulaşmasına Türkiye'nin bölgeye yönelik açılımlarının imkan verdiği söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgeye yönelik bu tarihi açılım hamlesinin belki de en önemli getirisi olarak, bölgesel bir işbirliği paketi ve entegrasyon idealine ışık tutan Türk Devletleri Zirveler Süreci'nin başlaması gösterilebilir. Nitekim Türk Devletleri Zirveler Süreci bu kapsamda Türkiye'nin 1990'lı yıllardan bu yana bölgeye yönelik hayata geçirmeye çalıştığı açılım stratejisi çabaları sayesinde ortaya çıkmış bir süreçtir.

3. Türk Devletleri Arasında İşbirliği ve Entegrasyon Algısının Kurgusal Alt Yapısını Oluşturan ‘Ortak Kader’ Algısı

İkinci Dünya Savaşı sonrası tesis edilen iki kutuplu sistem çerçevesinde sürdürülen ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan rekabet ve dolaylı çatışma dönemi, Varşova Paktı’nın dağılması ve SSCB’nin yıkılması ile sona ermiştir. Bu gelişme gerek genelde uluslararası sistem gerekse özelde Türk Dünyası için yeni olgu, parametreler ve imkânları da beraberinde getirmiştir. “Uluslararası sistem yeni bir yapıya evrilirken Türk Dünyası jeopolitiği ise Sovyetler Birliği’nin hegemonyasında kurtulmuş ve söz konusu coğrafyada bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletleri uluslararası sistemin birer aktörü haline gelmişlerdir (Erol ve Çelik, 2017: 20)”.

İki kutuplu rekabet ve dolaylı çatışma dönemi olan “Soğuk Savaş süresince Orta Asya’daki Türk devletlerinin hem birbirleriyle hem de Türkiye ile doğrudan ilişki tesis etmeleri mümkün değildi. Bahse konu dönemde kurulacak veya yürütülecek ilişkiler Moskova üzerinden ve düşük düzeyde gerçekleşebilmekteydi. (Erol ve Çelik, 2017: 21-22)”.

Türkiye ve Türk dili konuşan ülkeler arasındaki ilişkilerde Sovyetler Birliği’nin dağılması büyük bir dönüm noktasını ihtiva etmiştir. Bu doğrultuda Türk siyasi elitleri ve dış politika yapıcıları en erken aşamalarından itibaren bu süreci yakından izlemek ve kendisini doğru konumlandırabilmek adına bağımsızlık ilan etme niyetinde olan devletler ile nasıl bir ilişki kurulması gerektiği konusunda tavsiye üretmek üzere Eylül 1991’de Orta Asya ve Azerbaycan’a bir Dışişleri heyeti göndermiştir. Heyet tarafından yapılan inceleme ve temaslardan sonra -Türk devletlerine öncelik vermek kaydıyla- tüm Sovyet cumhuriyetlerinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınması yönünde bir politika benimsenmiş ve Türkiye, Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke olmuştur.

Türkiye’nin bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetlerini tanınması ile başlayan karşılıklı ziyaretler Zirveler Süreci’nin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirmek, bölge ülkelerinin kuruluş sürecinden kaynaklı dönüşüm süreçlerine destek olabilmek ve bölgeye yönelik açılım stratejisi kapsamında bölge genelinde nüfuz oluşturabilmek adına 1992 yılında ortak bir işbirliği forumu mahiyetinde olan zirveler sürecini başlatmıştır.

Zirveler Süreci siteminin genel istikameti, Türk halkları arasında ortak tarih, dil ve kültüre dayalı özel bağların mevcudiyetine atıf yapılarak mevcut kardeşlik ortamının dayanışma ve işbirliği ruhuna dönüştürülmesi amacı olarak belirtilebilir. Zirveler Süreci ile Türk devletleri arasında egemen eşitlik ilkesi uyarınca bir işbirliği süreci yaratılmaya gayret gösterilmiştir. Türk Devletleri Zirveler Süreci, Türk devletleri arasında ikili ölçekte ve kısıtlı boyutlarda ilerleyen ilişki sistematığının geliştirilmesi ve çok boyutlu bir işbirliği ortamı yaratılması iradesine atıf yapan bir süreçtir. Bu iradenin temelini oluşturabilmek ve çok boyutlu bir işbirliği ve ilişki stratejisi geliştirebilmek adına Türkiye Cumhuriyeti ve müstakil Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gerekli kurumsallaşmayı hayata geçirmeye yönelik bir strateji izlemişler ve ‘ortak kader birliği’ algısıyla hareket etmişlerdir. Nitekim söz konusu süreç, ‘ortak kader’ algısına dayanan sosyal, kültürel ve tarihsel bağlardan yola çıkılarak harekete geçirilen ve aynı zamanda güçlü siyasi otorite iradesi ile desteklenen bir süreçtir. Bu bakımdan paydaş ülkelerin iradeleriyle ortak temelde ve eşit zeminde inşa edilecek bir toplumsal taban tahayyülünü fikirsel anlamda bünyesinde barındıran bir süreçten bahsedilmektedir. Bu yönüyle söz konusu süreçte, paydaşların egemen-eşit bir anlayışla ve gönüllülük esasına dayalı olarak bir araya geldikleri hükümetler arası bir işleyiş benimsenmiştir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, söz konusu işbirliği stratejisinin hükümetler arası nitelikte ve ayrı bağımsız birimlere dayanan bölgesel bir boyut içerisinde ele alınması iradesi ortaya konulduğu görülmektedir. Bu irade beyanı da bize söz konusu işbirliği sürecinin Deutsch’un plüralist güvenlik toplumu kavramı ile açıkladığı bütünleşme yaklaşımı temelinde şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Hatta bu noktada düşünsel anlamda bir adım daha ileri giderek zirveler süreci olarak adlandırılan bu bölgesel işbirliği sürecini plüralist güvenlik toplumu tezi üzerinden yeniden okuyarak bizatihi bir işbirliği mekanizmasına evrilmesi planlanan erken dönem bölgesel entegrasyon pratiği olarak da tanımlayabiliriz.

3.1. Türk Devletleri Zirveler Süreci

Soğuk Savaş döneminde Orta Asya bölgesi sosyalist bloğun liderliğini yapan SSCB’nin kontrolündeydi. Dolayısıyla bölge devletleri iç ve dış politikalarını Moskova’nın güdümünde belirlemekteydiler. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti ise, SSCB tehdidinden korunmak için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) şemsiyesi altında, sosyalist bloğun güçlenmesini ve yayılımını önlemeye dayalı dış politika

izlemiştir. 1944-1991 yılları arasında devam eden rekabet ve çatışmaya dayalı iki kutuplu dünya düzeninin karşıt bloklarında yer alan Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin, küresel güçlerden bağımsız olarak, doğrudan ve dolaylı olarak siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerini geliştirme imkânlarından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu devletler, birbirlerini daha iyi tanıma ve çok taraflı ilişkileri geliştirme imkânını Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasıyla elde etmişlerdir (Erol, 2011: 44).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte 1991 yılında küresel siyasete bağımsız birer devlet olarak adını atan beş yeni Türk Cumhuriyeti, Türkiye'nin dış politik ilgi sahaları arasında yerini almış ve kısa süre içinde dış politika ilişkilerinde öncelikli ilişki noktaları olarak kendilerine yer edinmişlerdir. Bu önceliğin bir göstergesi olarak da 1991 yılında bağımsızlıklarını elde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülkenin Türkiye olması gösterilebilir. Bu doğrultuda Türkiye ile bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında karşılıklı işbirliği zemininin geliştirilmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır. 1990'lı yılların başında her türlü çabaya rağmen, bağımsızlığını yeni kazanmış olan bu ülkelerin Sovyet döneminden kalan bölgesel sorunlarının gölgesinde giriştikleri varlık savaşlarının da etkisiyle, uluslararası sisteme entegre olma aşamalarında hızlı bir işbirliği mekanizması oluşturmak için uygun bir ortamın mevcut olmadığı söylenebilir (Arı, 2010: 13-14). Bununla birlikte Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik bağımsızlık sonrası açılım çalışmalarını başlatmayı ihmal etmemiş, bölgeye heyet gönderilmiş, bağımsızlığın hemen ardından bölge ile ikili ve çok taraflı ilişki tesis edilmesi yönünde projeler hazırlanmıştır. Sürecin başında, Pan-Türkist siyasal ve kültürel söylemlerin de etkisiyle bölgeye hızlı bir giriş yapma amacındaki Türkiye'nin ilk dönem adımları programsız bir temelde atılmış, ancak 1993 sonrasında Rusya'nın bölgedeki güç boşluğunu doldurmadaki en önemli aktör olduğunun anlaşılmasıyla bir öz değerlendirme sürecine girilmiştir. 1995 sonrasında ise daha akılcı dış politika tahlilleri yapılmış olup, 2000'li yılların başına kadar bölgenin mevcut güç dengesi üzerinden bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştır (Aydın, 2006: 4-5). Bölgesel bağlamda durum böyleyken, ikili temelde Türkiye eğitimden ekonomiye çeşitli alanlarda girişim ve desteklerini hayata geçirmiş ve sürdürmüştür (Baki, 2014: 140-141).

İlişkiler bu gelişmeler ile birlikte hızlı bir şekilde artış trendine girmiş olsa da istenilen düzeye ulaşılma da güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlerin altında yatan temel

etken olarak, bölge ülkelerinin 70 yıllık sosyalist deneyimlerinin bir getirisi olarak gösterilebilecek farklı ideolojik saikler ile dizayn edilmiş dışa kapalı sistemlere sahip olmaları gösterilebilir. Nitekim, bölge ülkelerinin iletişim kanallarının, ekonomi, sanayi, ulaşım ve eğitim alanlarının SSCB'nin ideolojik anlayışına göre yapılandırılmış olması zorlukları ortaya çıkaran ana unsurlardır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin sosyalist sistem geçmişlerinin etkisiyle içinde buldukları merkez lehine olan bağımlılık kırılmadan ve doğrudan kendi aralarında ikili-çok taraflı ilişkileri geliştirilmeden, güçlü bir bölgesel entegrasyon girişiminin alt yapısının oluşması mümkün değildi. Aynı zamanda, bu konuda ne irade beyanında bulunabilecek bir hükümet yapısı ne de toplumsal taban desteği oluşmasına imkan tanıyacak sosyal ortamdan bahsetmek mümkün değildi. Dolayısıyla, 1990'ların ilk yıllarında Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında bir işbirliği ve entegrasyon alt yapısı kurulabilmesi çok mümkün değildi. Yine de bu dönemde, Türkiye ile yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliği süreci doğrudan ya da dolaylı ikili iletişim, ulaştırma, kültür ve eğitim, ticaret ve ekonomi alanlarındaki ilişkileri geliştirme girişimleriyle başlamıştır. İkili görüşmeler, üst düzey ziyaretler, karşılıklı iyi niyet beyanları, kurumsal ortaklıklar, ikili anlaşmalar ve mutabakat zaptlarının imzalanması şeklinde ilerleyen bu süreçte ortaya çıkan mütekabiliyete dayalı güven ve ortaklık algısı girişim düzeyinde kalan işbirliği çabalarının bir sürece evrilmesinin ilk adımını teşkil etmiştir. Bu süreçte Türkiye, 1990'lı yılların başında Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle yapmış olduğu anlaşmalarla, bölge ülkelerinin özellikle ekonomik ve ticari alanlarda bağımsızlaşmalarını, egemenliklerini güçlendirmelerini ve bölge halkının Sovyet anlayışından sıyrılarak tarihsel kimlik ve benliklerine kavuşmalarına dayalı bir dış politikaya ağırlık vermiştir (Şimşir, 1992: 59-99). Aynı şekilde, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri de doğrudan Türkiye ile iletişim, ulaştırma, kültür ve eğitim, ticaret-ekonomi alanlarındaki ilişkilerin arttırılmasına dayalı dış politika stratejisini uygulamaya koymuşlardır.

Türkiye ile bağımsızlığını yeni kazanmış olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında geleceğe ilişkin beklenti ve bölgesel işbirliği sinyallerini üst düzeyde ortaya koyan gelişmelerin kırılma noktası olarak, Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri gösterilebilir. 1992 yılında başlayan ve 2010 yılına kadar aralıklarla on kez toplanan zirvelerin en önemli sonucu, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Konseyi) kurulmasıdır ([http-6](http://6)).

SSCB'nin dağılması sürecinin başlamasından itibaren 1991-1992 yılları arasında, Türk devlet liderleri arasında, çeşitli münasebetlerle, çok sayıda ikili ve çok taraflı görüşmeler ve ziyaretler gerçekleşmiştir. Bu süreç neticesinde hissedilen işbirliği ihtiyacına paralel olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimleriyle Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan arasında tesis edilen ve 2010 yılına kadar sürecek olan Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveler Süreci mekanizması hayata geçirilmiştir. (Baki 2014, 141-142).

Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ismiyle yapılan ilk zirve, 30-31 Ekim 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde, Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan zirveye devlet başkanı düzeyinde katılım göstermişlerdir. Türkiye'nin yüksek bir beklentiyle girdiği ve zirve sonunda imzalanması için özel bir bildiri de hazırlamış olduğu Ankara Zirvesi beklenildiği gibi büyük sonuçlar doğuracak bir zirve olmaktan uzak kalmıştır. Zirvede açılış konuşması yapan dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk dili konuşan halkların önündeki birleşmeye dayalı büyük olanağın iyi değerlendirilmesi durumunda, 21'inci yüzyılın Türk dili konuşan ülkelerin şahlanacağı ve güçleneceği yüzyıl olacağına dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Turgut Özal "ortak pazar" örneğine dayanan güçlü bir birliğin kurulması ve Türk dili konuşan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi önündeki engellerin kaldırılması gerektiği fikrini dile getirmiştir. Ayrıca Turgut Özal bölgesel yeniden yapılandırma ve kalkınma bankasının kurulması inisiyatifinde bulunmuştur.

Zirve öncesinde Türkiye tarafından sonuç bildirisi olarak hazırlanmış olan metinde Türk cumhuriyetleri arasında aynı camiaya ait olma duygusunun pekiştirilmesi, camia olarak çalışmanın sağlayacağı karşılıklı faydaların vurgulanması ve bazı ortak projelerin ele alınması bulunmaktaydı. Ancak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin hazırladığı ilk bildiriye imzalamayı uygun bulmayarak, zirvenin sonunda kesin taahhütleri gerektirmeyen bir metne imza koymuşlardır (Turan ve Turan, 2004: 766). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bildiri metnini revize ederek imzalamaya yönelmelerinin ana sebebi olarak, yeni kurulan ve beka sorunu olan tecrübesiz devlet algısından dolayımlanan, başka halklar ve devletlerle ilişkileri koparmayarak, Türkiye ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile bağlantıları kuvvetlendirmeye yönelik dış politika prensibinin benimsemiş olmaları gösterilebilir.

1994-2006 yılları arasında Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları ismiyle altı önemli toplantı yapılmıştır. Toplantıların yapıldığı tarih ve katılan ülkelerle görüşülen konuların temel muhtevası incelendiği zaman; daha çok İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, seçenekli ulaştırma şebekelerinin geliştirilmesi, doğalgaz ve petrol boru hatlarının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden bağlanmasına ilişkin konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 169). Aslına bakılırsa, konuların jeo-politik ve jeo-ekonomik anlamda iki aşırıdır bölgenin dış politika vektörünü belirleyen Rusya'yı, ciddi anlamda tedirginliğe ittiği gözlemlenebilir. Nitekim 15 Mayıs 1992 tarihinde Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle 'Kolektif Güvenlik Anlaşmasını' imzalayarak, Türk cumhuriyetlerini güvenliklerini sağlama adı altında bölge ülkelerini kendi etki alanına almaya çalışmıştır (Erol ve Amirbek, 2011: 325-326). Aynı şekilde 23 Nisan 1993 tarihinde yeni dış politika konseptini kabul ederek, dış politikası açısından Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki Türk dili konuşan ülkeleri içine alan yakın çevre doktrinini ilân etmiştir. Böylece arka bahçesi olarak tanımladığı Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya dönüş yaparak, bölge ülkelerine yönelik dış politikasını yeniden dizayn etmiştir (Turan ve Turan, 2004: 767-769).

Ankara zirvesinde, Türk Devletleri arasında işbirliği imkanlarının geliştirilmesi arzusu dile getirilmiştir. Yine Ankara zirvesinde, bölgesel ve uluslararası sorunlar hakkında benzer görüşlerin benimsenerek uluslararası kuruluşlar nezdinde ortak hareket etme iradesi beyan edilmiştir. Ankara zirvesinde, ulaştırma ve haberleşme alanından sanayiye, tarımdan enerji alanına, eğitimden kültüre birçok alanda ortak mekanizmalar kurulması ve ortak projeler geliştirmek suretiyle işbirliğinin arttırılması konuları ele alınmıştır. (http-7). Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk Devletleri Zirveler Süreci başlangıcından itibaren çok boyutlu bir işbirliği ortamı yaratma ve bu ortam için gerekli kurumsallaşmayı hayata geçirme yaklaşımını benimsemiştir.

Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları ikinci zirvesi Ekim 1994'te İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Aslında ilk etapta Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları ikinci zirvesinin 1993 yılında Bakü'de yapılması kararlaştırılmış, ancak Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle, Zirve İstanbul'a alınmıştır. İstanbul Zirvesi, ilk zirveye katılan diğer bütün devletlerin devlet başkanları düzeyinde katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Zirve öncesi RF Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları’ isimli zirveden endişe duyduğunu ve katılımcı ülkelere Pan-Türkçü duygulara kapılmamaları gerektiğine vurgu yapan beyanatta bulunmuştur. Türkiye ise, Rusya’nın endişesini boşa çıkararak, Pan-Türkist ya da Pan-İslâmcı hedeflerinin olmadığını dile getirmiştir (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 174). Buna rağmen RF, BDT zirvesini İstanbul zirvesinden hemen sonra, 21 Ekim 1994 tarihinde düzenleyerek, bir anlamda Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’nden duyduğu tedirginliği ve BDT üzerinden bölgenin kendisi açısından vazgeçilmez olduğunu göstermeye çalışmıştır.

İstanbul zirvesinde özellikle egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı, ülkeler arası ilişkilerin eşitlik ilkeleri uyarınca gerçekleştirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu zirve nazarında, dış politika konularına yönelik atıflara daha önem atfedilmiş, bunun yanında kültürel alanda işbirliğine yönelik çalışmalardan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Bu doğrultuda 1993 yılında kurulan TÜRKSOY’un yaptığı çalışmalara ve kültürel işbirliği açısından önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, üniversiteler arası işbirliğinin geliştirilmesi ve burslu öğrenci değişim programlarının geliştirilerek sürdürülmesi gereğinin altı çizilmiştir (İstanbul Bildirisi). İstanbul zirvesinde ayrıca, uluslararası anlaşmalar ve yükümlülüklerden doğan haklar saklı tutulmak kaydıyla ticaretin geliştirilmesine yönelik işbirliğinin önemine değinilerek, özellikle enerji ve ulaştırma sektörlerine yönelik işbirliği stratejilerinin geliştirilmesi iradesi paylaşılmıştır. Tarihi İpek Yolu’nun tüm paydaş ve ilgili ülkelerinde katılımıyla canlandırılmasına yönelik çalışmaların bölge halkları, ülkeleri ve Avrasya genelinde işbirliğine olumlu etkilerine de zirve kapsamında değinilmiştir. Öte yandan, zirve de kurumsallaşma yolunda bir başlangıç olarak kabul edilebilecek önemli bir karar alınmıştır (Terzioğlu, 2013:47). Buna göre, “zirve toplantısı kararlarının uygulanmasını gözden geçirmek ve bir sonraki toplantının hazırlıklarını yapmak üzere Dışışleri Bakanları’nın veya belirledikleri üst düzey görevlilerin uygun zamanlarda danışmalarda bulunmaları kararlaştırılmıştır (http-8)”.

1993-1995 yılları arasında yaşanan süreç incelendiğinde, Türkiye-Orta Asya ve Türkiye-Azerbaycan hatlarında ilişkilerin daha çok ikili işbirlikleri şeklinde seyreden çabalardan ibaret olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Bu doğrultuda Türk Dili Konuşan Devletler Zirveler Süreci erken döneminde bölge ülkeleri fazla inisiyatif göstermeden ve

risk almadan hareket etmeye özen göstermişlerdir diyebiliriz. Bu dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin yardımlarını alarak genç kadroları yetiştirmeye, Rusya'ya karşı bağımsızlıklarını güçlendirmeye dayalı bir dış politikaya ağırlık vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin yardımlarıyla küresel ve bölgesel örgütlerle ilişkileri geliştirerek ve dünyaya daha fazla açılarak tanınmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda bölgedeki gelecek neslin yeni bir kimlik kazanması için eğitimin Sovyet anlayışından sıyrılmasını istemişler ve bunun için Türkiye'den yeni okullar, üniversiteler açmasını talep etmişlerdir. Bu doğrultuda, Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kırgızistan'da ise Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışında düzenlenen ilk zirve olma özelliği taşıyan Bişkek Zirvesi, zirveler sürecinde düzenlenen üçüncü zirvedir. Bişkek Zirvesi, diğer iki zirveye katılan aynı devlet liderlerin iştiraki ile 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Zirvede ağırlıklı olarak enformasyon, kültürel, bilimsel-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel istikrar ile güvenliğin sağlanması konuları ele alınmıştır (Bişkek Bildirisi). Bişkek zirvesi, önceki zirvelerden farklı olarak, doğrudan ve transit ulaştırma ağlarının sağlanması, hizmet ve /veya sermayenin serbest dolaşımının kolaylaştırılmasını öngören düzenlemelerin hayata geçirilmesi, karşılıklı ticaret, bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerinin uyumlaştırılarak karşılaşılan engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin alınması gibi ekonomik temelli bütünleşme çabalarının başlatılması kararlarının alınması açısından önemlidir. Yine üst düzey bütünleşme çabalarına dönük kültürel ve insani bağların geliştirilmesi amacıyla ortak eğitim kurumlarının tesisi ile ortak kültür günleri düzenlenmesine yönelik irade beyanları da bu zirve kapsamında ortaya konulmuştur. Bunların yanı sıra Bişkek zirvesinde, terör ve uyuşturucu madde ticaretiyle mücadelenin önemine ilk kez değinilerek bu konularda uluslararası işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır (http-9).

Bişkek zirvesini önemli kılan hususlardan bir tanesi de, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantılarına bakış açılarını beyan etmeleri olmuştur. Dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, zirvede yaptığı konuşmasında 1994 yılında kurulan "Orta Asya Ekonomik Topluluğu" örgütüne vurgu yapmıştır. Kerimov, Orta Asya ülkelerinin Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri üzerinden aralarındaki ekonomik ilişkileri geliştirmekten ziyade,

bölgesel düzeyde birbirlerini daha fazla kenetleyecek olan Orta Asya Ekonomik Topluluğu üzerinden ekonomik bağlantıları güçlendirmeyi önermiştir. Aynı zamanda zirvelerde siyasi birliği hedefleyen konuların görüşülmesi halinde, ülkesinin zirve toplantılarına katılmayacağını vurgulamıştır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 170). Bu yaklaşım aslında o dönemde Türkiye ile Özbekistan arasında yaşanan siyasi iltica krizinin bir yansıması olarak kayıtlara girilebilir. Türkmenistan Lideri Saparmurat Niyazov ise, zirveye katılan diğer Devlet Başkanları'na Türk dili konuşan ülkeler arasındaki birliğini güçlendirmeye dayalı faaliyetlerini acele etmeden uygulamalarını önermiştir. Niyazov, ortak dil yakınlığının ortak bir siyasi birlik anlamına gelmediğini, Türkiye'yle yapılan bölgesel entegrasyon faaliyetlerinin Rusya, İran ve diğer BDT ülkeleriyle yürütülecek yakın işbirliğiyle el ele yürütülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Türk Devletleri Zirveler Süreci'nin dördüncü zirvesi 21 Ekim 1996 tarihinde, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te ve Bişkek zirvesine katılan aynı liderlerin katılımıyla düzenlenmiştir.

Taşkent zirvesi kapsamında ilk kez uluslararası yükümlülükler hâle getirmemek koşuluyla ortak pazar düşüncesi dile getirilmiş ve bu yönde ekonomik işbirliği pratiklerinin hayata geçirilebilmesi için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır (http-10). Bunun yanı sıra ulaştırma alanına yönelik işbirliği arzusu ilk kez bu zirvede detaylı olarak ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Taşkent Zirvesi, Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi Sekreteryası'nın kurulması ve tüzüğünün oluşturulması kararının alındığı zirve olması hasebiyle, sürecin işbirliği sürecinden bir işbirliği mekanizması evrilmesi bağlamında, diğer zirvelere nazaran ayrı bir öneme sahiptir. (http-10). Taşkent Zirvesi'ni önemli kılan bir diğer husus ise, bu zirvenin altı Türk devletinin devlet başkanlarının hep birlikte katılım gösterdiği son zirve olmasıdır. Nitekim bu zirveyi izleyen süreçte, Özbekistan zirveler sürecine bir daha katılım göstermemiş, Türkmenistan ise benimsediği tarafsızlık statüsü nedeniyle zirveler düzeyine katılımını alt düzeylerde gerçekleştirerek alınan kararlara imza koymamaya özen göstermiştir.

Bir sonraki zirve Kazakistan'ın yeni başkenti Astana'da gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında düzenlenen Astana zirvesine, Türkmenistan Meclis Başkanı düzeyinde katılım sağlarken diğer devletler devlet başkanı düzeyinde katılım sağlamışlardır. Astana zirvesinde, Bir önceki zirve olan Taşkent zirvesinde alınan kararlar gereği, Sekreteryaya

tüzüğü kabul edilmiştir. Düzenlenen tüzüğe göre kurulacak sekreteryaya, zirveye ev sahipliği yapacak olan devletin başkentinde faaliyet gösterecek şekilde gezici ve geçici statüde bir yapıda kurgulanmıştır. Ancak, öngörülen yapıda böyle bir sekreteryaya o dönemde tesis edilememiştir (Baki 2014, 145). Bunun yanı sıra, Astana Bildirisi'ne göre aşağıdaki hususlar karara bağlanmıştır (http-11):

- i. Zirvenin Kazakistan'ın yeni başkentini takdim töreniyle aynı tarihte gerçekleştirildiğini dikkate alarak, Kazakistan'da devam etmekte olan gelişmeleri desteklemeye devam etmesi,
- ii. Ticari ve ekonomik ilişkileri genişletmek ve derinleştirmek, İpek Yolu'nun canlandırılması programını müştereken uygulamak,
- iii. Başta doğal gaz, petrol ve hidroelektrik olmak üzere ülkelerindeki zengin doğal kaynakların çıkartılması ve işletilmesinin önemi vurgulanarak, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasına ilişkin ortak projelerin uygulanması, ayrıca Türkiye üzerinden Akdeniz kıyılarına ve Avrupa'ya ulaşacak petrol ve doğal gaz boru hatlarının döşenmesine ilişkin yapılan çalışmalardan memnuniyet duydukları ifade edilmiştir,
- iv. 'Avrupa-Kafkasya-Asya' ulaştırma koridorunun geliştirilmesi konusundaki uluslararası konferansa destek sağlanması,
- v. Sanayi, tarım, ulaştırma ve haberleşme alanlarında ortak konsorsiyumların kurulmasını teşvik etmek ve bilimsel, teknik, mevcut ulaştırma ve haberleşme alt yapısının geliştirilmesi,
- vi. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından başlatılan bölgedeki bütünleşme süreçlerinin geliştirilmesine ve genişletilmesine yönelik gayretleri desteklemek ve Asya'da İşbirliği ile Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın toplanması hususunda Kazakistan'ın başlatmış olduğu girişimleri desteklemek,
- vii. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilâfın BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin üç ilkesi çerçevesinde barışçıl yollardan çözümünü desteklemek,
- viii. Sınır tanımayan terörizm, köktendincilik ve bölücülükle mücadele amacıyla uluslararası işbirliğini arttırmak.

Yukarıda alınan kararlardan ziyade asıl önemli olan, Özbekistan ile Türkmenistan'ın Astana Zirvesi'nden sonra Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantılarına olan ilgileri azalması ve zirvelerde Devlet Başkanları statülerinde temsil edilmemeleridir. Türkmenistan'ın, Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantılarına olan ilgi kaybının nedeni olarak 12 Aralık 1995 tarihinde, BM Genel Kurulu tarafından tarafsızlık statüsünün onaylanması gösterilebilir. Özbekistan'ın ise Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantılarına yönelik siyaseti, Özbekistan-Türkiye ilişkilerine bağlı olarak gelişmiştir. İki ülke arasında siyasi iltica meselesi yüzünden gergin seyreden ilişkiler ve Özbekistan'ın bölge üzerindeki liderlik iddiası Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları toplantılarına olan ilgi kaybının nedenidir diyebiliriz.

Zirveler sürecinin altıncısı, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilmiştir. 2000 yılında düzenlenen Zirveye Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanı düzeyinde katılım gösterirken, Özbekistan ve Türkmenistan meclis başkanı düzeyinde katılım sağlamışlardır.

Bakü Zirvesi kapsamında, daha önceki zirvelerden farklı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa Hazar geçişli doğal gaz boru hattı (NABUCCO) projelerinin hayata geçirilmesine ilişkin bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca zirvede, uluslararası örgütler nezdinde barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik reform çalışmalarına verilen bölgesel destek ile uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele açısından ortak tutumlar geliştirilmesi önerisi dile getirilmiştir. Bakü zirvesinde sonrasında ilan edilen sonuç bildirisinde karara bağlanan hususlar şunlardır (http-12):

- i. Bilim, kültür, eğitim ve bilgi değişimi alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi, Büyük İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve bölgedeki ülkelerin karşılıklı yarara dayalı ekonomik ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi,
- ii. Avrupa-Kafkasya-Asya koridoru üzerinde uluslararası ulaştırmanın geliştirilmesine yönelik daha önce kabul edilen belgelerle akdedilen, ithalat ve ihracat ürünlerinin serbest geçişlerinin sağlanması için gerekli koşulların oluşturulmasına yönelik anlaşmaların hayata geçirilmesi,

- iii. Ekonomik reformları gerçekleştirmek ve ulusal sanayinin güçlendirilmesi için küçük ve orta boy işletmeler alanında bilimsel ve teknik işbirliğinin ve kadroların eğitilmesi için deneyim ve bilgi değişiminde bulunulması,
- iv. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilâfın BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin üç ilkesi çerçevesinde barışçıl yollardan çözümünü desteklemek,
- v. Parlamentolar, merkezi ve yerel yönetimler, toplumsal ve hükümet dışı kuruluşlar arasında işbirliğinin sürdürülmesi,
- vi. Terörizm, köktendincilik ve ayrımcılığa karşı mücadele alanlarında uluslararası işbirliği için etkin bir mekanizmanın oluşturulması ve bu alanda bilgi teatisinin sağlanmasıdır.

Tüm bu konuların yanı sıra Bakü Zirvesi'nin en önemli sonucu ise, bir önceki Astana Zirvesi'nde gezici ve geçici bir yapıda kurulması öngörülen sekreteryanın yerine daimi bir sekreteryaya kurulması ve bu sekreteryanın merkezinin Türkiye'de olması kararının alınmış olmasıdır ([http-6](http://6)).

“Türkiye'nin ev sahipliğinde 2001'de düzenlenen yedinci zirveye Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ile Türkiye'nin daveti üzerine Türkmenistan devlet başkanı düzeyinde katılım sağlarken, Özbekistan meclis başkanı düzeyinde katılım göstermiştir (Baki 2014, 145)”. Bu zirvede, önceki zirvelerdeki konular ile ilgili kararlar tekrar edilmiş, bölgesel ve uluslararası işbirliği düzeylerinin geliştirilmesi yönünde çalışmaların hızlandırılması kararı alınmıştır. Bir sonraki zirvenin her ne kadar 2002 yılında Aşkabat'ta gerçekleştirilmesi kararı alınmış olsa da, söz konusu zirve dört yıl gecikmeyle, yine Türkiye'nin ev sahipliğinde Antalya'da gerçekleştirilebilmiştir. “Özbekistan bundan sonraki zirvelere katılmasa da Türkmenistan farklı düzeylerde katılım sağlamıştır (Baki 2014, 145)”.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerinin sekizincisi 2006 yılında Antalya'da toplanabilmiştir. Zirveler sürecinde yaşanan bu beş yıllık kesinti sürecini iki boyutlu olarak ele alan bazı Türk ve Rus uzmanlara göre, kesintinin ilk boyutu Türkiye'nin söz konusu süreçte yaşadığı ekonomik kriz ve iç çalkantılardır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 180). Ayrıca dönemin konjonktürel hassasiyeti nedeniyle (11 Eylül saldırıları sonrası süreç) Türk siyasal elitlerinin dış politika

önceliklerinin Orta Doğu'ya kayması ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine kayıtsız kalmaları olarak gösterilmiştir (Erol ve Şahin 2013: 10).

Türk ve Rus uzmanların dikkat çektiği ikinci boyut bölgesel denklemlerde yadsınamayacak olan RF Boyutudur. RF'nin genelde yakın çevre, özelde Orta Asya politikası söz konusu dönemde Vladimir Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte aktifleşmiştir. Putin'in genelde yakın çevre, özelde Orta Asya bağlamında attığı ilk adım bölgeye yönelik siyaseti kurumsallaştırmak olmuştur. 10 Ekim 2000 tarihinde RF'nin önderliğinde Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasına dair anlaşmanın imzalanması ve 26 Mart 2001 yılında Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun kurulması gibi düzenlemeler ile RF bölge ülkelerini ekonomik açıdan yeniden kendine sıkı sıkıya bağlama politikası gütmeye başlamıştır. Böylece Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dış politika ve ekonomi alanlarında manevra sahaları daralmıştır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 181). Aynı şekilde RF, 7 Ekim 2002 tarihinde kendi önderliğinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurucu ve hukuki statüsünü içeren anlaşmayı hayata geçirerek 1992 yılında Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşmasını kurumsallaştırılmış, dış politika ve ekonomi alanlarında bölgeye yönelik uyguladığı proaktif dış politikayı güvenlik alanına da sirayet edecek şekilde yeniden dizayn etmiştir (Erol, 2013: 11-12). Böylece Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Rusya ile daha etkin ilişkiler kurulmalarına zemin hazırlanmış ve bölge ülkelerinin bölge dışı aktörler ile münasebetlerini baltalamıştır. Kısaca söylemek gerekirse, 2001-2006 yılları arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri yukarıda bahsedilen bu sebeplerden ötürü beş yıla varan bir kesintiye uğramıştır. Buna karşın bahse konu süreçte Rusya Federasyonu'nun bölge devletleriyle ilişkileri daha fazla artmıştır (Erol, 2000: 20-22).

Antalya'da düzenlenen sekizinci zirveye Türkmenistan Büyükelçi statüsünde katılım sağlarken, diğer devlet başkanları (Özbekistan hariç) tam katılım sağlamışlardır. Bu zirveyi önemli kılan nokta ise, "zirve de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in ısrarlı girişimleri neticesinde sürecin örgütlenmeye dönüştürülmesi kararlaştırılmış olmasıdır (Baki 2014, 145-146 ve Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 184)". Yine diğer zirve bildirimlerinden farklı olarak bu zirve bildirisinde, Avrasya bölgesinde terörizm, ayrılıkçılık, aşırı akımlar, kitle imha silahlarının yayılması ve benzeri, her türlü örgütlü suçun yarattığı sınır aşan tehditlerle ortak mücadelenin önemi ciddiyetle

vurgulanmıştır (http-13). Aynı zamanda, Türk halkları arasında etkileşimin ve iletişimin kolaylaştırılması adına vize işlemlerinin basitleştirilmesi ve kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır. “Bu zirvenin en önemli yanı ise, zirve bildirimleri resmi dili, öncekilerden farklı olarak, Türkçe ve Rusça ile sınırlı değil, Türkçe, Azerice, Kazakça ve Kırgızca olmak üzere 4 dil şeklinde belirlenmiştir. (Baki 2014, 146)”.

Zirveler süreci olarak adlandırılan bu dönemin belki de en önemli ayağını 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde gerçekleştirilen Nahcivan zirvesi oluşturmaktadır. Zirveye Özbekistan katılmamış, ancak diğer ülkeler Cumhurbaşkanı düzeyinde katılım sağlamışlardır. Zirveyi diğerlerinden ayıran ve sürecin en önemli halkası kılan unsur ise, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi Süreci’nin bir işbirliği sürecinden çıkarılarak işbirliği mekanizmasına dönüşmesine olanak tanıyan ve kurumsallaşma açısından sürecin örgüt yapısına evrilmesini anlamını sağlayan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) kurucu anlaşmasının imzalanmış olmasıdır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 185). Anlaşma, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov’un, ülkesinin tarafsızlık statüsü gereği, imzası olmamasına rağmen, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’nin imzasıyla hayata geçirilmiştir (Baki 2014, 146). Ayrıca, “parlamentolar arası işbirliğinin sağlanması amacıyla İstanbul Anlaşması ile 2008 yılında kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi’ne (TÜRKPAA) yönelik destek ve TÜRKSÖY’un kültürel işbirliği bağlamında önemine yönelik açıklamalar Nahcivan Zirvesi’nde dile getirilmiştir (Baki 2014, 146)”. Bu doğrultuda “zengin Türk kültür varlığının korunması amacıyla TÜRKSÖY Fonu’nun kurulması karara bağlanmıştır (Baki 2014, 146-147)”.

Zirveler sürecinin son toplantısı 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan’ın katılımı ile (Türkmenistan ev sahibinin misafiri statüsü katılım sağlamıştır) gerçekleştirilen zirvede, Nahcivan anlaşması ile kurulması kararlaştırılan Türk Konseyi’nin genel sekreteri olarak Halil Akıncı’nın atanması onaylanmıştır (Baki 2014, 147). Zirve bildirisini önemli kılan bir diğer husus ise, “Türk dili konuşan ülkelerin ortak hassasiyetlerinin uluslararası kuruluşlar nezdinde daha fazla dikkate değer kılınabilmesi için bölgesel ve uluslararası kuruluşlarda ortak tutum belirlenmesinin önemine dikkat çekilmesi hususu kararının alınmış olmasıdır (Baki 2014, 147)”.

Zirveler sürecine genel olarak bakıldığında, bütünleşmeye dönük işbirliğini geliştirme noktasında ciddi adımlar atıldığı görülmektedir. Ancak ne var ki, zirvelerin hazırlık aşamalarının ve üye devletlerin ilgili kurulları arasında koordinasyonunun sağlanması noktasında daimi bir Sekreteryâ'nın kurulamamış olması söz konusu girişimlerin sonuca ulaştırılması aşamasında eksikliklerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Aynı şekilde, düzenlenen zirvelerin düzenli ve aralıksız olarak gerçekleştirilememiş olması ile zirvelere ve karar alma süreçlerine katılım konusunda yaşanan eksiklikler kararların uygulanma süreçlerine de yansımış ve işbirliği yönünde atılan adımların etkisinin kırılmasına ve sürecin verimsizleşmesine yol açmıştır. Bunların yanı sıra, söz konusu zirveler sürecinde Türkiye açısından, yaşanan ekonomik krizler anılan işbirliği sürecine yönelik Türkiye merkezli girişimlerin zayıflamasına ve gerekli hassasiyetten uzaklaşılmasına neden olmuştur. Benzer şekilde, Türk Cumhuriyetleri'nde bağımsızlık sonrası geçiş döneminin yarattığı sıkıntılar ve anılan ülkelerin liberal ekonomiye geçiş sürecinde kendi iç dinamikleri kapsamında yaşadıkları zorluklar söz konusu bölgesel işbirliğinin kurumlaşabilmesi önünde ciddi engeller yaratmıştır. Dolayısı ile söz konusu sürecin tamamlanması ve anılan bölgesel işbirliği sürecinin amacına uygun bir şekilde, bütünleşme yolunda, hayata geçirilmesi noktasında var olan engellerin kalkmadığı ve gerekli şartların henüz olgunlaşmamış olduğu gerçeği ortadadır. Bu yöndeki engellerin ortadan kaldırılarak gerekli şartların tesis edilmesi ile birlikte bölgesel ortak bilincin yaratılması ve işbirliğinin geliştirilerek sürdürülebilmesi anlamında bölgesel barış, refah ve istikrarın sağlanabilmesi açısından Türk Konseyi önemli bir rol oynayacaktır.

3.2. İşbirliği Sürecinin Kurumsal Bir Kimlik Kazanması: Uluslararası Bir Örgüt Olarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi)

'Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları' dokuzuncu zirvesi, 2-3 Ekim 2009 tarihlerinde, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile Türkmenistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın katılımı ile Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde düzenlenmiştir. Zirve'ye Özbekistan katılmamıştır. Zirvenin kurumsallaşma adına en önemli yönü 'Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin' kurulmasına dair 'Nahcivan Anlaşması'nın' imzalanmasıdır. Türkmenistan daimi tarafsız devlet olduğunu ileri sürerek "Nahcivan Anlaşması'nı" imzalamamıştır. Bununla birlikte diğer kurucu

dört üye (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye) devletleri anlaşmayı onaylamışlar ve anlaşma 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 185).

“Türk Konseyi’nin düşünsel temeli, Nahcivan Anlaşmasının giriş bölümünde Türk halkları arasındaki tarihi bağlar, ortak dil, kültür ve gelenekler temelinde mevcut kapsamlı işbirliğinin daha da derinleştirilmesine yönelik arzunun hayata geçirilmesi yönündeki azim olarak belirlenmiştir (Baki 2014, 148)”. Bu ibare zirveler süreci ile Konsey arasındaki devamlılık bağını göstermesi açısından önemlidir. Buna ek olarak, Nahcivan Anlaşmasına taraf olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Anlaşma metninin giriş kısmında “ortak kader” algısı ile hareket ederek anlaşmaya bağlılıklarını aşağıdaki metinle teyit etmişlerdir. Buna göre (http-14);

“...kapsamlı işbirliği süreçlerinin daha da derinleştirilmesi arzusuyla taraflar siyasi çok kutupluluk ile ekonomi ve bilginin küreselleşmesi süreçleri çerçevesinde bölgede barışın güçlendirilmesine, güvenlik ve istikrarın teminine ortak katkıda bulunmayı arzu ederek, müşterek bir yapı içerisinde etkileşimin, iyi komşuluk, birlik ve devletler ile halklar arasındaki işbirliği açısından mevcut olan geniş potansiyelin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını göz önünde bulundurarak, karşılıklı güven, ortak çıkar, eşitlik, karşılıklı danışmalar, kültürel farklılıklara saygı ve Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerinde tesis edilen müşterek kalkınma isteği ruhundan hareket ederek, Birleşmiş Milletler (BM) Şartı’nın amaç ve ilkeleri ile uluslararası barış ve güvenlik, iyi komşuluk ve dostane ilişkilerin kurulmasını ve devletler arasında işbirliğini eşitleyen egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınmış sınırların ihlal edilemezliği dahil olmak üzere, uluslararası hukukun evrensel düzeyde kabul görmüş ilke ve normlarına bağlılıklarını...”

Buradan da anlaşıldığı üzere Nahcivan anlaşmasını imzalayan ve aralarındaki işbirliği sürecinin kurumsallaşma yoluna girerek bir işbirliği mekanizmasını oluşturmak isteyen Türk Devletleri “ortak kader” algısıyla uluslararası hukuk vurgusu altında bir örgütlenme sürecini başlatma ve bu örgütlenme sürecini Türk Dili Konuşan Devletler Zirvesi’ne atıf ile bağlayarak kurumsallaşmanın tarihsel kimliğini oluşturmayı hedeflemişlerdir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi anlatısına geçmeden önce bahse konu örgütlenmiş uluslararası kurumsal organizasyonun kuruluş metni ve hukuki

temelini ortaya koyan Nahcivan Anlaşmasının maddelerine kısa da olsa değinmekte yarar vardır.

Nahcivan Anlaşmasının 1. Maddesi uyarınca Konsey'in uluslararası bir kuruluş niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Konsey'in amaçları ve ilkeleri ise kurucu metin olan Nahcivan Anlaşması'nın 2. Maddesinde belirtilmektedir (http-14). Geniş bir alanı kapsayan söz konusu amaçlar, kurumlaşmış ve yoğunlaştırılmış bir işbirliği hedefine işaret etmektedir. Bu minvalde, Konsey'in yapısı bu hedefe hizmet edebilmeye yönelik olarak çok boyutlu dizayn edilmiştir (Baki 2014, 148). “Konsey'in organları, kurucu anlaşma bağlamında, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallılar Konseyi ve Daimi Sekreteryaya olarak belirlenmiştir (Baki 2014, 148)”. “Konsey'in resmi çalışma dilleri ise, üye ülkelerin her birinin resmi dilinin yanında İngilizce olarak belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, her üye ülkenin eşit söz sahibi olduğu çok taraflı yeni bir işbirliği mekanizması söz konusudur (Baki 2014, 148-149)”.

Anlaşmanın 3. Maddesinde Konsey'in anlaşma ile tanımlanan amaç ve görevlerini yerine getirmesini sağlayacak organlar/yapılar belirtilmiştir. 3. Madde uyarınca Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Konseyi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryaya olacak şekilde konseyin 5 ana organı belirlenmiş ve teşkil edilmiştir. Bahse konu organların görev ve işleyişleri, sorumluluk ve yetki alanları anlaşmanın 5. , 6. , 7. , 9., 10. maddelerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Ayrıca Anlaşmanın 4. Maddesinde Konsey örgütlenmesinin alt organları olarak faaliyet göstermesi planlanan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi (TÜRKPA) ve Konsey'in bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında işbirliği faaliyetlerinin planlanması, organizasyonu ve işleyişi ile geliştirilmesinden sorumlu organı olan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)'nın faaliyet alanları ve sorumlulukları karara bağlanmıştır.

Toplamda 23 maddeden oluşan ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurucu metni olan Nahcivan Anlaşmasının diğer maddelerin de ise , kurumsal bütçe yapımı ve şartları, kurumun tüzel kişiliği, kurum üyeleri ve çalışanlarına yönelik ayrıcalık ve muafiyetler, Konsey'in tüzel kişiliğini temsilen üye ülkeler ve diğer ülkelerde açılacak ve atanacak olan daimi temsilcilikler, Konsey'e üyelik ve gözlemci statüsü, Türk Konseyi'nin çalışma dilleri ve bağlı olunacak yönetmelikler, Konsey üyesi ülkelerin

yükümlülükleri ve diğer anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin belirlenmesi ve anlaşmazlıkların çözümü, anlaşmanın geçerlilik süresi, yürürlüğe giriş şartları ve Konseye katılım şartları ile anlaşmanın depoziterliği konuları hükme bağlanmıştır.

Nahcivan Zirvesi sonunda imzalanan anlaşmanın yanı sıra Devlet Başkanları Zirvesi sonuç bildirisinde aşağıdaki temel konularda işbirliğini arttırmanın önemine değinildiği belirtilmiştir (http-14).

- i. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının küresel enerji güvenliğine ve bölge ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarına hizmet ettiğine dair inançlarını dile getirerek, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kapasitesinin arttırılması ve söz konusu boru hattının Aktau limanı ile bağlantısının sağlanmaya çalışılmasıdır;
- ii. Doğu-Batı Koridoru'nun bir bileşeni olan yeni Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu bağlantısının Avrupa ve Asya arasındaki taşımacılığın hacmini arttıracak, uluslararası ulaştırma-iletişim hatlarının gelişimine, bölgenin ekonomik kalkınmasına, güvenlik ve istikrarına katkı sağlayacağı konusunda hemfikir sağlanmıştır;
- iii. Türk Dili Konuşan Ülkelerin halkları arasındaki bağların gelişimine olanak tanıyacak biçimde parlamenterler, merkezi ve mahalli idareler ve basın arasındaki temasların arttırılmasının desteklenmesidir;
- iv. Türk Dili Konuşan Halklar arasındaki dini ve beşeri temasların güçlendirilmesinin desteklenmesidir;
- v. Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına ve barışçıl yeniden imarına yönelik işbirliği konusunda etkileşimin ilerletilerek sürdürülmesi;
- vi. Asya'da işbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın (CICA) Asya bölgesindeki güvenlik konularına dair diyalog ve işbirliğinin gelişimine katkılarının önemini altı çizilerek, Kazakistan'ın Dönem Başkanlığı sırasında CICA'nın kurumsallaşma yolunda önemli mesafe kaydettiği belirtilmiş ve Türkiye'nin 2010-2012 yılları arasında üstleneceği Dönem Başkanlığı'na tam destek verilmesini anlaşılmıştır;

- vii. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) bünyesindeki işbirliğinin arttırılması ve Kazakistan'ın 2011 yılında üstlenmesi öngörülen İKÖ Dışışleri Bakanları Komitesi Dönem Başkanlığı'na desteklerinin sağlanmasıdır;
- viii. Kırgızistan ile Azerbaycan'ın 2012-2013 dönemi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliklerine adaylıklarının desteklenmesidir;
- ix. Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ sorununun ve vahim sonuçlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı çerçevesinde, barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasına diplomatik desteğin sağlanmasıdır;
- x. Ekonomik işbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesinde hâlihazırdaki işbirliğinin sürdürülerek, Örgüt'ün güçlendirilmesine, bölgede ekonomik istikrarın kurulmasına ve refahın arttırılmasına katkıda bulunulması;
- xi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in TÜRKSOY fonu kurulmasına ilişkin inisiyatifi oybirliğiyle desteklemek, tarafların hükümetleri TÜRKSOY fonunun kuruluşu ve örgütsel faaliyetleri ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere yetkilendirilmesidir.

Nahcivan Zirvesi'nin hemen ardından ortaya çıkan olumlu havanın Nahcivan Anlaşmasını imzalayan ve Avrasya bölgesinde kurumsallaştırılmış bir işbirliği mekanizmasını hayata geçiren üye devletler tarafından taçlandırıldığı İstanbul Zirvesi 16 Eylül 2010 tarihinde 'Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları' onuncu zirvesi adı ile toplanmış ve Zirve sonucunda İstanbul Bildirisi imzalanmıştır. Zirve'ye Türkmenistan dâhil, beş Türk dili konuşan ülkeler Devlet Başkanları düzeyinde katılırken, Özbekistan Devlet Başkanı Zirvelerden uzak durmaya devam etmiştir ve katılmamıştır. Zirve'de bir önceki toplantıda alınan kararlar yeniden teyit edilerek aşağıda belirtilen hususlara vurgu yapılmıştır (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017: 170):

- i. Türk Parlamenterler Asamblesi (TÜRKPA) Sekretaryası'nın Bakü'de faaliyete geçmesinden memnun olduklarını ve TÜRKPA'nın ülke parlamentoları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine katkılarının sağlanması;
- ii. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Sekretarya'nın ilk Genel Sekreteri olarak Türkiye'nin adayı Büyükelçi Halil Akıncı'nın atanmasının onaylanması;

- iii. Ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Konseyi'nin kurulması;
- iv. Özel sektöre yeni fırsatlar yaratılması ve petrol dışı sektörlerde kalkınmanın desteklenmesi amacıyla İstanbul'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası ve ortak bir Sigorta Şirketi kurulması imkânının araştırılması;
- v. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kapasitesinin artırılması ve sözkonusu boru hattının Aktau limanı ile bağlantısının sağlanmaya çalışılmasıdır;
- vi. 2012 yılında hayata geçirilmesi planlanan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu bağlantılarının kısa bir zamanda tesis edilmesinin sağlanmaya çalışılmasıdır;
- vii. Daha yakın bağlara sahip gelecek nesiller yetiştirme amacıyla eğitim alanındaki belgelerin karşılıklı olarak tanınması imkânının aranması;
- viii. Türk Akademisi'nin Astana'da faaliyetlerine başlamasından memnun olduklarını ve Türk Akademisi'nin uluslararası örgüt şeklinde oluşturulması ihtiyacının farkına varılması;
- ix. Türk Akademisi'nin çalışmalarını desteklemek amacıyla üniversitelerarası bir birlik kurulması ve bu kapsamda üniversiteler arasında ortak öğretimi de kapsayacak işbirliği modellerinin teşvik edilmesi;
- x. Türk Dili Konuşan Ülkelerde mevcut araştırma-geliştirme potansiyeli kurumsallaştırmak amacıyla özel bir fon kurulmasıdır.

İstanbul Zirvesi sonrası yapılan bildiriye vurgulanan yukarıdaki tüm bu konularda alınan karar ile birlikte, 2009 yılında imzalanan ve kurumsallaşmanın hukuki düzeyini ihtiva eden Nahcivan Anlaşması'nın pratikte de hayata geçirilmesi noktasındaki irade ortaya konulmuştur. İstanbul Zirvesi sonunda üye devletler tarafından belirlenen Türk Konseyi Örgüt Bayrağı Konsey'in İstanbul'da aynı tarihte açılışı yapılan Sekreteryaya binasında göndere çekilmiş, böylece Türk Konseyi (Türk Keneşi) ya da diğer adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi resmen kurulmuştur.

3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahcivan Anlaşması ile kurulan Türk Konseyi'nin, 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen son Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları zirvesiyle kuruluşu resmen ilan edilmiştir. Bu zirve ile "Konsey'in öncelikleri ve yol haritası ortaya konularak bir stratejik vizyon çizilmiş ve artık daimi bir yapının ortaya çıkmasından dolayı 1992 yılında başlayan zirveler

sürecinin, bu yapı bünyesine dahil edilerek Türk Konseyi Zirveleri olarak adlandırılması kararlaştırılmıştır (http-6)”.

Evrimsel bir gelişim çizgisinde ilerleyen Türk Konseyi, sonuç itibarıyla bir Sekreteryaya'dan daha derin bir fikirde temelini bulan bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikir siyasi entegrasyondur. Nitekim, “Nahcivan Anlaşması ile çizilen görev tanımına bakıldığında Konsey başlıca şu hususları gerçekleştirmekle yükümlü kılınmıştır (http-6)”:

- i. Taraflar arasında siyasi güvenin pekiştirilmesi;
- ii. Dış politikada ortak tutumlar benimsenmesi;
- iii. Bölgesel ve küresel barışa ortak katkı sağlanması;
- iv. Mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı;
- v. Dengeli bir ekonomik kalkınma için güç birliği yapılması;
- vi. İyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında danışmalar yürütülmesi.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta olarak, Konsey'in tarihte “Türk devletlerinin gönüllülük temelinde temelini attıkları belki de ilk kuruluş olması gösterilebilir. Türk Konseyi'nin kurulması bu anlamda stratejik bir karardır. Aynı zamanda, bağımsızlıktan sonra Türk devletleri arasındaki ilişkilerde ikinci büyük dönüm noktasını teşkil etmektedir (http-6)”.

Siyasi bütünleşme ana hedefi doğrultusunda kapsamlı işbirliği için görevlendirilen Türk Konseyi, böylesi geniş bir alanda çalışma yürütebilecek şekilde yapılandırılmıştır: İstanbul'da yerleşik, diplomatik statüde bir uluslararası Sekreteryası olan, tam teşekküllü bir uluslararası örgüttür. Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi gibi farklı düzeylerde karar organları vardır. Üye ülkelerce her yıl dönüşümlü olarak üstlenilen Dönem Başkanlığı ve akil adamlardan oluşturulan daimi danışma kurulu niteliğindeki Aksakallar Konseyi çalışmalara yön vermektedir. Örgüt, diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde gözlemci olabilmekte; buna müteakib başvuruda bulunan devlet ve kuruluşlara gözlemci statüsü verebilmektedir. İşlevsel anlamda Türk Konseyi'nin vurgulanmaya değer bir yönü de Türk dünyasının çeşitli kurumları için siyasi çatı kuruluşu olmasıdır. Bakü merkezli Parlamenterler Asamblesi TÜRKPA ve Türk Kültür Mirası Vakfı, Ankara merkezli kültür kuruluşu TÜRKSOY,

Astana’da kurulmuş olan uluslararası Türk Akademisi ve Almatı Zirvesi sırasında kurulan Türk İş Konseyi’nin çalışmalarının genel koordinasyonu Türk Konseyi tarafından yerine getirilmektedir (http-6) .

Orta Asya bölgesinde yeni ve kapsamlı bir entegrasyon girişimi olarak ortaya çıkmış olan Türk Konseyi’nin çatı örgütlenme olarak öncelikli hedefi; Türk devletleri arasında dayanışma ve beraberliğin güçlendirilmesidir. Örgütün temel dayanağını oluşturan en güçlü unsur, Türk dili konuşan halklar arasında özgün dil, tarih, kültür ve kimlik ortaklığına dayalı ‘ortak değerler’ algısını yerleştirmek ve Türk Dili konuşan halklar arasında sosyo-kültürel bir entegrasyonu hayata geçirmektir. Bunun yanı sıra, çeşitli nedenlerle bugüne kadar uluslararası alanda bir bütün/blok halinde görülemeyen Türk devletlerinin bir araya gelerek ortak yaklaşımlar geliştirmelerinin, üye ülkelerin uluslararası arenadaki ağırlığını arttıracığı açıktır. Dolayısı ile Türk Konseyi çatısı altında ‘ortak değerler’ temelinde ve gönüllülük esasında sağlanması muhtemel bir entegrasyonun üye devletlere, Türk Dili konuşan halklara, Orta Asya bölgesine ve uluslararası ölçekte barış, istikrar ve kalkınmaya sağlayacağı katkılar çok büyük olacaktır.

“Coğrafi olarak bakıldığında Türk Konseyi, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerini birbirine bağlayan yeni bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır (http-6)”. Hazar Denizi’nin doğusu ve batısı, Akdeniz ve Karadeniz havzaları arasındaki konumuyla stratejik bir geçiş güzergâhında yer almaktadır. Asya ve Avrupa kıtalarını bütünleştiren tarihi İpek Yolu’nun mirasçısıdır. Bu anlamda Avrasya kimliğini belirgin biçimde taşıyan bir entegrasyon hareketi olduğunu söylememiz mümkündür. Buradan hareketle “Türk Konseyi, bölgesel bir işbirliği örgütlenmesi olarak nitelendirilebileceği gibi, üç ana bölgedeki geniş coğrafi erişimiyle bölgelerarası bir işbirliği örgütlenmesi olarak da tanımlanabilir (http-6)”. Bahse konu işbirliği sahası nicelik olarak değerlendirildiğinde, altı bağımsız Türk devletine ait birleştirilmiş büyüklükler çarpıcı bir potansiyeli yansıtmaktadır. Buna göre (http-6):

“Türk devletleri, toplam 136,6 milyonluk nüfusla dünyada dokuzuncu sırada yer alan, toplam 4,73 milyon kilometre kareyle dünyada yedinci büyük yüzölçümüne hükmeden, toplam 1,41 trilyon Dolarlık Gayrisafi Yurtiçi Hasılası ile, satın alma gücüne göre, dünyanın 13. büyük ekonomisi konumunda bulunan büyük bir potansiyele sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Türk Konseyi bünyesinde gelişen işbirliği ve entegrasyon hamlelerinin önemli bir ekonomik dinamizme işaret ettiği açıktır”.

Türk Konseyi'nin öncelikli görevi, bu potansiyelin doğru adımlarla en iyi şekilde değerlendirilmesi için gerekli kolektif çalışmaların yürütülmesidir. Sovyetler Birliği döneminde tek bir üretim sisteminin parçası olan ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ulusal ekonomilerini oluşturma doğrultusunda önemli yol kat etmekle birlikte, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci devam etmektedir. Özellikle ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve Avrasya ile entegre ulaşım altyapılarının oluşturulması haliyle öncelikli konulardır. Burada önem verilen husus, üye ülke halklarının yaşamlarında mümkün olan en kısa sürede etki doğuracak somut sonuçlar elde edilmesidir.

3.3. Türk Konseyi'nin Hukuksal Niteliği

2009 yılında Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları dokuzuncu zirvesi'nde mevcut süreci kurumsallaştırmak amacıyla, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Konseyi'nin kuruluşuna dair, kurucu nitelikteki, 'Nahcivan Anlaşması' imzalanmıştır. “ Türk Konseyi yapısı altında Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi (her ülkeden gelen akil adamlardan müteşekkildir), Kıdemli Memurlar Komitesi ve merkezi İstanbul'da bulunan Sekreteryaya olmak üzere beş ana organ bulunmaktadır (http-2)”.

Türk Konseyi'nin anlaşmalarla hukuki açıdan ortaya konulmuş ve kurumsal olarak işleyişine sirayet etmiş öncelikli hedefi, “Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının pekiştirilmesi, siyasi dayanışmanın güçlendirilmesi, ekonomik ve teknik işbirliği imkânlarına ivme kazandırılması, ve Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinin en geniş şekilde kayıt altına alınmasını sağlamaktır. (http-2)”.

Türk Konseyi'nin temel belgeleri olan 3 Ekim 2009 tarihli Nahcivan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi'ne göre, “Türk Konseyi üyesi ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaçları ve ilkelerinin yanı sıra uluslararası hukukun diğer evrensel olarak tanınan ilkelerini benimsemiştir. Barış ve güvenliğin korunması ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin uluslararası normlar, Türk Konseyi çatısı altında yürütülecek işbirliğinin zeminini oluşturmaktadır (Baki 2014, 150)”.

Hükümetler arası nitelikte bir uluslararası örgüt tüzel kişiliği bulunan Türk Konseyi, 1992 yılından beri toplanan, ‘Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri’ sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine kurulmuştur.

Türk Konseyi’nin kuruluş anlaşması olarak kabul edilen Nahcivan Anlaşması’nın 1. Maddesi’ne göre, Taraflar, uluslararası bir kuruluş şekline sahip ‘Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’ isimli işbirliği mekanizması kurmuşlardır. Bu tanımlamadan yola çıkılarak yapılacak değerlendirmeye göre; kuruluş metninde ‘örgüt’ kelimesi yerine ‘kuruluş’ ifadesi kullanılmış olması, Türk Konseyi’nin üyeler nezdinde barındırdığı yapısal tahayyülünün bizatihi sonucudur. Nitekim Türk Konseyi, üyeleri nezdinde; “ortak tarihsel ve kültürel değerler” üzerine bina edilmiş supranasyonel bir anlam ve amaç gütmeyen ve karar alma süreçlerinde esnek bir yapılanma öngören hükümetler arası bir organizasyon olarak hayata geçirilmiştir. Bu noktada esnek yapılanmadan kastedilen, sahip olduğu organlar ve kuruluş belgelerinde kurgulanan işleyiş stratejisi uyarınca kararları bağlayıcı olmaktan ziyade tavsiye niteliği taşıyan ve üyelerine tercih hakkı sunan karar mekanizmalarına sahip bir kuruluş yapısında olmasıdır. Bu noktada, tezimizi desteklemesi bakımından, Türk Konseyi kuruluşunun katı kurumsal bir örgüt zihniyetinden ziyade bir işbirliği mekanizması olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Yine de Türk Konseyi yapılanması için, sürekli nitelikte organlara sahip olan ve bir uluslararası hukuk kişiliği bulunan hükümetler arası bir örgüttür diyebiliriz.

Bu aşamada yeniden belirtmek gerekir ki, Türk Konseyi; üye devletlerin gönüllülük esasına dayalı hür iradelerinin bir tecellesi olarak, uluslararası normlara uygun olarak teşkil edilen ve bir uluslararası anlaşma neticesinde kurulmuş hükümetler arası uluslararası bir örgüttür (Terzioğlu,2013: 52). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan müstakil devletlerinden teşkil olan Türk Konseyi 03 Ekim 2009 tarihli Nahcivan Anlaşması ile müstahkem bir örgüt olarak kurulmuştur.

Uluslararası ilişkilerin temel normlarını ortaya koyan uluslararası hukuk açısından bakıldığında Türk Konseyi, bizatihi korumaya muktedir olduğu uluslararası hak ve yükümlülüklerle sahip (Pazarcı, 2008: 1) olan uluslararası hukuk kişiliğine haiz bir kuruluştur. Uluslararası hukuk kişiliği kavramının ihtiva ettiği diğer temel nüvelerden olan antlaşma yapma hak arama, temsil ve antlaşma yapabilme ehliyeti, uluslararası hukukun tanıdığı her türlü ayrıcalık ve bağımsızlıklara sahip olma vb. (Ateş, 2012: 28) tüm koşullar da Türk Konseyi’nin kurumsal niteliğine içkin olarak sahip olduğu

yeteneklerdendir (Terzioğlu, 2013: 53). Nahcivan Anlaşması'nın 10. Maddesine bakıldığında; örgütün ana organlarından biri olarak ihdas edilen Sekreteryaya Türk Konseyi'nin görev ve sorumluluklarını yerine getirmek üzere üye devletlerin ülkelerinde gerekli olan hükmi şahsiyete sahip bir organ olarak belirtilmiştir. Buna ek olarak, yine aynı madde uyarınca "Sekreteryaya üye devletlerin tamamının onayına müteakip uluslararası anlaşmalar imzalamaya mülk alım satımı yapma, davacı ve davalı olarak mahkemelere çıkma, banka hesapları açma ve nakit varlıklar üzerinden sözleşme akdetme yetkilerinin verilmesi (Terzioğlu, 2013: 53)" uluslararası hukuk kişiliği unsurlarının tamamına yakının Türk Konseyi örgütlenme akdinde yer aldığı en büyük kanıtlarından birisidir. Yine Türk Konseyi'nin temel kurucu belgesi olan Nahcivan Anlaşmasının 12. Maddesi'nde "Konsey'in ana organlarında çalışan görevlilerine ev sahibi ülke tarafından diplomatik misyon mensuplarına sağlanan ayrıcalık ve bağışıklıkların sağlanmasının hükme bağlanması Türk Konseyi'nin uluslararası hukuk kişiliğe haiz olduğunun göstergelerinden biridir. (Terzioğlu, 2013: 54)". Ayrıca söz konusu göstergeler örgüt içi bir çok anlaşma ve düzenleme içerisinde detayları ile yer almaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse; 27 Aralık 2011 tarihli Türk Konseyi Sekreteryası'na dair Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nın 5. Maddesinde değinilen yargı bağışıklığı, 6. Maddede belirtilen binaların ve müstemilatının dokunulmazlığı, 7. maddede belirtilen arşivlerin dokunulmazlığı, 10. Maddedeki gümrük ve vergi muafiyeti ile 11. Maddede belirtilen haberleşme serbestliği hakları ve yetkilerinin varlığı Türk Konseyi'nin uluslararası hukuk kişiliğine haiz, hükümetler arası nitelikteki uluslararası bir örgüt olduğunun hukuksal kanıtıdır (Nahcivan Anlaşması).

3.4. Türk Konseyi'nin Kurumsal Yapısı

Türk Konseyi (Türk Keneşi) bir uluslararası örgüt olarak hukuki varlığının temelini kurucu belge olan Nahcivan Anlaşması'ndan almaktadır. Dolayısıyla bu anlaşmadaki hükümler, örgütün temel yapısı, işleyişi ve amaçlarını da ifade etmektedir. Anlaşmaya göre Türk Konseyi 'uluslararası bir kuruluş şekline sahip işbirliği mekanizması' olarak, şu amaç ve görevlerle kurulmuştur (Şahin, 2015: 7-8)":

- i. Taraflar arasında karşılıklı güvenin, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi,

- ii. Bölge ve bölge dışında barışın sağlanması, güvenlik ve emniyetin güçlendirilmesi,
- iii. Ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi,
- iv. Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla uluslararası mücadelede eşgüdüm sağlanması,
- v. Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkin bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi,
- vi. Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması, gümrük işleyişinin, mali ve bankacılık işlerinin kolaylaştırılması,
- vii. Ortak faaliyetlerle kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması,
- viii. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının ele alınması,
- ix. Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi,
- x. Kitle iletişim araçlarıyla taraf ülkeler arasında etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin özendirilmesi,
- xi. Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin sağlanması.

Türk Konseyi'nin kurucu belgesi olan Nahcivan Anlaşması'nda Türk Konseyi'nin hukuksal niteliği yanında kurumsal yapısı, amaç ve görevleri, hedefleri ve işleyiş prensipleri ile birlikte organları da belirtilmiştir. Türk Konseyi bir uluslararası örgüt olması itibariyle daimi organlara sahiptir. Kurucu anlaşmasının 1. maddesinde Türk Konseyi'nin uluslararası bir kuruluş şekline sahip olduğu, 2. maddesinde ise Konsey'in amaçları ve görevleri belirtilmiştir (http-14). Özetlemek gerekirse, geniş bir alanı kaplayan söz konusu amaçlar ve görevler, kurumsallaşmış ve yoğunlaştırılmış bir işbirliği hedefine yöneliktir diyebiliriz. Buradan hareketle Konsey'in organlarının da bu hedefe hizmet edecek şekilde çok boyutlu tasarlandığını belirtmek mümkündür. Türk Konseyi'nin kurucu anlaşması olan Nahcivan Anlaşması'nın 3. Maddesi'ne göre Türk Konseyi'nin ana organları:

- i. Devlet Başkanları Konseyi (DBK)
- ii. Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK)
- iii. Kıdemli Memurlar Konseyi (KMK)

- iv. Aksakallar Konseyi
- v. Sekreteryaya

olarak belirlenmiştir. Ayrıca Bu ana organların dışında Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi (TURKPA), Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSÖY), Uluslararası Türk Akademisi, Türk İş Konseyi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı olmak üzere beş ilişkili kuruluşla da kurumsal bağı vardır (http-6).

3.4.1. Devlet Başkanları Konseyi (DBK)

Örgütün genel siyasetinin belirlenme mercii olan Devlet Başkanları Konseyi (DBK), Türk Konseyi'nin ana karar organıdır. "Konseye dönem başkanlığı ise üye ülkeler arasında herhangi bir hiyerarşi söz konusu olmaksızın alfabetik sıraya göre belirlenmektedir. Günümüz itibarıyla Türkiye'nin dönem başkanlığını yürüttüğü Devlet Başkanları Konseyi'nin bir sonraki dönem başkanı ise Kazakistan olacaktır (http-6)".

Türk Konseyi'nin kurucu anlaşması olarak kabul edilen Nahcivan Anlaşmasına göre, Devlet Başkanları Konseyi, güncel uluslararası sorunların çözümüne ilişkin olarak taraflar arasındaki etkileşim değerlendirilmesi, Türk Konseyi'nin öncelikli işbirliği alanlarının belirlenmesi ve faaliyetlerinin değerlendirilmesinden sorumlu olan Konsey'in en yetkili organıdır. Devlet Başkanları Konseyi toplantıları yılda bir kez yapılır. Ancak tarafların onayı aranmak kaydıyla olağanüstü toplantılar da tertiplenebilmektedir. Devlet Başkanları Konseyi toplantılarının yapılması hususunda "toplantı sırası ve yeri kural olarak tarafların İngilizce adlarının alfabetik sırasına göre belirlenmektedir. Olağanüstü Devlet Başkanları Konseyi toplantısının yeri ise taraflar arasında sağlanacak mutabakata bağlı kalınarak belirlenir (http-15)". "Ayrıca Devlet Başkanları Konseyi toplantılarına katılacak heyetlerin üyeleri, ev sahibi ülke tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik misyon mensuplarına sağlanan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlandırılırlar (Terzioğlu, 2013, 54)".

Konsey'in ana karar organı alan Devlet Başkanları Konseyi'nin ilk zirvesi 2011 yılında 'Ekonomik ve Ticari İşbirliği' başlığı altında Almaatı'da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Zirve münasebetiyle, üye ülkelerin iş çevrelerini bir araya getirecek Türk İş Konseyi tesis edilmiştir. Türk Konseyi Devlet Başkanları 2. Zirvesi 'Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği' temasıyla 2012 yılında Bişkek'te düzenlenmiştir. Zirve'de alınan kararlarla birlikte, Türk Konseyi çatısı altında yeni kuruluşlar tesis edilmiş, bu çerçevede

Astana'da Türk Akademisi ile Bakü'de bir Türk Kültür ve Mirası Vakfı'nın kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca, Zirve sırasında imzalanan Mali Esaslar Anlaşması ile Türk Konseyi Sekreteryası'nın kurumsal hüviyeti güçlendirilmiştir. Türk Konseyi Devlet Başkanları Zirvelerinin 3.sü 2013 yılında Azerbaycan'ın Gebele şehrinde 'Ulaştırma' temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirve vesilesiyle 'Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü' imzalanmıştır. Türk Konseyi Devlet Başkanları 4. Zirvesi ise Türkiye'nin ev sahipliğinde ve 'Turizm' başlığı altında Bodrum'da düzenlenmiştir. Türk Konseyi Devlet Başkanları 5. Zirvesi 'Medya ve Enformasyon Teknolojileri' başlığıyla 2015 yılında Astana'da gerçekleştirilmiştir. Zirve'de Türk Akademisi ile Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın tamamlayıcı anlaşmaları ile Türk Sporları ve Göçebe Kültür Merkezi'nin kurucu ve tamamlayıcı anlaşmaları imzalanmıştır. Türk Konseyi 6. Zirve Toplantısı ise 2016 yılında 'Gençlik ve Spor' temasıyla Kırgızistan'da düzenlenmiştir ([http-2](http://2)).

Tüm bu senelik gerçekleştirilen zirveler dikkate alındığında, egemen eşitlik kapsamında yürütülen çok boyutlu işbirliğinin temel ilkesinin, mevcut ilişkileri sonuç odaklı bir şekilde çok taraflı düzeye çıkarmak, ilave işbirliği alanları yaratmak ve bunu yaparken üye ülkelerin hali hazırdaki yükümlülüklerine hâlel getirmeyecek şekilde hareket etmek olduğu açık ve anlaşılır bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır (Baki, 2014: 151).

“Devlet Başkanları Konseyi'nin olağan toplantılarına ev sahipliği yapan üye devlet, bir sonraki Devlet Başkanları Konseyi Toplantısı'na kadar Türk Konseyi dönem başkanlığı görevini de yürütmekle mesuldür (Terzioğlu, 2013: 60)”. Hâlihazırda Dönem Başkanlığı Kazakistan tarafından yürütülmektedir.

3.4.2. Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK)

Üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından teşkil olan Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK), Türk Konseyi kurucu anlaşması olan Nahcivan Anlaşması ile, Türk Konseyi'nin gündemindeki faaliyetleri değerlendirmek suretiyle “DBK'nin ajandasını belirlemek, Türk Konseyi'nin faaliyet alanları ile ilgili konuları belirlemek, Sekreteryası'nın personel yapısını ve mali raporunu onaylamak ve Türk Konseyi adına açıklamada bulunmak ile görevlendirilmiştir (Baki, 2014: 148)”. DİBK'nin olağan toplantılarına ev sahipliği yapan ülke, bir sonraki olağan toplantıya kadar Konsey'in dönem başkanlığını yürütmektedir

(Baki, 2014: 148-149)”. “Ayrıca DİBK toplantılarına katılacak heyetlerin üyeleri, ev sahibi ülke tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik misyon mensuplarına sağlanan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlandırılırlar (Terzioğlu,2013: 61)”.

3.4.3. Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK)

Türk Konseyi'nin yürütme organlarından birisi olan Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK), üye ülkelerin dışişleri bakanlıkları temsilinden oluşmaktadır. Üye devletler KMK'nde en az bir temsilci ile temsil edilirler. Kuruluş anlaşmasına göre KMK'nin asli görevleri; Sekreteryaya tarafından hazırlanan taslak belgelerin ve raporların DİBK'nin kabulüne sunulması ve DBK'nin onaylamasından önce değerlendirmek ve onay vermek olarak belirlenmiştir. Komite ayrıca, Sekreteryaya tarafından görevlendirilecek personeli onaylamakla da yetkili organdır. KMK toplantıları DİBK toplantısından önce yapılır. Ayrıca “KMK toplantılarına katılacak heyetlerin üyeleri, ev sahibi ülke tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik misyon mensuplarına sağlanan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlandırılırlar (Terzioğlu,2013: 61)”.

3.4.4. Aksakallar Konseyi

Aksakallar Konseyi Türk Konseyi'nin kurucu anlaşması olan Nahcivan Anlaşması'nın 9. maddesi uyarınca oluşturulan, daimi olarak faaliyette olan ve danışma kurulu olarak faaliyet gösteren ana organlarından birisidir. Konsey'in oluşumu ve görev tanımı kurucu Nahcivan Anlaşması'nın 9. Maddesine göre şu şekildedir (http-15)”:

- i. Türk Dili Konuşan Ülkeler Aksakallar Konseyi (Aksakallar Konseyi) Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin himayesinde faaliyet gösteren daimi bir danışma teşekkülüdür.
- ii. Mali hususlar dahil olmak üzere, Aksakallar Konseyi'nin faaliyetlerinin teferruatları, DİBK tarafından kabul edilen, Aksakallar Konseyi'nin Yönetmeliği başlıklı ayrı bir belgeyle tanımlanır.
- iii. Aksakallar Konseyi'nin faaliyetleri işbu Anlaşma ve yukarıda bahse konu Yönetmelik çerçevesinde belirlenir.
- iv. Aksakallar Konseyi toplantılarına katılacak heyetlerin üyeleri, ev sahibi ülke tarafından uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik misyon mensuplarına sağlanan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlandırılırlar (Terzioğlu, 2013: 61).

3.4.5. Sekreteryaya

Türk Konseyi'nin yürütme organlarından bir diğeri de Sekreteryaya'dır. Türk Devletleri Zirveler Süreci olarak adlandırılan dönemde yapılan Taşkent zirvesi sonunda imzalanan bildiri ile "kurulması ve tüzüğünün hazırlanması için mutabakata varılan Sekreteryaya Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesine ve Dışişleri Bakanlıkları yöneticilerine sunulacak belgelerin koordinasyonunu sağlamak ve hazırlıklarını yapmak görevleri verilmiştir (Terzioğlu, 2013: 62)". Türk Devletleri Zirveler Süreci beşinci zirve toplantısı'nda tüzüğü kabul edilen Türk Konseyi Sekreteryası, Türk Devletleri Zirveler Süreci altıncı zirve toplantısında Türk Konseyi himayesinde daimi bir organ olarak ihdas edilmiştir.

Türk Konseyi'nin kurucu anlaşması olarak kabul edilen "Nahcivan Anlaşması'nın Sekreteryaya organını düzenleyen 10. Maddesi'ne göre Sekreteryaya Türk Konseyi'nin amaçlarının yerine getirilmesinde yardımcı olmak üzere kurumuş olan daimi bir yürütme organıdır (Terzioğlu 2013: 62)". Yine aynı metinde geçen görev ve sorumluluklar bölümüne göre Sekreteryaya, Konsey'in görev ve amaçlarının icra edilmesine süreçlerine destek olmak amacıyla daimi bir yürütme organı olarak tahsis edilmiştir. Sekreteryaya'nın görevleri, kurucu belge olan Nahcivan anlaşması kapsamında, "DBK, DİBK ve KMK toplantıları ve zirvelerin düzenlenmesi amacına yönelik ihtiyaç duyulacak idari, ve teknik önlemlerin alınması, taslak belgelerin hazırlanması ve kodifikasyonunun yapılması ile belge ve bilgilerin takas bürosu olmak olarak belirlenmiştir (Baki 2014, 149)". Konsey'in diğer organları tarafından verilecek görevlerin yerine getirilmesi ile birlikte tarafların tümünün onayı ile anlaşmalar imzalamak, mülk satın almak ve satmak, davacı ve davalı olarak mahkemelerde taraf olmak, banka hesapları açmak ve nakit varlıklar üzerinden sözleşmeler akdetmek Sekreteryaya'nın görevleri arasındadır. Bu doğrultuda, bir uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmanın tüm gerekli unsurları Sekreteryaya'ya sağlanmış vaziyettedir (Terzioğlu 2013, 53-54). Sekreteryaya, genel sekreter tarafından yönetilmekte, genel sekreter, genel sekreter yardımcıları ve sekreteryaya görevlilerinden oluşmaktadır. "Genel Sekreter, bir önceki Genel Sekreterin vatandaşı olduğu ülke hariç olmak üzere, her üye devletin vatandaşları arasından DİBK'nın önerisi ile DBK tarafından üye devletlerin isimlerinin İngilizce alfabetik sırasına göre, rotasyon usulü ile üç yıllığına, görev süresi uzatılmaksızın, atanmaktadır (Baki 2014, 149)". Genel Sekreter yardımcılarının atanmasında da aynı usül ve esaslar geçerlidir.

Sekreteryaya, Devlet Başkanları Konseyi, Dışışleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Konseyi ve Türk Konseyi faaliyetleri çerçevesinde yapılacak diğer toplantıların düzenlenebilmesi amacıyla gerekli çalışmalar yapılmasından sorumludur. “Sekreteryaya ayrıca, Türk Konseyi ile ilgili genel mahiyetli bilgilerin yayımlanması, mali faaliyetlere ilişkin olarak Kıdemli Memurlar Komitesi’ne rapor sunulması ile de görevlidir (Terzioğlu,2013: 63)”.

Sekreteryaya merkezi Türkiye Cumhuriyeti’nde, İstanbul’dadır. Nahcivan Anlaşması ile Sekreteryaya’ya verilen yetki uyarınca Sekreteryaya, önceden Dışışleri Bakanları Konseyi’nin onayını almak kaydıyla Türkiye ile anlaşma yapabilme yetkisine sahiptir. Nitekim bu yetki sayesinde Türk Konseyi ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 27 Aralık 2011 tarihinde Ankara’da ‘Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası’na Dair Ev Sahibi Ülke Anlaşması’ imzalanmıştır.

Sekreteryaya görevlileri, “diplomatik misyon mensuplarına sağlanan bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanmakla birlikte, Ev Sahibi Ülke anlaşması ile yargı bağışıklığı, binaların ve müştemilatın dokunulmazlığı, arşivlerin dokunulmazlığı, fonlar ve paralar, gümrük ve vergi muafiyeti ve haberleşme serbestisine sahiptirler (S.S.Terzioğlu, 2013: 63)”.

Üye devletler, kendi mevzuatları uyarınca Sekreteryaya’da görev yapmak üzere daimi temsilciler atamaktadırlar. Daimî temsilciler, Ev Sahibi Ülke Anlaşması’nın 13. Maddesi uyarınca, 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’nde tanınan ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanırlar. Sekretaryaya, Türk Konseyi’nin örgüt olarak sahip olduğu uluslararası tüzel kişiliğinden bağımsız olarak ayrı bir tüzel kişiliğe ve uluslararası hukuk kişiliğine de haizdir. Bu bağlamda Sekretaryaya’nın, üye devletlerin tümünün onayı alınması kaydıyla, üçüncü taraflarla anlaşma imzalama, davacı ve davalı olarak mahkemelere çıkma, mülk alım-satımı ve nakit varlıklar üzerinden sözleşmeler akdetme yetkileri söz konusudur. “Ayrıca Sekretaryanın üye devletler arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenecek bir bütçesi olacağı öngörülmüş ve üye devletlerden alınan zorunlu katkı paylarının ölçęği şu şekilde belirlenmiştir: Azerbaycan-2/15, Kazakistan-4/15, Kırgızistan-1/15, Türkiye-8/15 (Terzioğlu, 2013: 64)”.

3.5. Türk Konseyi ile İlişkili Kuruluşları

“Naheivan Anlaşması çerçevesinde TÜRKPA, TÜRKSOY, Almatı Zirvesinde kurulan Türk İş Konseyi ve Bişkek Zirvesi’nde imzalanan anlaşmalar gereği Bakü’de kurulan Türk Kültür ve Miras Vakfı ile Türk Akademisi, Konsey’in ilişkili kurumları arasında sayılmaktadır (Baki 2014, 150)”. Bu açıdan Konsey’e çatı örgüt niteliği sağlandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareket ile Türk Konseyi için, “genel amaçlı ve ilişkili olduğu diğer uluslararası örgütlerle de eşgüdüm sağlayan şemsiye bir örgüt nitelenmesi yapmak anlamsız olmayacaktır (Terzioğlu 2013, 60)”. “Konsey özel işbirliği alanları da dahil olmak üzere, uluslararası kuruluşlar ile diyalog tesis edebilmekte ve usul ve esasları yönetmeliklerle belirlenmek üzere, Konsey tarafından devletlere, uluslararası örgütlere ve forumlara gözlemci statüsü verilebilmektedir (Baki, 2014: 150)”.

3.5.1. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveler Süreci döneminin başından itibaren Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında işbirliği düzeyinin artırılması amacıyla bir parlamentolar arası işbirliği mekanizması kurulması iradesi yoğun bir şekilde ortaya konulmuştur. Nitekim bu arzu, Yedinci Zirve Toplantısı olan Astana Zirvesi’nde Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi’nin (TÜRKPA) kurulması önerisi ile en yüksek perdeden dile getirilmiştir. Bu öneri ile birlikte işletilen süreç ve yapılan hazırlıkların sonucunda TÜRKPA 21 Kasım 2008 tarihinde, Türk Konseyi üye ülkelerinin Parlamento Başkanları tarafından imzalanan ‘İstanbul Anlaşması’ ile kurulmuştur.

TÜRKPA Türk Konseyi ile bağlantılı uzmanlık kuruluşlarından biridir. Ayrıca TÜRKPA üye ülke parlamentoları arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla kurulan bir danışma organıdır. TÜRKPA’nın organları ise Asamble Konseyi, Genel Kurul ve Sekreteryadır. TÜRKPA’nın işleyişinin düzenlenmesi, organların yetki ve sorumluluk sahalarının belirlenmesi amacıyla kabul edilen iç tüzüğüne göre TÜRKPA faaliyetleri çerçevesinde alt organları oluşturulmuştur. Bunlar; “Uluslararası İlişkiler Daimi Komisyonu, Sosyal, Kültürel ve İnsani Konularda Daimi Komisyon, Ekonomi, Ticaret ve Finans Konularında Daimi Komisyon ve Hukuk İşleri Daimi Komisyonu kurulmuştur (Terzioğlu, 2013: 69)”.

TÜRKPA'nın merkezi Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü şehrinde yer almaktadır. Bu nedenle TÜRKPA ile Azerbaycan arasında 30 Mart 2010 tarihinde Ev Sahibi Ülke Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre "Bakü'de bulunan Sekreteryaya'nın hukuksal açıdan tüzel kişiliği ve ayrıcalık ve bağışıklıkları bulunmaktadır.

"TÜRKPA ile Türk Konseyi arasındaki hukuki ilişki ile ilgili ne Türk Konseyi'nin kurucu metni olan Nahcivan Anlaşması'nda, ne TÜRKPA'nın kurucu metni olan İstanbul anlaşmasında ne de Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nda herhangi bir hüküm yoktur (Terzioğlu, 2013: 69)". Nahcivan Anlaşması'nın 4. Maddesinde yer alan "TÜRKPA Türk Dili Konuşan ülkelerin parlamentoları arasındaki işbirliğini derinleştirmek amacıyla faaliyet gösteren bir kuruluştur..." ibaresinden iki kuruluşun birbiriyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareket ile Türk Konseyi ile TÜRKPA arasında vesayete dayalı bir ilişkide olmadığı, sadece ilişkili bir kuruluşu statüsünde olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.2. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY)

Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında, kültürel işbirliğinin geliştirilmesi konusundaki yoğun istek Birinci Zirve'den itibaren ülkelerin başlıca gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir (http-7). Bu arzunun bir çıktısı olarak 12 Temmuz 1993 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Kültür Bakanları tarafından Almaatı'da kısa adı 'TÜRKSOY' olan 'Uluslararası Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi'nin Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma' imzalanmıştır. 16-17 Ekim 2009 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen TÜRKSOY 26. Dönem toplantısında kuruluşun adı "Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir.

TÜRKSOY kurulduğu 1993 yılından itibaren Türk Cumhuriyetleri ve Türk Dili Konuşan halklar arasında kültürel entegrasyonun sağlanması amacıyla çalışan uluslararası bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir. TÜRKSOY bu hedef doğrultusunda başta üye ülkelerin kültür bakanlıkları olmak üzere üniversiteler, yerel yönetimler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla yakın işbirliği içerisinde.

TÜRKSOY'un kurucu anlaşması olan TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma ile örgütün amacı, Türk halklarının ortak kültürün araştırılması, tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması olarak belirlenmiştir. Bu amaçlar

doğrultusunda TÜRKSOY resimden müziğe, edebiyattan güzel sanatlara, tiyatrodan sinemaya kültür ve sanatın her alanında çeşitli bilimsel ve sanatsal buluşmalar gerçekleştirerek, Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasındaki kültürel etkileşimi ve iletişimi güçlendirmeye çalışmıştır. TÜRKSOY, paylaşılan ortak kültürel değerler üzerine inşa edilmiştir. Ortak dil işbirliğinin dayandığı temel unsur olmuştur. 12 Temmuz 1993 tarihli TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma'nın 1. Maddesine göre; TÜRKSOY Türk Dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan uluslararası bir örgüttür." Buradan da anlaşılacağı üzere kültürel nitelikli bir uluslararası işbirliği örgütü olan TÜRKSOY'un kuruluş anlaşmasının 2. ve 3. Maddelerinde organları "Kültür Bakanları Konseyi, Dönem Koordinatörü ve Genel Sekreter" olarak belirlenmiştir. Anlaşmanın 6. maddesi uyarınca merkezi Ankara olarak belirlenen TÜRKSOY bünyesinde her üye devletten birer temsilci bulunacağı aynı anlaşmanın 4. maddesi ile hükme bağlanmıştır (Terzioğlu, 2013: 68). Ayrıca Türkiye'nin ev sahibi ülke olması nedeniyle TÜRKSOY ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Ev Sahibi Ülke Anlaşması 4 Eylül 1994 tarihinde imzalanmıştır.

TÜRKSOY ile Türk Konseyi arasındaki hukuki ilişki ile ilgili de aynı TÜRKPA'da olduğu gibi gerek Türk Konseyi'nin kurucu metni olan Nahcivan Anlaşması'nda, gerek TÜRKSOY'un kurucu metni olan Bakü Anlaşması'nda gerekse de Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nda herhangi bir hüküm yoktur. Nahcivan Anlaşması'na göre; üye devletler, bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi, Türk dünyasının ortak değerlerinin uluslararası seviyede tanıtılması ve kitlelere yayılması, Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki kültürel bağların derinleştirilmesi amacıyla TÜRKSOY çerçevesinde işbirliği yapmaktadır." (http-14). "Maddede yapılan atıf dolayısıyla hukuki açıdan Türk Konseyi ile ilişkilendirilebilen TÜRKSOY Türk Konseyi'nin kültürel nitelikli bir uzmanlık kuruluşu olarak faaliyetlerini günümüz itibarıyla de sürdürmektedir(Terzioğlu, 2013: 68)".

3.5.3. Türk İş Konseyi

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Onuncu Zirvesi'nde Türk cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulması kararlaştırılan Türk İş Konseyi, kurumsallaşmanın en kritik adımı olan 2009 tarihli Nahcivan Anlaşması ile kurulan Türk Konseyi çatısı altında, 20 Ekim 2011 tarihinde, Almaati'da imzalanan "Türk İş Konseyi Kuruluş Anlaşması" ile kurulmuştur.

Türk İş Konseyi Kuruluş Anlaşmasına göre Konsey, Türk Konseyi himayesinde faaliyet gösteren ve kar amacı gütmeyen hükümet dışı bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte kuruluş anlaşmasının 1. Maddesine göre, Türk İş Konseyi Türk Konseyi'ne danışma organı olarak hizmet verecek bir uzmanlık kuruluşudur. Türk İş Konseyi'nin en yüksek organı, ulusal kuruluşların yöneticilerinden oluşan İcra Komitesi'dir. İcra Komitesine, "Türkiye adına TOBB/DEİK, Azerbaycan adına Girişimci Kuruluşları Ulusal Konfederasyonu, Kazakistan adına Kazakistan Ulusal Ekonomi Odası (Atameken) ve Kırgızistan adına Kırgızistan Sanayi ve Ticaret Odası'nın üyesi olduğu (Terzioğlu, 2013: 70)".

Yukarıdaki açıklamalardan ve anlaşma maddelerinden de anlaşılacağı üzere bir uluslararası örgüt statüsünde olmayan Türk İş Konseyi, kurucu anlaşması ile hukuki olarak ilişkilendirildiği Türk Konseyi çatısı altında ihdas edilmiş, kar amacı gütmeyen, hükümet dışı bir uzmanlık kuruluşu statüsündedir.

3.5.4. Türk Kültür ve Mirası Vakfı

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveler Süreci'nde yapılan Onuncu Zirve Toplantısı kapsamında alınan karar uyarınca, Türk cumhuriyetleri arasında "ortak kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bir vakıf kurulması kararlaştırılmıştır. Türk Konseyi 2. Devlet Başkanları Zirvesi'nde imzalanan 'Türk Kültür ve Miras Vakfı Şartı' (Terzioğlu, 2013: 70)" ile 23 Ağustos 2012 tarihinde Türk Kültür ve Miras Vakfı kurulmuştur.

Kurucu Şart'ın 2. Maddesinde Türk Kültür ve Miras Vakfı'nın temel amacı, "Türk Kültür ve Mirasını, desteklediği ve finanse ettiği faaliyetler, proje ve programlar aracılığıyla korumak, araştırmak ve desteklemek" olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türk Kültür ve Mirası Vakfı'na "Türk kültür ve mirasını restore etmek için maddi destek sağlamak, bu konuda uzmanlar yetiştirmek, geleneksel sanat ve zanaatların yaşatılmasına destek olmak görevleri Şart ile tevdi edilmiştir (Terzioğlu, 2013: 66)". Şart'taki çeşitli hükümler uyarınca Türk Konseyi'nin, Türk Kültür ve Mirası Vakfı üzerinde idari ve mali açıdan denetim yetkisine sahip olduğu açıktır. Nitekim Vakıf Başkanı'nın atanması ve Vakıf Bütçesi'nin onaylanması Türk Konseyi Devlet Başkanları Konseyi ve Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından yapılmaktadır. Dolayısı ile Türk

Kültür ve Mirası Vakfı, Türk Konseyi'nin himayesi altında varlık gösteren ve Konsey ile ilişkisi olan bir uzmanlık kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.

Merkezi Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de olan Vakfın organları; Vakıf Konseyi ile Sekreteryadır. Vakıf Konseyi, üye devletlerin birer temsilcisinden teşkil edilen ve denetleyici organ olarak görev yapar. Sekreteryaya ise, başkana görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olur. Türk Kültür ve Mirası Vakfı, "üye devletlerde amaç ve görevlerini yerine getirmek üzere gerekli olan hukuki ehliyetini kurucu anlaşmasından alan uluslararası bir örgüt statüsündedir (Terzioğlu, 2013: 66)".

3.5.5. Türk Akademisi

Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Dokuzuncu Zirvesi'nde, Türk Dünyası ile ilgili bilimsel çalışmaların koordinasyonunu sağlayacak, Türk Dünyasının geçmişten bugüne maddi ve manevi değerlerini araştırarak uluslararası bir ilmi araştırma merkezinin kurulması kararı alınmıştır (http-16). "Bu karar uyarınca Uluslararası Türk Akademisi, 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığının bünyesinde bilimsel araştırma merkezi olarak kurulmuştur (http-16)".

"Bünyesinde Tarih ve Etnoloji Merkezi, Sanat ve Kültür Merkezi, Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Araştırmalar Merkezi ve Dil, Edebiyat ve Terminoloji Merkezi olmak üzere 5 akademik birim bulunan Uluslararası Türk Akademisi, bugünkü statüsüne, 23 Ağustos 2012 tarihinde Bişkek'te düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Zirvesi'nde imzalanan 'Türk Akademisinin Kurulmasına Dair Anlaşma' ile kavuşmuştur (http-16)". Ayrıca bahse konu "Zirve'de alınan karar uyarınca Türk Akademisi bünyesinde faaliyet göstermek üzere, Türk Tarih Müzesi ve Türk Kütüphanesi kurulması kararlaştırılmıştır (Terzioğlu, 2013: 65)".

"Anlaşmaya göre Türk Akademisi'nin Türk dili, edebiyatı ve kültürünün tarihsel gelişimine ilişkin çalışmaların korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, ortak Türk tarihi ve etnografyası üzerine çalışma yapmak, tüm Türk dilleri için geçerli olacak bir alfabe oluşturmak, ortak ders kitapları hazırlamak gibi özellikli amaç ve görevleri vardır (Terzioğlu, 2013: 65)".

Merkezi Astana'da bulunan Türk Akademisi başkan ve başkan yardımcılarından müteşekkil olan Bilim Konseyi tarafından idare edilen bir uluslararası örgüt

statüsündedir. Ayrıca Türk Akademisi, idari ve mali açıdan Türk Konseyi himayesinde olan bir uzmanlık kuruluşudur. Her üye devletten birer temsilcisi vardır ve bu üyeler arasından tayin edilen Akademi Başkanı, Türk Konseyi Devlet Başkanları Konseyi'nce atanır. Aynı zamanda Devlet Başkanları Konseyi'nin Akademi üzerinde denetim yetkisi de söz konusudur. Türk Akademisi'nin bütçesinin onay mercii ise Dışişleri Bakanları Konseyi'dir. Bu açıdan bakıldığında Türk Konseyi ile Türk Akademisi arasında bir vesayet ilişkisi bulunduğundan söz edilmesi mümkündür.

4. Türk Konseyi Çatısı Altında Türk Dili Konuşan Ülkeler Arasında Entegrasyon Seviyesini Geliştiren İşbirliği Pratikleri

Türk dili konuşan ülkeler arasında işbirliğini sağlamak ve çeşitlendirmek üzere 2009 yılında kurulmuş uluslararası bir örgüt olan ve kapsayıcılık bakımından Türk Dünyasının çatı kuruluşu niteliğindeki Türk Konseyi üye devletler arasında işbirliğini arttırıcı ve bölgesel bir entegrasyona zemin hazırlamaya yönelik çalışmalara imkân tanımaktadır. Bu kapsamda, Türk Konseyi çatısı altında artan ikili ve çok taraflı münasebetler, kurulan ortak kurumsal yapılar ve ortak karar alma mekanizmaları ile birlikte üye ülkeler arasında hedeflenen bölgesel entegrasyon ideali günümüze değin hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Türk Konseyi bünyesinde, Türk Dünyası için şimdilik bir ideal olan siyasal entegrasyon hedefine yönelik atılmaya çalışılan ortak ve gönüllü adımların yanında, eğitimden, sağlığa, kültürel değer ve varlıkların korunması ve geliştirilmesine, dil birliğinin sağlanmasına, ekonomik anlamda ikili ve çok taraflı ticari ilişkilerin artırılmasına kadar birçok alanda çalışmalar devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türk Konseyi çatısı altında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında kurulan bölgesel işbirliği ve entegrasyon modelinin bir sistemsel bütünleşme stratejisi mantığıyla hareket edilerek geliştirilmeye ve kurumsal hale getirilmeye çalışıldığını görebilmekteyiz.

Türk Konseyi'nin temel çıkış noktasının, 'ortak çıkar ve kader algısına' ve 'gönüllülüğe' dayalı 'hükümetler arası' çok boyutlu bir işbirliği ortamı yaratılarak bölgesel ve küresel ölçekte üye devletler arasında bir siyasal entegrasyon ikliminin yaratılabilmesi olduğunu daha önce de belirtmiştik. Buradan hareketle, süreç içerisinde ortaya çıkan ve bir işbirliği sürecinden işbirliği mekanizmasına dönüşerek kurumsal alt

yapısı oluşturulan Türk Konseyi yapılanması özelinde arzu edilen sistemsal bütünleşme ve bölgesel entegrasyonun sağlanması çabalarında üye devletler nezdinde ortaya konulan temel hassasiyet; ulus-devletin egemenliğinin, egemen-eşitlik ilkesinin ve bağımsızlık olgusunun aşınmadığı bir entegrasyon ortamının hayata geçirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahse konu hassasiyetin üye devletler tarafından daha yolun başında temel bir düstur olarak belirlenmiş olması ise bize, Türk Konseyi yapılanmasının hiçbir surette supranasyonalist bir yapı tezahürü haline gelmeyeceğini ve süreçten istenen sonucunda bu olmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda ortaya konulan entegrasyon çabasının ulus-devlet olgusu temelinde ve bu olgunun neşrettiği siyasal birimler arasında tam eşitliğe ve bağımsızlıklara saygıya dayalı, hükümetler arası bir entegrasyon modeli kurgulama çabası olduğu açıktır. Bölgesel bir entegrasyon modeli kurgusu olarak hayata geçirilen Türk Konseyi'nin bu ön şart temelinde inşa edilmesi, Konsey'in yapısal özellikleri ile üye devletler ve bölgesel koşulların ortaya koyduğu gerekliliklerin bir sonucudur. Bahse konu bu gereklilikleri ortaya çıkaran sebeplerden ilki, Türkiye dahil tüm üye devletlerin ekonomik ve siyasal anlamdaki yetersizlikleridir. Diğer sebep olarak ise, üye ülkeler arasında bulunan tarihsel ve kültürel bağa rağmen, uluslaşma süreçlerinin bir sonucu olarak birbirlerinden ayrılmış ve uzaklaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Türk Konseyi yapılanması nezdinde hayata geçirilmesi arzu edilen bölgesel entegrasyon ideali; karşılıklı güven algısının yaratılması, kazan-kazan stratejisine dayalı esnek bir bağımlılık yaratma çabası ve bunlarla eşgüdüm halinde hayata geçirilecek olan tarihsel ve sosyo-kültürel birliktelik algısına dayanmak zorundadır. Ancak, bu zorunluluk ve bu zorunluluğun ortaya çıkardığı gereklilikler dikkate alınarak inşa edilecek bir işbirliği stratejisi ile iddia ettiğimiz entegrasyon sürecine evrilebilecek bir sürecin ortaya çıkması muhtemel olacaktır. Nitekim, Türk Konseyi kurumsal yapısı ve bu yapıyı teşkil eden üye devletler bu farkındalıkla çalışmalarına devam etmektedir. Bu farkındalık kendisini, Nahcivan Antlaşması'nda oluşturulan Türk konseyi örgütsel yapısının hukuki temele ek olarak, Konsey'in aynı zamanda derin bir fikri arka plana sahip olarak kurgulanmış olmasında göstermektedir. 19. yüzyılın büyük düşünürü İsmail Gaspralı'nın Türk dünyasında gerçekleştirmeye çalıştığı 'dilde, fikirde, işte birlik' şiarı, bugün Türk Konseyi yapılanmasının siyasi, ekonomik ve toplumsal (kültürel, eğitim ve bilimsel) alanlara vurgu yapan üç sütunlu yaklaşımının da temelini oluşturmaktadır. Bahse konu şiarda hareketle Türk Konseyi, her üye devletin özel koşullarını göz önünde bulunduran pragmatik ve sonuç odaklı bir yaklaşım

benimsemekte ve üye devletler arasında hâlihazırda mevcut olan ikili işbirliğini, çoklu işbirliği mekanizmasına dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Türk Konseyi, öncelikle “işbirliğinin önündeki mevcut ve olası engelleri tespit etmek; akabinde bunları kademeli olarak gidermek şeklinde somut bir strateji benimsemiştir. Böylelikle Konsey üye devletler arasında daha geniş kapsamlı ilişkiler için yeni işbirliği alanları da açmaktadır (Çiviler, 2014: 14)”.

Süreç boyunca izlenen yol ve gösterilen çabalar öncelikle üye devletler arasında karşılıklı güven algısının yaratılması, ardından toplumsal temelli tarihsel bağların öne çıkartılarak birliktelik algısının benimsenmesi ve bu noktadan hareket ile ortak kader birliği ve ortak çıkarlar temelinde siyasi ve ekonomik alanda adım adım ilerleyecek bir entegrasyon idealine yönelme çabası şeklinde özetlenebilir. Çalışmamızın teorik temeli olarak Deutsch’un ‘Plüralist Güvenlik Toplumu’ teorisini belirlemiş olmamızın gerekçesi de Türk Konseyi örgütsel yapılanmasının ve hedeflerinin yukarıda bahsettiğimiz temeller üzerine inşa edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde, Türk Konseyi çatısı altında inşa edilmesi arzu edilen Orta Asya’da bölgesel istikrarın tesisi ve Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında bir entegrasyon ikliminin kurulmasına yönelik çaba ve çalışmalardan bahsetmeye çalışacağız. Bahse konu çaba ve çalışmalar ile hayata geçirilen uygulamaları, çalışmamızı teorik bir temele sıkı sıkıya oturtabilmek adına Plüralist Güvenlik Toplumu teorisi kapsamında değerlendirmeye gayret edeceğiz.

4.1. Siyaset, Dış Politika ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği

Ortak siyasi irade, Türk Konseyi’nin özünü oluşturmaktadır. Üye devletlerin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer politikalarını yakınlaştırma-uyumlaştırma; toplumsal ve kültürel bağları geliştirme ve kamuoyu oluşturma işlevleri, Türk Konseyi’nin gerek Nahcivan Anlaşması gerekse Türk Konseyi Zirveleri bildirilerinde en çok üzerinde durduğu konudur; bir nevi örgütün birincil kuruluş amacı zaten budur. Örgütün anlaşmada sayılan amaçlarının büyük bölümü, zaten böyle bir yakınlaşmanın yolunu açacak bir işbirliğinden bahsetmektedir.

Üye devletler arasındaki siyasi işbirliğinin temel unsurunu ise 1992’de başlayan ‘Türk Zirveleri Süreci’ nin devamı olan yıllık Devlet Başkanları Zirveleri oluşturmaktadır. Yıllık zirveler, devletlerin ortak ilgi alanlarına giren pek çok konu üzerinde en üst

düzyeyde görüş alışverişi yapmaları için bir fırsat sağlamaktadır. “Bugüne kadar, üye ülkeler arasında işbirliğinin hızlandırılması amacıyla her biri farklı bir konu başlığıyla altı zirve gerçekleştirilmiştir (Çiviler, 2014: 14)”. 2011 yılında Kazakistan’da gerçekleştirilen ilk Türk Konseyi Zirvesi, “Ekonomik İşbirliği”;2012 yılında Kırgızistan’da gerçekleştirilen ikinci zirve “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği”, 2013 yılında Azerbaycan’da düzenlenen üçüncü zirve “Ulaşım ve Bağlantı”, 2014 yılında Türkiye’de düzenlenen dördüncü Zirve “Turizm” konusuna 2015 yılında Kazakistan’da düzenlenen beşinci zirve “Medya ve Enformasyon” ve son olarak 2018 yılında Kırgızistan’da düzenlenen altıncı zirve ise “Gençlik İş Birliği ve Ulusal Spor” temalarıyla gerçekleştirilmiştir (http-2).

Dış politika konularının yürütülmesinde güçlü bir araç olabilme, bölgesel ve küresel sorunların çözümüne katkı sağlama, üyeler arasında ya da üyelerin dış aktörlerle olası çatışma risklerini önleme, uluslararası alanda sürekli ve ortak temsili vb. ihtiyaçlar Türk Dünyasının günümüz uluslararası politik düzeninde en ihtiyaç duyduğu yönleri ifade etmektedir. Üye devletlerin bireysel kapasiteleri ile karşı karşıya oldukları ikili ve bölgesel sorunlar düşünüldüğünde tüm üyelerin ciddi bir ortak çıkar temelinde birlikte hareket etme ihtiyacı içerisinde oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Dağlık Karabağ meselesi, su sorunu, enerji kaynakları ve ticareti, etnik yapılardan kaynaklı sorunlar göz önüne alındığında uluslararası platformlarda birlikte hareket etmenin üye ülkelere sorunların barışçıl çözümü noktasında ayrı bir avantaj sağlayacağı açıktır. Buradan hareketle, Türk Konseyi yapılanması bünyesinde yer alan üye devletlerin ortak karar alma mekanizmaları geliştirmeleri ve ortak dış politika tutumları belirlemeleri uluslararası alanda kendilerine büyük faydalar sağlayacaktır.

Türk Konseyi üye ülkeleri kuruluşun kurumsal yapılanmasında da siyasi işbirliğinin artırılarak sürdürülmesi kapsamında zaman içerisinde çeşitli düzenlemelere yönelmişlerdir. Bu kapsamda, ‘Dönem Başkanlığı’ müessesesi güçlendirilerek üyeler arasındaki eşgüdüm arttırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, siyasi işbirliğinin diğer bir yansıması olarak, Dışişleri Bakanları görüş alışverişi için zirve marjında resmi ve gayri resmi olarak düzenli periyotlarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Ek olarak, Türk Konseyi üye ülkeleri 2013 yılından itibaren bakan yardımcıları düzeyinde düzenli olarak Güvenlik İstişarelerinde bulunulmaya başlanmıştır. Siyasi işbirliği açısından kaydedilen bu gelişmeler neticesinde kaydedilen ivme uluslararası örgütler nezdinde ortak hareket

etme refleksi kazanılmasına imkân sağlamıştır. Türk Konseyi ve ilgili uluslararası örgütlerin toplantıları çerçevesinde üye ülke Dışişleri Bakanlarınca ortak açıklamaların yapılması, Türk Konseyi bünyesinde geliştirilen siyasi işbirliğinin somut örneklerindedir. Bu toplantılarda “Bakanlar, Dönem Başkanı ülkenin eşgüdümünde, uluslararası açıdan önem taşıyan meselelere ilişkin politikalarını koordine ederek ve birbirlerinin adaylıklarını desteklemek yoluyla birçok uluslararası örgüt nezdinde işbirliğinin geliştirilmesinin yollarını istişare etmişlerdir.

Bu farkındalıkla hareket eden Türk Konseyi üye ülkeleri, zaman içinde çeşitli uluslararası forumlarda, BM ve İKÖ Toplantıları öncesinde gayri resmi bir araya gelerek ortak tutum geliştirmişler ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu süreçlerin somut sonucu olarak, “Türk Konseyi şimdiye kadar AGİT, İİT, Afganistan için İstanbul Süreci gibi çok uluslu platformlarda üyelerinin uluslararası açıdan müşterek ilgi alanına giren konularda ortak tavrını yansıtan açıklamalar yayınlamış ve ortak hareket etme iradesi ortaya koymuştur. (Çiviler, 2014: 15)”. Aynı şekilde Türk Konseyi’nin EİT’e gözlemci üyeliği, BMGK’da gözlemci üye statüsü talebi ve bu yöndeki çalışmaları da ortak irade sergileme ve bu noktadaki kurumsal hassasiyeti ortaya koyma noktasında önemlidir. Bu gibi adımlar, dış politika konusunda üye ülkelerin ellerini güçlendiren girişimlerdir.

Bu noktada bir önemli gelişme de, dış politika alanında stratejik akıl üreten Stratejik Araştırma Merkezleri arasında kurulması arzu edilen işbirliği iradesinin beyanıdır. Bu iradenin hayata geliştirilmesi ile birlikte Türk Konseyi nezdinde üye ülkeler dış politik stratejilerini ortak akıl ile belirleyecekler ve bu sayede ortak dış politik manevra alanları yaratabileceklerdir. Türk Konseyi nezdinde benzer bir işbirliği, üye ülkelerin diplomatlarının ortak eğitim programının düzenlenmesinde gözlemlenmektedir. Aynı dili konuşan ortak düşünsel bilince ulaşmış ve aynı eğitim aşamalarından geçmiş uzmanlar sayesinde ortak siyasi irade belirlenmesi ve ortak dış politik aksiyonların geliştirilmesi daha da mümkün olacaktır.

Siyasal işbirliği alanında diğer ortaklık çabalarına baktığımızda, Türk Konseyi çatısı altında temel bir değer olarak benimsenen demokrasi ve insan haklarının üstünlüğünün tüm üye ülkeler nezdinde eşit bir şekilde benimsenmesinin ve uygulamaya dökülmesinin temin edilmesi ve bu sayede üyeler arasında karşılıklı güven ve inancın tesis edilerek maksadıyla seçim gözlem misyonu faaliyeti, işbirliği seviyesini artırıcı bir çalışma olarak, karşımıza çıkmaktadır.

Üye devletler arasında işbirliği yapılması için ortaya konan siyasi irade, Konsey'in tüm faaliyetlerinde kendisini göstermektedir. Türk Konseyi Türk halklarının karşı karşıya kaldığı sorunlar ile mücadelede Türk Diasporasının sahip olduğu potansiyelden istifade edilebilmesinin hayati önem taşıdığına inanmaktadır. Bu bağlamda, “Türk tarihinde ilk defa, üye devletlerin Diaspora işlerinden sorumlu Bakan ve Kuruluş Başkanları tarafından, 2013 yılında, Türk-dildeş Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi Türk Konseyi tarafından kabul edilmiştir (Çiviler, 2014: 15-16)”. Söz konusu strateji kapsamında Türk Dünyası Diasporası düzenli olarak toplanmakta ve uluslararası alanda Türk Halklarının hak ve menfaatlerinin korunması anlamında faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu noktada bahsedilen ortak hareket etme ve ortak siyasi irade belirleme pratiği Plüralist Güvenlik Toplumu teorisi çerçevesinde benimsenen ortak değer yargıları algısı üzerine inşa edilmiş ve üyeler nezdinde siyasal meşruiyeti benimsenmiş bir bütünsellik ihtiva etmektedir. Bu minvalde barışçıl çözüm süreçlerinin işletilebilmesi ve sonuç odaklı ortak yönetim kanallarının hayata geçirilebilmesi noktasında oydaşma kültürünün içselleştirilerek Türk Konseyi'nin siyasal ve hukuki süreçlerinin işletilmesi esas alınmaktadır. Dolayısıyla Türk Konseyi, Plüralist Güvenlik Toplumu teorisinde benimsendiği üzere, ortak değer yargıları üzerinden işletilen bütünleşmiş bir siyasal irade mekanizmasını hayata geçirme gayreti sergilemekte ve bu sayede barışçıl çözüm süreçleri işletilebilme çabası göstererek bir siyasal topluluk olma özelliğine ulaşmayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde, Türk Konseyi kurumsal yapısı dahilinde işletilen söz konusu zirveler ve toplantılar, üye devletlerin karar vericilerinin tutum ve davranışlarını belirleyen değerlerin (Kültür, Çevre, Coğrafya, Sosyal Yapı vb.) birbiri ile giderek daha uyumlu olması yönünde bir sinerji ortaya çıkarmaktadır. Ek olarak Türk Konseyi çatısı altında ortak karar alma ve sorun-çözüm mekanizmalarının oluşturulması sayesinde hem kurumsal ve siyasal diyalog ortamının oluşmasına katkı sağlanmakta hem de Konseyi oluşturan siyasal birimler arasında karşılıklı ihtiyaçlara cevap verebilme kapasitesini artıracak bir ortam yaratılmaktadır.

4.2. Ekonomi ve Ticaret Alanlarında İşbirliği

Siyasal alanda sağlanan bir işbirliği, bölgesel istikrarın tesisi ve başarılı bir entegrasyonun hayata geçirilmesi bakımından için vazgeçilmez bir ön koşuldur. Ancak siyasal alanda oluşturulacak bir işbirliğinin kalıcı hale getirilmesi ve böylece ortaya konulan bölgesel entegrasyon idealinin daha da içselleştirilebilmesi için siyasal alanda

ortaya konulan işbirliği iradesinin ekonomi alanında da hayata geçirilmesi ve bu alanda gerekli alt yapıların kurularak işbirliğinin daimi ve güçlü bir şekilde ilerletilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Türk Konseyi, üye devletler arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin gerçekleştirilmesine ve geliştirilmesine özel bir önem atfetmektedir. Nitekim, Türk Konseyi açısından daha kuruluş aşamasında ortaya konulan tam randımanlı bir bölgesel entegrasyon ideali bölgenin ekonomik potansiyelinin tam olarak açığa çıkmasına ve her üye ülkenin hem tek taraflı hem de ortak çıkarlarının artırılmasına imkân sağlayacağı düşüncesi üzerine inşa edilmiş bir idealdir.

Türk Konseyi, üye ülke ekonomilerinin birbirleriyle ve dünya ekonomisi ile entegrasyonunu hedefleyen, ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan bir kuruluştur. Dolayısı ile Türk Konseyi nazarında üye ülkeler arasındaki entegrasyon idealinin özünü ekonomik işbirliği oluşturmaktadır. Nitekim Türk Konseyi birinci zirvesi olan 2011 Almatı zirvesi ekonomik işbirliği temasıyla toplanmıştır. Bunun yanı sıra, ekonomik işbirliği başlığı altında Konsey'in kuruluşundan itibaren başta Ekonomi Bakanları toplantıları olmak üzere pek çok toplantı ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Buradaki temel amaç, üye ülkeler arasında karşılıklı yatırımların artırılması, ticari alanlarda hukuki mevzuatların uyumlulaştırılması, ekonomik ilişkilerin ve ticari faaliyetlerin çeşitlendirilerek üye ülke özel sektörleri ve serbest girişimcileri nazarında karşılıklı olarak girişimciliğin teşvik edilmesidir. Bunlara ek olarak Türk Konseyi çatısı altında kurulacak ekonomik işbirliği vasıtasıyla karşılıklı maliyetlerin paylaşılması, ticari etkinliklerin artırılarak bölgesel ekonomik denkleme artı değerler yaratılması hedeflenmektedir. Nitekim geçen süreçte “yatırım ortamının iyileştirilmesi”, “ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi” ve “ekonomik ilişkilerin temeli olarak girişimcilik” konu başlıklarında üç ‘çalışma grubu’ oluşturulmuş olup, bu çalışma grupları düzenli olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Türk Konseyi çatısı altında, üye ülkeler arasında ihracat ve yatırımların teşvik edilmesi, kardeş liman işbirliği, ulaştırma ve turizm alanlarında ortak işbirliğini hayata geçirmek, yatırım ortamı alanında tecrübe paylaşımı imkanlarını araştırmak vb. amaçlarla çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda Türk Konseyi bünyesinde bir ‘Ortak Yatırım Portalı’ hayata geçirilmiş ve ‘Türk İş Konseyi’ kurularak Türk Konseyi ana hedeflerinden olan Ekonomik entegrasyon idealine yönelik kurumsallaşma çalışmalarına başlanmıştır. Türk İş Konseyi üye ülkelerde faaliyette bulunan girişimcilerin,

yatırımcıların ve tüccarların bir araya getirilmesi suretiyle aralarındaki temas ve işbirliğinin tesisi, geliştirilmesi ve sürekliliğinde önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca Türk Konseyi nezdinde, üye ülkelerin dünya ile olan ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi ve hem ikili hem de çok taraflı işbirliği alanlarının yaratılması için çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda; Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Dünya Gümrük Örgütü, BM Dünya Turizm Örgütü, Üye Ülkeleri KOBİ Kurumları, BM Güney İşbirliği Ofisi, İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC), BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Medeniyetler İttifakı gibi kurum ve kuruluşlarla da mutabakat imzalamıştır. ([http-6](http://6)).

“Bölgesel ekonomik işbirliğini gerçekleştirmek, üye ülkelerin birbirlerini bütüncü mevcut özellikleri ile bu ülkelerin ikili ve çok taraflı işbirliklerini geliştirmenin yanı sıra üye ülkeler arasında yatırım ortamının iyileştirilmesi amacıyla kurulan Türk İş Konseyi’nin ([http-6](http://6))” üyeleri arasında Türkiye adına TOBB/DEİK, Azerbaycan adına Girişimci Kuruluşları Ulusal Konfederasyonu, Kazakistan adına Kazakistan Ulusal Ekonomi Odası (Atameken) ve Kırgızistan adına Kırgızistan Sanayi ve Ticaret Odası bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türk İş Konseyi eliyle kamu-özel sektör işbirliğinin hayata geçirilerek karşılıklı ekonomik ilişkilerin ve yatırımların artırılması hedeflenmekte ve bu sayede de üye ülkeler arasında oluşturulmaya gayret edilen siyasal entegrasyona ekonomik entegrasyonda ilave edilerek karmaşık karşılıklı bağımlılık ortamı yaratılması arzu edilmektedir. Nitekim, sağlam temellere dayalı bir bölgesel entegrasyonun hayata geçirilebilmesi ve sürdürülebilir kılınması için temel parametre budur.

Türk Konseyi’ne üye devletler uluslararası konjonktür ve coğrafi olarak jeostratejik önemi yadsınamaz bir konuma sahiptir. Üye devletler toplamda yaklaşık 5 milyon kilometrekare yüzölçümüne, yaklaşık olarak 150-155 milyonluk bir nüfusa ve ortalama 1.5 trilyon Dolar GSMH’ya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Türk Konseyi Dünya nüfusunun % 75’ini, küresel GSMH’nın % 60’ını ve enerji kaynaklarının %75’ini kontrol eden bir yapılanmadır. Ancak, etkin ve güvenilir ulaşım imkânlarının bulunmaması, gerekli fiziki ve hukuki ulaştırma altyapılarının geliştirilememiş olması gibi sebeplerden ötürü bahse konu coğrafi, beşeri ve ekonomik avantajlardan yeterince yararlanılamamış, aynı zamanda üye ülkeler dünya ekonomisine güçlü bir şekilde entegre olamamıştır.

Bunun bilinç ile hareket eden ve gayretlerini bahse konu bu potansiyeli canlandırmaya yönelten Türk Konseyi, ilk günden itibaren ulaşım ve gümrük konularında işbirliğine özel önem vermektedir. Nitekim 2013 yılında Azerbaycan’da düzenlenen devlet başkanları zirvesinin ‘Ulaştırma ve Bağlantılılık’ olması, aynı şekilde yine 2013 yılında ulaştırma alanında ki işbirliğinin derinleştirilerek sürdürülmesi maksadıyla Bakü’de gerçekleştirilen Ulaştırma Bakanları Birinci Toplantısı’nda Ortak İşbirliği Protokolünün ve Bakü-Aktau-Samsun Limanları arasında kardeş liman ilişkisi tesis eden Mutabakat Zaptı’nın imzalanması bu gayretlerin açık bir tezahürüdür. Gümrük ve Ulaştırma alanlarında işbirliği çalışmaları çerçevesinde üye ülkeler arasındaki coğrafi ve hukuki engellerin kaldırılarak ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve işbirliği ortamının çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir.

Türk Konseyi, Asya ve Avrupa arasında kesintisiz bir köprü inşa etme amacını çok çeşitli projelerle desteklemektedir diyebiliriz. Türk Konseyi’nin Tarihi İpek Yolu’nun, yukarıda bahsedilen Ulaştırma ve Gümrük alanlarındaki işbirliği faaliyetleri yoluyla, bölgeler arası entegre ulaştırma açısından etkin bir alternatif olarak yeniden canlandırılmasını amaçlayan ve bu sayede kurmayı hedeflediği bölgesel bir entegrasyon havzasının ekonomik ayağını da önemseyen bir yapılanma (Çiviler, 2014: 16) olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu çabalar sayesinde Türk Dünyasının kendi içinde karşılıklı bir bağımlılık doğurulmasına ve Türk devletlerinin birbiriyle yaklaşmasına zemin hazırlayacak ve birlikte davranmalarını teşvik edici bir etki yaratacaktır.

Türk Konseyi’nin amaç ve hedefleri kapsamında ulaşmaya gayret gösterdiği bölgesel istikrar ve entegrasyon ideali, yukarıda bahsedilen ekonomik işbirlikleri ile birlikte ‘ortak kader algısı’ üzerinden şekillenen bütünleşmiş bir artı değer mekanizmasını hayata geçirme odaklıdır. Dolayısı ile Türk Konseyi mekanizması bölgesel istikrar ve refah süreçlerini hayata geçirme çabası gösteren ve bu sayede siyasal bir topluluk olma iradesi ortaya koyan bir mekanizmadır. Bu açıdan bakıldığında da siyasal entegrasyon ayağından bahsederken belirttiğimiz üzere; Türk Konseyi çatısı altında ortak karar alma ve sorun-çözüm mekanizmalarının oluşturulması sayesinde hem kurumsal ve siyasal diyalog ortamının oluşmasına katkı sağlanmakta hem de Konseyi oluşturan siyasal birimler arasında karşılıklı ihtiyaçlara cevap verebilme kapasitesini artıracak bir zemin yaratılırken, aynı zamanda ekonomik işbirlikleri ve refah artırıcı ortak çabalar ile

hükümetler arasında artarak devam eden bu entegrasyon ruhu toplumsal tabana yayılmaya çalışılmaktadır.

Deutsch, plüralist güvenlik toplumunu tanımlarken; aynı coğrafyayı paylaşan toplumların ortak değerler üzerinden harekete geçirdikleri sinerji ile sağlayacakları barış ve istikrar ortamının, -ki buna sebep olan en başat etken olan artan ve sürdürülebilir hale gelen toplumsal refah algısı gösterilebilir- farklı siyasal topluluklar arasında bütünleşmeyi sağlayabileceğinden bahsetmektedir. Bu tanımlamadan yola çıktığımızda, Türk Konseyi çatısı altında hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik işbirliği pratikleriyle aslında, üye ülkeler arasında plüralist güvenlik toplumu bağlamında bölgesel bir entegrasyonun ekonomik ayağının kurgulandığı ve bu yönde gayret gösterildiği sonucuna ulaşabiliriz.

4.3. Eğitim-Bilim-Kültür Alanlarındaki İşbirlikleri

Toplumsal alanda gerçekleştirilen işbirliği, siyasi ve ekonomik eşgüdüm ve işbirliğini güçlendiren bir çimento mahiyetindedir. Dolayısıyla, “Türk Konseyini benzer bölgesel işbirliği mekanizmalarından ayıran en önemli unsur üyeleri arasındaki ortak kültür, dil ve tarih birliğidir (Çiviler, 2014: 17)”. Bu nedenle, Türk Konseyi, köklerini ortak tarih, dil ve kültürden alan Türk Dünyası’nın en temel işbirliği alanını oluşturan ‘Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği’ne odaklanmıştır. Nitekim bu kapsamda 2012 yılında Kırgızistan’da düzenlenen Türk Konseyi İkinci Zirvesinin ana teması ‘Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği’ olarak belirlenmiştir.

Türk Konseyi’nin eğitim bilim ve kültürel alandaki işbirliğini tesis etmeye yönelik çalışmaları arasında Ortak Tarih Kitabı ve Ortak Edebiyat Kitabının hazırlanması; Türk Yazarlar Birliği ve Türk Sinemacılar Birliği’nin kurulması; Türkoloji alanında çalışan lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin akademik çalışmalarının teşviki için özel burs ve imkânların sağlanması; mesleki ve teknik eğitim alanında işbirliği; orta öğretim ve lise düzeyinde kısa süreli karşılıklı öğrenci değişimlerinin başlatılması; farklı uzmanlık alanlarında sözlüklerin hazırlanması gösterilebilir. Gelinen süreçte bu kararların tamamı uygulamaya geçirilmiştir.

“Bu alanda işbirliğini artırmak için atılan adımlardan bir diğeri olarak da, Kasım 2012’de İstanbul’da, Ortak Terminoloji Kurulu toplanması ve ortak alfabe çalışmalarına başlanması gösterilebilir (Çiviler, 2014: 17)”. Kurul ortak alfabenin kullanılmasını

desteklemiştir. Türk Konseyi Sekretaryası ise bu alfabeyi üye devletler ve bağlı kuruluşlarla yaptığı yazışmalarında kullanmaya başlamıştır. “Sekretarya ayrıca üye ülkeleri yakınlaştıracığı inancıyla söz konusu alfabenin üye ülkelere de benimsenmesini de tavsiye etmiştir (Çiviler, 2014: 17)”. Ayrıca Türk Konseyi çatısı altında eğitim bilim ve kültür alanlarındaki işbirliğine yönelik çalışmalara Kültür ve eğitim programları yayınlayacak bir Ortak Eğitim Televizyonu Kanalı kurulması da örnek gösterilebilir.

Türk Konseyi üye devletler arasında yükseköğretim alanında işbirliğinin artırılmasına da ciddi bir önem atfetmektedir. Dolayısıyla Türk Konseyi siyasi ve ekonomik alanda olduğu gibi toplumsal alanda da üye ülkeler arasındaki işbirliğini geliştirme azmindedir. Bu nedenle, Konsey eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki faaliyetlerine alanında uzman pek çok kuruluşla işbirliği içinde devam etmektedir.

Ünlü Türk düşünürü ola İsmail Gaspıralı'nın ‘dilde, fikirde, eylemde birlik’ şiarından yola çıkarak ortak köklerine ve ortak kimliğine dayanan bir şuur ile hareket eden Türk Konseyi, ortak kader algısı ve ortak değer yargılarına sahip aynı kimliğin paydaşları olmak üzerine inşa ettiği Türk Dünyası entegrasyonu idealini sosyal ve kültürel alanda da canlı tutmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda, oyaşma kültürü çerçevesinde hükümetler arası işbirliği ve etkileşimin üst düzeye çıkarılması noktasında siyasal ölçekte, toplumsal refah artışı, maliyet paylaşımı ve üretilen artı değer ortak üretim ve paylaşım temeline dayanması noktasında ekonomik ölçekte entegrasyon çabalarını içselleştirmiş ve sürdürülebilir bir hale getirmiştir. Bunun yanında Türk Konseyi, Orta Asya bölgesinde istikrar ve işbirliğinin sağlanması noktasında hayati olarak adettiği Türk Dünyası entegrasyonunu gerçekleştirebilme ideali kapsamında ortak kimlik, kültür, tarih ve dil algısının pekiştirilerek bütüncül bir toplumsal dönüşümün sağlanabilmesi noktasında eğitim-bilim-kültür alanlarında da işbirliğini geliştirmeye yönelik adımları hızla ve kaçınılmaz olarak atmaktadır.

Bu noktada, Deutsch'un entegrasyon tanımında vücut bulan ortak coğrafi alan üzerinde yaşayan toplumların ortak değerleri üzerinden harekete geçirdikleri sinerji ile sağlayacakları barış ve istikrar ortamı farklı topluluklara dahil olan siyasal toplulukların bütünleşmesini sağlayabilme kapasitesine sahip olduğu gerçeği Türk Konseyi'nin amaç ve hedefleri kapsamında ulaşmaya gayret gösterdiği Türk Dünyası genelinde yaratılacak olan bölgesel istikrar ve entegrasyon ideali kapsamında değerlendirilebilir. Türk Konseyi'nin uygulamaya koyduğu eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki işbirliği

pratiklerinin hayata geçirilmesi ile, Plüralist Güvenlik Toplumu teorisinde benimsendiği üzere, ortak kader algısı ve değer yargıları üzerinden işletilen bütünleşmiş bir toplumsal formasyonun hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede, genelde Orta Asya, özelde ise Türk Dünyası nezdinde gelişmiş bir bölgesel istikrar ve entegrasyon iklimi yaratılarak siyasal topluluk olma özelliği kazanma çabası ortaya konmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonuç ve Öneriler

SSCB'nin dağılması ile birlikte, çift kutuplu uluslararası sistemin kapalı kutusu olan Orta Asya küresel ölçekte farkındalık kazanmıştır. Bölge genelinde ortaya çıkan yeni ve tecrübesiz devletler, iç dinamiklerinin ve geçmişte bölgeye yönelik uygulanmış Sovyet politikalarının bir sonucu olan kronik sorunlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Aynı zamanda küresel farkındalığın artması sonucu bir cazibe merkezi haline dönüşen bölgede bağımsızlıklarını koruma gayretine düşmüşlerdir. Yine bölge devletlerinin sosyalist temelli toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılarını revize ederek küresel sisteme entegre olma çabaları da bahsedilen varlık savaşlarıyla ilgili. Yeni kurulan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kuruldukları ilk dönemde karşı karşıya kaldıkları bu ciddi istikrarsızlık süreci beraberinde bölge ülkelerini bölgesel ve küresel ölçekte işbirliği arayışına yöneltmiş ve bu minvalde de çok sayıda işbirliği pratiği hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte küresel siyasetin ana tartışma zemini küreselleşme olgusu olagelmıştır. Küresel iklim değişikliği ve beraberinde getirdiği su sorunları, uluslararası terör ve radikalizm, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık, etnik ve mezhep temelli çatışmalar, soğuk savaş dönemi kalıntısı sınır anlaşmazlıkları, salgın hastalıklar vb. birçok konu küreselleşen çok kutuplu dünya retoriğinde işbirliğini zaruri kılan temel nüanslar olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, anılan sorunların pek çoğunun çıkış noktası olarak değerlendirilebilecek olan Orta Asya coğrafyası üzerinde bulunan devletler açısından, dünyanın geri kalanına göre, işbirliği daha hayattır diyebiliriz. Bunun yanı sıra, Orta Asya devletlerinin güvenlik stratejilerini şekillendiren tehdit algılarının büyük oranda ortaklık göstermesi de bölgesel işbirliği açısından bütünleşik bir şemsiye örgütlenme yaratma ihtiyacını ve ancak bu sayede bölge genelinde sözü edilebilecek bir barış ve istikrar ortamının sağlanabilirliğinin kanıtı niteliğindedir. Ek olarak, Orta Asya Türk Devletleri özelinde düşünüldüğünde, ortak tarihi ve kültürel değerlere sahip olmaları, aynı coğrafyayı paylaşmaları, ortak dil ve kimlik bilincinin varlığı işbirliği ve bölgesel entegrasyon çabalarına olumlu anlamda bir itici güç sağlayan nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölge genelinde işbirliğini zorunlu kılan etmenlerden bir diğeri ise, bölgenin küresel sisteme nispi ölçüde entegre olabilmiş zayıf devletlerden müteşekkil bir coğrafya olmasıdır. Reel politik açılarından bakıldığında, mevcut şartlarda bu devletlerin yekpare bir şekilde küresel arenada güç teşkil etme potansiyellerine ulaşmaları hem siyasal hem de ekonomik anlamda pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla, bölgesel ölçekte temel ortak değerler etrafında şekillendirilebilecek, ortak kader algısı ve kök birliğinin itici gücüyle desteklenebilecek gönüllü bir işbirliği iklimi yaratılmasıyla birlikte bölgesel ölçekte barış ve istikrar ortamının yaratılması sağlanabilecek ve bu sayede bölge ülkeleri nazarında siyasal ve ekonomik anlamda pozitif etkiler yaratılabilecektir. Aynı zamanda, bahse konu işbirliği iklimi ve yaratılacak barışçıl sosyal dönüşüm sayesinde tabana indirgenebilecek toplumsal refah algısının kurumsal bir kimliğe büründürülerek örgütsel düzlemde hayat geçirilebilmesi, tek tek siyasi birim pozisyonunda bir güç boşluğu merkezi halindeki bölgenin küresel alanda bölge pozisyonuna evrilmesine ve uluslararası alanda yekpare bir güç merkezine dönüşebilmesine imkân tanıyacaktır. Nitekim dünyanın ‘Heartland’ı olarak adlandırılma potansiyeline her anlamda sahip olan bölgenin yekpare bir blok güç merkezi konumuna ulaşabilmesi uluslararası sistem nezdinde hayati bir kazanımdır. Bu yönde atılması muhtemel adımlar sadece bölgesel siyaset anlamında değil, küresel siyasetin şekillenmesi ve dengelenmesi açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Siyasi etkinlik ihtirası bir yana, ekonomik açıdan bakıldığında da, bölgesel anlamda oluşturulacak bir işbirliğinin önemi yadsınamaz. Küresel ekonomik sisteme entegre olamamış, ciddi ham madde ve üretim potansiyeline sahip olmalarına rağmen gerekli üretim fonksiyonlarını hayata geçirememiş ve bu nedenle sosyo-ekonomik açıdan az gelişmişlik sarmalına girmiş olan bölge devletlerinin kurumsallaşmış bir bölgesel işbirliğine olan ihtiyaçları aşikârdır. Küresel ölçekte, sınırlı kaynağa sahip bir ‘komünist devletler bakiyesi’ olarak görülen bölge ülkelerinin, hem kendi bağımsızlıklarını sürdürülebilir kılabilmeleri, hem de küresel ekonomik sisteme entegre olarak toplumsal refah seviyelerini arttırabilmeleri ancak kurup sürdürülebilir bir sistemle idame ettirebilecekleri bölgesel işbirliği pratikleri sayesinde mümkün olabilecektir. Dünya üzerinde yeraltı kaynakları açısından en zengin bölgelerden biri olmasının yanı sıra, genç nüfus ve nitelikli işgücü açısından birçok Avrupa ülkesinden daha avantajlı olan bölge, kendi potansiyelini kinetik hale dönüştürebilmek adına bölgesel işbirliğine yönelik stratejik yönelimlere ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik anlamda bölgenin bulunduğu

coğrafi şartların elverişsizliği ve ulaşım imkânları konusunda yaşanan sıkıntılar da bölgesel bir işbirliğini zaruri kılan diğer etmenler olarak değerlendirilebilir. Tüm bu sıkıntıları yarattığı mecburiyetin yanı sıra, bölgenin toplumsal ve kültürel yapısının benzerlikler içermesi, dil ve ırk bağlamında bölge genelinde var olan entegre yapı ile ortak tarihi geçmişe dayalı bir toplumsal bütünlüğün varlığı da bölgesel işbirliğini kolaylaştırıcı tali etmenler olarak bölge devletlerinin avantajı olarak gösterilebilir.

Tüm gereklilikleri ve kolaylaştırıcı unsurları üst üste toplayacak olursak, Orta Asya ülkeleri arasında bölgesel bir işbirliği oluşturulması, bölge devletlerinin (ve tabii bölgeden etkilenme ve bölgeyi etkileyebilme potansiyeline sahip çevre ülkelerin) ulusal güvenliklerini tesis edebilme ve toplumsal refahlarını arttırabilme imkânları açısından bir tercih olmanın ötesinde bir ihtiyaçtır. Bu açıdan bakıldığında Türk Konseyi oluşumu, bölge ülkeleri ve Türkiye için, bölgesel anlamda barış, istikrar ve bölgesel refaha katkı sağlayıcı potansiyelini yansıtmaması açısından yeri doldurulamaz bir fırsat niteliğindedir.

2009 yılında imzalanan Nahcivan Anlaşması ile örgütsel bir nitelik kazanan Türk Konseyi, günümüz itibariyle bu girişimlerin en son örneklerinden bir tanesidir. Geçmişe esas itibariyle 1992 yılı itibariyle başlatılan Türk devletleri zirvelerine dayanan Türk Konseyi'nin amacı, üye ülkeler, yani Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel, dilsel vs. ilişkileri derinleştirmek ve daha ileri bir noktaya taşımaktır. Bu bağlamda, Türk Konseyi, Türk tarih, kültür ve dil mirasından hareket etmekle birlikte egemen eşitlik ve devletlerin iç işlerine müdahale etmeme prensipleri üzerine bina edilmiş, ortak kader algısı ve değer yargıları ile temellendirilmiş hükümetler arası bir kuruluştur. Bu anlamda Türk Konseyi, Türk Devletlerinin gönüllülük esasıyla bir araya geldiği ve bütünleştiği ilk devletlerarası oluşum olarak dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, Türk Konseyi üye ülkelerin uluslararası yükümlülüklerine saygı prensibine sadık ve saygılı bir kuruluştur. Dolayısıyla Türk Konseyi, herhangi başka bir ülkeye karşı oluşturulmuş bir ittifak yapılanması da değildir. Amacı tarihsel realitenin sunduğu imkânları tüm üye ülkeleri kapsayacak pratik bir faydaya dönüştürmektir. En nihayetinde, hamaset değil somut işbirliği projeleri ekseninde yürütülen bir organizmadır.

Çalışma kapsamında ana argümanımız Türk Konseyi çatısı altında bölgesel bir entegrasyon kuşağı yaratılmasının mümkün olduğu, ancak bu entegrasyonun hükümetler arası ve egemen eşitlik ilkesine dayalı, karşılıklı iletişim ve etkileşim sayesinde ortak

değerlerin yaratılması ve bunların içselleştirilmesine yönelik, tarihsel ve kültürel bağlarla atıfta bulunarak bu bağları itici güç olarak kullanan bir plüralist güvenlik toplumu yaratılması şeklinde sürdürülebilir olacağı şeklindeydi. Argümanın bu teorik temelde belirlenmesindeki ana gerekçe olarak Türk Konseyi'nin üyeleri, örgütsel yapısı ve kuruluş felsefesi gösterilebilir. Buna göre, Türk Konseyi'nin örgüt yapısı ve kuruluş felsefesi incelendiğinde, bağımsızlığını yeni kazanmış olan eski Sovyet devletlerinin ve hem SSCB dönemi uygulanan birlik politikalarının yarattığı hem de bağımsızlık sonrası yaşanan uluslaşma sürecinin getirdiği zayıflıklarından ötürü bu devletlerin varlık mücadeleleri bağlamında küresel entegrasyon ve işbirliğine duydukları ihtiyaç bizi hem güvenlik algısı çerçevesinde düşünmek hem de işbirliği olgusuna yoğunlaşmak zorunda bırakmaktadır. Bunun yanı sıra, Türk Konseyi yapılanmasının öngördüğü 'hükümetler arası' nitelikteki, ortak değerler üzerinden şekillenen ve egemenlik noktasında üye devletlerin yetkisel sınırlarını aşmayacak ölçekte kurgulanmış çok boyutlu örgütsel işbirliği algısı dikkate alındığında çalışma kapsamında teorik temel olarak neden "Plüralist Güvenlik Toplumu" yaklaşımı üzerinden bir entegrasyon anlatısının geliştirmeye çalışıldığı anlaşılacaktır.

Türk Konseyi, zor kazanılmış egemenliklerinin hiçbir güruha ya da hiçbir zümreye boyun eğmeden korunması ilkesi etrafında bir araya gelen üye ülkelerin katılımı ile oluşturulmuş bir çatı kuruluştur. Ortak bir tarihi, dili ve kültürü paylaşan aynı görüşteki ulusların çoğulcu bir toplumun parçaları olarak samimi bir inanç altında bir araya gelmesi, devletler ve hükümetlerden azade bir şekilde ortak değer yargıları ve kaderi paylaşan halk yığınları arasında etkileşim kurmayı amaçlayan iletişimsel bir bütünsellik algısı kurgulanması amacıyla ortaya çıkan bölgesel bir yapılanmadır. Nitekim, Türk Konseyi'nin kuruluşuna ışık tutan ve faaliyetlerine rehberlik eden yaklaşımın temeli de topluluklara dayalı iletişimsel bir bütünsellik algısının yaratılması olarak karşımızdadır. Sayılan öncelikleri, algısı, bir ihtiyaç ürünü olması, uygulamaları ve kuruluş felsefesinde zikredilen Türk Dünyası entegrasyon fikri bağlamında değerlendirildiğinde Türk Konseyi, belirli bir coğrafyada ortak değerlere ve ortak kader algısına sahip toplumlardan müteşekkil devletlerin hayata geçirmeye çalıştığı tabana dayalı bir bölgesel entegrasyon idealinin ürünüdür. Nitekim, teorinin kurucusu Deutsch'un, insanların ortak düşünceler ve bağlılıklar tarafından bir araya getirildiği durum olarak tanımladığı 'topluluk' kavramının entegrasyonun bir koşulu olduğu varsayımından hareket edersek, çalışmamızın cevaplamaya çalıştığı temel soru olan; Türk Konseyi bünyesinde Orta

Asya'da bir bölgesel entegrasyonun yaratılabilirliğinin cevabı, yukarıda bahsedilen özelliklerinden ötürü ancak bu teori ile verilebilir.

Bunun yanı sıra Türk Konseyi, hem kendi üyeleri arasında hem de üyeleri ile uluslararası kuruluşlar arasında işbirliğini arttırmaya yönelik bir arayışın ürünüdür. Dolayısıyla özelde üyeleri arasında, genelde ise bölgesel ve küresel ölçekte barış ve istikrarın tesisine yönelik bir arayışın ürünüdür. Bu noktada Türk Konseyi, bölgesel işbirliği ve entegre siyasal toplum formasyonu idealini sürdürülebilir kılmaya muktedir olan ve plüralist güvenlik toplumu bağlamında ortaya koyduğu bütünleşme stratejisi sayesinde her şeyden önce üye devletler ve bölge halklarının sosyo-ekonomik refahlarında ciddi bir artış yaratma potansiyeline sahip olan bir mekanizmadır. Bu özelliğinden hareket ile Türk Konseyi yapılanması için, oluşturulacak refah ortamı ve buna koşut olarak, ortak değerler temelinde inşa edilecek bir istikrar ortamı yaratma potansiyeli sayesinde bölge genelinde siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda barış, huzur ve refahı tesis edebilme yeteneğine sahiptir diyebiliriz. Bu yeteneğinin yanı sıra Türk Konseyi'nin, ilerleyen süreçte artan karşılıklı etkileşim ve bölgesel istikrar yaratıcı etkisiyle bölgesel ölçekte barış, refah ve karşılıklı güvene dayalı oydaşma kültürünün içselleştirilmesine katkı sunacağı açıktır. Bu sayede Türk Konseyi, bölge genelinde ortak kader algısı ve paylaşılan değer yargıları üzerinden toplumsal düzlemde bir aidiyet hissi ve bölgesel bazda barışçıl çözümler üretilebilmesine olanak sağlayacak bir entegrasyon girişimidir. Aynı şekilde Türk Konseyi, ortak yönetim kavramını benimsemiş bir plüralist güvenlik toplumu tahayyülü üzerinden hareketle, bölgesel bir entegrasyon kuşağı yaratılmasını mümkün kılmaya muktedirdir. Nitekim, Konseyin kuruluş felsefesi, kendisine biçtiği rol ve saç ayağı olarak belirlediği temel parametreler incelendiğinde, ortak kader algısı ve değer yargıları üzerine bina edilmiş, gönüllülük esasına dayalı, siyasal ve sosyal ölçekte barış ve istikrar ortamını sağlarken üye ülkeler arasında karşılıklı güven ilişkisi tesis edebilme çabasının ön planda tutulduğu, toplumsal tabana dönük bütünsellik algısının yaratılarak bunun tümevarım şeklinde devletler nezdinde vücut bulacak bölgesel bir entegrasyona dönüşmesini amaçlayan bir yapılanmanın hayata geçirilme çabasının ortaya konulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk Konseyi, ortak coğrafyanın sunduğu ortak kader paydasında sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda bütünsellik ve refah artışı paralelinde barışçıl bir dönüşümün mümkün kılınması stratejisinin bir sonucu olarak, plüralist güvenlik toplumu temelinde okumamız gereken, entegrasyon idealine ulaşabilme kapasitesindedir.

Bölgesel anlamda ortaya konan kurumsallaşma pratiklerinin beraberinde getirdiği oydaşma ve karşılıklı güven algısı sayesinde üye ülkeler arasında Zirveler Süreci döneminden bu yana artan çok boyutlu işbirliği süreci, Türk Konseyi çatısı altında arzu edilen ve bu yönde güçlü irade koyulan entegrasyon idealine ulaşma ihtimalini arttırmaktadır. Bununla birlikte, hâlihazırda mevcut olan sosyo-kültürel birliğe dayalı ortak kader algısı ve değerler birliği temelinde gelişen çok boyutlu ilişkiler sonucu ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusu ve toplumsal tabana sirayet etmeye başlayan bütünsellik algısı beraberinde sürdürülebilir işbirliği pratiklerinin dallanarak gelişmesine imkân sağlayacaktır.

Türk Konseyi, en nihayetinde, bölgesel bir işbirliği mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak coğrafya üzerinde ortak kader algısı ve değer yargılarının içselleştirilerek tarihsel ve kültürel bağların itici gücüyle hareket eden ve gönüllülük temelinde oluşturulmuş hükümetler arası nitelikte bir kuruluştur. Türk Konseyi'nin, gelecek vizyonu olarak kendisine görev edindiği öncelikli gelişim stratejisi, mütakabiliyet ekseninde karşılıklı saygı ve güven duygusuna dayalı işbirliği pratikleri geliştirerek ortaklık bilincini ve ruhunu desteklemektir. Bunu yaparken, tarihsel ve kültürel bağların itici gücünü arkasına alarak, bölgesel ölçekte sağlayacağı toplumsal refah artışı ve tesis etme kudretine sahip olduğu barışçıl dönüşümün etkisiyle hareket etmektedir. Türk Konseyi, üye toplumları arasında sağlanacak etkili bir iletişim ağı ve yaratılacak bir oydaşma kültürü ile bunların beraberinde getireceği çoğulcu siyasal toplum formasyonu sayesinde ulaşılması muhtemel bir bölgesel entegrasyonu kurgulamak için bir araya gelmiş Türk devletlerinin iradelerinin bir tezahürüdür. Dolayısıyla, hem bölgesel hem de küresel ölçekte herhangi bir görüşe, ideolojiye, kurumsal örgütlenmeye ya da cenaha karşı oluşturulmuş, belirli bir düzeni yıkmaya meyil etmiş bir yapılanma olarak düşünülmemelidir. Bilakis, üyeleri nezdinde düşünüldüğünde, var olan siyasal ve ekonomik düzenlere entegre olarak bu düzen içerisinde etkin birer aktör olabilmek amacıyla üyelerince tasarlanmış bir birliktelik hareketidir. Nitekim Türk Konseyi çatısı altında birliktelik ruhunu canlandırma gayreti içerisinde olan üye ülkeler, aynı zamanda farklı bölgesel ve uluslararası örgütlerin de üyeleridirler. Örnek olarak, Türkiye Cumhuriyeti NATO'nun üyesiyken, Kırgız Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti NATO ile Barış İçin Ortaklık Programı ve Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nde işbirliği yapmakta, aynı zamanda da Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün üyesi olmaya devam etmektedir. Benzer şekilde, Kazakistan, Rusya

ve Beyaz Rusya ile Gümrük Birliği içinde faaliyet gösterirken, Türkiye hâlihazırda AB ile Gümrük Birliği içinde olan ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerine devam eden bir ülke konumundadır. Dolayısıyla, "Türk Konseyi, üye devletlerin diğer devlet ve organizasyonlara karşı olan sorumluluklarına hâlel getirmeyen, diğer bölgesel ve uluslararası organizasyonların faaliyetlerini tekrarlamak gibi bir niyeti olmayan salt bölgesel işbirliğini artırmaya, ortak bağlara ve değer yargılarına dayalı bütünlük hissiyle hareket etmeye çalışan bölgesel bir çatı kuruluştur. Konsey'in bölgesel ve uluslararası düzeydeki yaklaşımının özü budur. Kurulduğu günden itibaren tüm komşu ülkelerle işbirliği ilişkileri tesis etmeye önem gösteren Konsey, diğer bölgesel mekanizmalar ve organizasyonlarla da işbirliğini ilerletmeyi amaç edinmiştir (Çiviler, 2014: 18).

Unutulmamalıdır ki, ekonomik ve siyasal düzlemde uluslararası sistemin çekirdek merkezi olma özelliği taşıyan Orta Asya bölgesi genelinde sağlanabilecek çok boyutlu işbirliğine dayalı istikrar ve refah ortamı, bölge genelinde olduğu gibi küresel ölçekte de barış ve istikrarın sağlanmasının en büyük teminatı olacaktır. Bu nedendir ki, bölge genelinde uygulanma potansiyeli en yüksek işbirliği mekanizmalarından olan Türk Konseyi, amaçları ve niteliği bakımından, küresel anlamda barışın tesisi açısından da büyük önem arz etmektedir. Nitekim bölgenin çevre komşuları ve asli oyuncularını olan Çin ve Rusya ile uluslararası sistemin baskın aktörü olan ABD arasında bir denge rolü üstlenilmesi söz konusu bütünleşmeye yönelik işbirliği mekanizması ile mümkün olabilir. Yine, Türk Konseyi'ne üye devletlerin bulunduğu coğrafyalara bakıldığında zaman, AB ile kurulabilecek örgütsel temelli işbirliği bağlantısı, küresel ölçekte karşılıklı bağımlılığa dayalı entegrasyon süreçlerini hızlandırıcı bir etki sağlayacaktır. Aynı şekilde, Türk Konseyi'nin amaçsal öncelikleri doğrultusunda, bölge genelinde geliştirilerek işlerliği artırılacak bir işbirliği yapılanmasının bölgenin iç dinamiklerinin sağladığı potansiyel güç ile uluslararası siyasal ve ekonomik sistemleri etkileyebilme ve dönüştürme kabiliyeti açısından Konsey'e ve üye ülkelere önemli katkılar sunacaktır. Aynı zamanda Konsey'e üye ülkelerin siyasal iktidarlarının küresel anlamdaki saygınlıkları ve nüfuz edebilme kapasitelerinde ciddi bir artış yaratacaktır. Dolayısıyla, bölgesel liderlik anlamında ve küresel etkin aktörler olabilmek açısından Türk Konseyi örgütlenmesi üye ülkelere reddedilmesi zor fırsatlar sunma kapasitesine sahip bir mekanizmadır.

Türk Konseyi'nin gelecek projeksiyonuna da bakmak gerekmektedir. Bu noktada, çalışmamızın genelinde defaten belirttiğimiz gibi, birçok avantajın bulunduğu aşikârdır.

Ancak hem bölgesel dinamikler, hem tarihsel bölünmüşlük ve ayrılmışlıklar, hem bölge dışı aktörlerin ve örgütlerin çıkar setleri bir arada düşünüldüğünde var olan avantajlar kadar dezavantajlarında bulunduğunu görebiliriz. Dolayısıyla, Türk Konseyi yapılanması özelinde bir gelecek projeksiyonu çizerken fırsatların ve sorunların bir arada olduğu gerçeğini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Türk Konseyi çatısı altında, 30 yıllık zaman zarfında, güçlü bir irade ortaya koyularak geliştirilen işbirliği pratikleri ile birlikte Türk dünyasında bir entegrasyon kuşağı yaratma yaklaşımının sonuca ulaştırılabilmesi adına yapılması gereken en önemli işlerden birisi, ortak dil sorununun çözümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel bir entegrasyon idealinin temel parametresi olarak gösterilebilecek ana etken birbirine entegre olmuş toplumsal formülasyonların algısal ve düşünsel birlikteliğidir. Bu gerçekten hareketle, Türk toplulukları arasında iletişimin artırılması, onların birbirlerine yaklaştırılması, aynı kavramlarla düşünebilmeleri ve birbirlerini aynı kavramlar üzerinden anlayabilmeleri önemlidir. Bu anlayışla siyasal, ekonomik, kültürel vb. bir çok gelişmeyi fırsata dönüştürebilmek ve yapılan çalışmaları taçlandırabilmek için sosyal bütünlüğün sağlanabilmesi önemlidir. Bu bütünlüğün sağlanabilmesi ise ortak dil kullanımına geçilmesi ile olacaktır.

Türk Konseyi çatısı altında bütünleşme şiarıyla bir araya gelen Türk devletlerinin ve siyasal karar alıcılarının hedeflenen bölgesel istikrar ve entegrasyon ruhunu yaratabilmeleri için kendilerine itici güç olarak aldıkları tarihsel ve kültürel bağ ile ortak kimlik vurgusunun perçinlenmesi bahse konu hedeflere ulaşılabilmesi açısından hayati öneme haiz olan diğer bir konudur. Bu noktada yapılan çalışmaların ve kurulan ortaklıkların zihinsel altyapısının oluşturulması, bu çalışmalara kurumsal işlerlik katılması gerekmektedir. Nitekim, Türk Konseyi kapsamında yapılan çalışmalar, ilişkili kuruluşlar nezdinde gerçekleştirilen projeler ya da üye ülke kuruluşlarının inisiyatifleriyle hayata geçirilen uygulamalar sosyal ve kültürel açıdan toplumsal tabanlara mal edilebilmeleri için bir kurumsal hafıza yaratılmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle direkt olarak Konsey bünyesinde faaliyet gösterecek ortak bir ‘Türk Kültür Merkezi’ ve ‘Türk Dünyası Sivil Toplum Örgütü’ kurularak alınan kararlar, hayata geçirilen projeler ve yapılan çalışmaların getirileri toplumsal tabana yayılmalıdır. Böylece, Türk dünyası topluluklarında ortak bir bilinç ve kök hafıza yaratılmalıdır. Bununla birlikte, Türk Konseyi bünyesinde, ilişkili kurumlar nezdinde ya da üye devletlerin ilgili kuruluşları

inisiyatifleriyle yapılan çalışmalar arasında eşgüdüm sağlanmalı ve hayata geçirilen çalışmaların işlerlikleri artırılmaya gayret gösterilmelidir. Ancak bu sayede yapılan çalışmaların nesnellığı ve kalitesi artırılabilir. İşte bu gerekçeden dolayı Konsey çatısı altında bir üst kurul mahiyetinde faaliyet gösterecek ‘Türk Dünyası Araştırmalar ve İşbirliği Üst Kurulu’ kurulması sayesinde mevcut potansiyelin bölünmeden tek bir merkezden, planlı ve sistematik şekilde kullanılabilmesi sağlanacaktır. Bu sayede kaynak ve zaman israfının da önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

Türk Konseyi’ni oluşturan üye devletlerin mevcut iç dinamikleri ve bölge dışı dinamikler göz önüne alındığında belirli konularda işbirliğine yanaşmaktan imtina ettikleri bir gerçektir. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, üye devletler arasında kırılmalara ve kırgınlıklara yol açmayacak temel teknik ortaklık alanları üzerinden bir oydaşma ve ortak hareket etme bilinci aşılabilir zaman içerisinde karşılıklı bağımlılıkların artırılması, hükümetler arası ortak iradenin yaygınlaştırılması, karşılıklı güven duygusunun yerleştirilmesi ve bu sayede Konsey bünyesindeki devletlerin birbirlerini Konsey dışında da koşulsuz desteklemesine yönelik çabalara ağırlık verilmelidir. Bu noktada, örgüt bünyesinde siyasal alan dışında öncelikle ‘Eğitim’, ‘Bilim’, ‘Kültür’ alanlarına ardından da ‘Kalkınma’ ve ‘Ekonomi’ alanlarına ağırlık verilerek üye ülkeler arasındaki etkileşim ve ticaret artırılmalı ortak artı değer üretimi yaratılmalıdır. Ortaya çıkan sinerjinin kurumsal bir kimlik kazanabilmesi açısından üyelerce ortak belirlenecek bir noktada ‘Türk Dünyası Düşünce Merkezi’ aynı zamanda ‘Türk Dünyası Sanayi, Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Merkezi’ kurulması düşünülebilir. Bu merkezler aracılığıyla ortak artı değer üretimi yaygınlaştırılabilir. Eğitim, bilim ve düşünce bütünlüğü ile toplumsal formasyonlar arasında ortak bir gelecek ve bütünlük vizyonu yeşertilebilir. Ayrıca ekonomi ticaret ve sanayi alanında ortaya konulacak ortaklık ve işbirliği ruhu ile bir ‘Ortak Pazar’ yaratılması ve ekonomilerin birbirine entegre edilmesi sağlanabilir. Kurulacak bir ‘Ortak Pazar’ sayesinde kazanılacak sermaye birikimi ve bölgesel refah artışı beraberinde birliktelik duygusunun artışını getirecektir. Bu sayede sosyo-ekonomik engeller ortadan kaldırılarak Konsey’in entegrasyon ideali daha sürdürülebilir ve gerçekçi bir potansiyele evrilebilir. Yine Ekonomik alanda Türk Konseyi çatısı altında ‘Türk Dünyası Girişimciler ve Sanayiciler Birliği’, ‘Türk Dünyası Finans Merkezi’ vb. yapılar oluşturularak karşılıklı yatırım ve kazanç olanakları geliştirilebilir ve bunun toplumsal etkileşim ve iletişim açısından da getirilerinden faydalanılabilir.

Türk Konseyi bünyesinde yapılacak bu çalışmaların yanı sıra, bölgesel ve diğer küresel ölçekli kurum ve kuruluşların da desteği ile ortak işbirliği pratikleri geliştirilmesi yoluna gidilmesi mümkündür. Her ne kadar bu noktada hayata geçirilecek işbirliği pratikleri bire bir entegrasyona dönük yaklaşımların vücut bulmasına imkân tanımayacak olsa da en azından bu işbirliği pratikleri içerisinde beraber yer alacak olan Türk Konseyi üye ülkeleri arasında ki bağları güçlendirecek ve anlayışları birbirlerine yaklaştıracaklardır. Zamanla birbirlerinin çıkarlarını kemik bir halde savunmaya başlayacak olan üye ülkeler arasında birliktelik ruhu da perçinlenecektir.

Çok kutuplu günümüz uluslararası ilişkiler retoriğinin temel gerçeklerinden bir tanesi bölgesel entegrasyon hareketleridir. Nitekim Bağımsız Türk devletleri arasında da böyle bir entegrasyonun gerçekleştirilmesi potansiyeli mevcuttur. Ancak bu noktada belirtmelidir ki, bu tarz bir entegrasyon hareketi küresel ekonominin dışında kalmanın ve kendini korumanın bir yöntemi olmamalı, aksine ona eklemlenme şuuru olarak benimsenmelidir.

Tüm bu önerilerin yanında belki de en önemli olanı ve çalışmamızın başından bu yana ortaya konulan entegrasyon idealinin en nihayetinde salt siyasal alana indirgenebileceği algısından okuyucuyu kurtarabilmek adına belirtilmesi gereken, bahse konu entegrasyonun supranasyonel bir yapı arz eden tam bir siyasal birliğe yönelik olmadığıdır. Çünkü böyle bir düşünce bölgesel ve küresel ölçekte kabul görmeyecek bir hayalcilikten ibarettir. Supranasyonalist bir siyasal entegrasyon yaklaşımı, hem toplumlar nazarında itibar edilmeyen Pan-Türkist bir algıdan uzaklaşılarak yola çıkıldığı gerçeğine hem de bağımsızlıklarını bin bir zorlukla kazanabilmiş ve idame ettirebilmek adına büyük bedeller ödeyen, ulusal kimliğe dayalı ulus-devlet egemenliği yaklaşımına körü körüne sadık Orta Asya Türk Cumhuriyetleri açısından ters ve aykırı bir düşüncedir.

Bu bilgiler ışığında, Türk Konseyi çatı yapılanması altında bağımsız Türk devletlerinin bir araya gelerek işlerlik kazandırıp sürdürülebilir hale getirebilecekleri, ortak üretim ve ticaret, ortak Pazar, ortak eğitim ve kültür politikaları ve uluslararası alanda ortak duruş sergileyebilmeye dönük birlik ruhu ile hem birlikte hem de birimsel bazda bölgesel gelişim ve kalkınma sağlanabilecektir. Bu sayede ortaya çıkan artı değerlerin katkısıyla toplumsal refah seviyeleri yükselecektir. Ayrıca, üye ülke toplumları arasında sosyal birliktelik algısı yerleşecek, toplumsal tabanlar arasında iletişim ve anlayış birliği sağlanabilecektir. Yine hükümetler arasında sağlanacak fikir birliği ve

ortak çıkar algıları sayesinde uluslararası alanda ortak hareket edilmesi ve birbirlerini destekleyici politikalar izlenmesi mümkün olacaktır. Bu sayede ise, uluslararası sisteme daha kolay ve etkin birer aktör olarak eklenebilecek olan Türk Konseyi üye ülkeleri, birlik şiarıyla hareket ettikleri ölçüde uluslararası sistemin önemli bir güç merkezi haline alan bir Türk Konseyi'ni inşa etmiş olacaklardır.

Tarihte ilk defa, bazı eksiklerle de olsa bağımsız Türk devletleri gönüllülük esasıyla bir çatı altında toplanarak birlikte hareket etme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Dış politika ve güvenlik, siyaset, kültür, eğitim ve bilim, ulaştırma, gümrük ve iş dünyası gibi yaşamın tüm alanlarında birlikte ve koordineli hareket etme arzusunu gerçekleştirmeye çalışan Türk Konseyi, Türk dünyasının geleceğe açılan umut dolu penceresi olmuştur.

Bölgedeki hassasiyetleri dikkate alan, üye devletler arasındaki sorun ve birtakım engelleri tek tek zaman içinde ortadan kaldırmayı hedefleyen Türk Konseyi, elbette uzun ve zorlu bir yolun başındadır. Bu birlikteliğin bölgedeki hiçbir devlet veya oluşuma karşı olmadığı, tarihi ve kültürel bağların bir sonucu olarak bir araya gelen üyelerin bölgenin istikrar ve barışına uzun vadede kalıcı katkılar yapacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Tüm bu tespit ve gerekçelerle Türk Konseyi'nin zihinsel ve yapısal olarak güçlendirilmesi, üye ülkelerdeki ilgili tüm kurum ve kuruluşların karşılıklı işbirliğine yönelik somut adımlar atılması ve örgütün genişlemesi kurumsallaşma bakımından büyük önem arz etmektedir. Türk Konseyi'nin, dış politikada taviz vermeyecek şekilde uzlaşmacı, iç meselelerde ise tarafsız bir biçimde uzlaştırıcı bir tavrı benimsemesi önemlidir.

Türk Konseyi'nin Türk dünyasına sağlayacağı en önemli katkı, üyeleri açısından bir kazan-kazan stratejisi ortaya koymasıdır. Konsey bünyesinde yaratılacak ortak kader algısına dayalı birliktelik inancı ve karşılıklı güvene dayalı oйдаşma kültürü ortamı sayesinde bölgesel ve küresel ölçekte barış ve istikrar tesis edilebilecektir. Aynı zamanda bölgesel ölçekte sağlanacak refah artışı ve toplumlar arasında artan karşılıklı etkileşimin sağlayacağı ortak bilinç ile Türk dünyasında tarihte eşi benzeri görülmemiş bir entegrasyon iklimi yakalanabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Ağır, O. ve Ağır, Ö. (2017). Avrupa Birliği Ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-2017/Avrupa Birliği ve Avrasya*. 103-128.
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze şanghai İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 49(1), 99-124.
- Amanov, S. (2007). Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra ABD'nin Orta Asya Politikası. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Amirbek, A. , Anuarbekuly, A. ve Makhanov K. (2017). Türk Dili Konuşan lkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi Ve Kurumsallaşması. *ANKASAM - Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 164-204.
- Arı, T. (2010). Uluslararası İlişkilere Giriş. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arısoy, A. (2010). Avrupa'da Federalizm Geleneği ve Avrupa Bütünleşmesinde Federalist Akımlar. *Ege Akademik Bakış*, 10 (4), 1195 - 1206
- Arslan S. ve Öztürk . (2016). Toplumsal Bütünleşme Ve Ayrışma Kavramlarına-Olgularına Yönelik Algılar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (II), 1142-1151.
- Ateş, D. (2012). Uluslararası Örgütler. Bursa: Dora Yayınları.
- Aydın, M. (2006). "Türkiye'nin Orta Asya Politikaları", M. Aydın ve Ç. Erhan (Ed.), Beş Deniz Havzasında Türkiye içinde, (1-24). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Baki, M. P. (2014). Avrasya'da Bölgesel İşbirliği Sürecinden Bölgesel İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi. *Bilge Strateji*, 6 (11), 133-162.
- Behrens, H., Noack, P. (1984). *Teorien der Internationalen Politik*. München: DTV.
- Bobokulov, I. (2006). Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration?, *Central Asian Survey*, 25, (March-June 2006), 75-91.

- Burgess, M. (2006). *Comparative Federalism Theory and practice*. New York-London: Routledge.
- Büyükbaş, H. (2006). Şanghay İşbirliği Örgütü. Ş. Çalış, B. Akgün, Ö. Kutlu. (Ed.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye içinde (557-558)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Canbolat, İ. S. (2001). *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Cutler, R. M. (2001). *Economics and Security in Central Asia*, Harvard Asia Quarterly, Winter <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/haq/200101/index.htm>, (Erişim Tarihi: 02 Aralık 2018).
- Çakmak H. (2007). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler* Ankara: Platin Yayınları.
- Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler*, 1 (1), 173-197.
- Davutoğlu, A. (2010). *Stratejik Derinlik*. (Ellinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2003). "Uluslararası Güvenlik ve Strateji". İstanbul: Derin Yayınları.
- Deutsch, K.W. et al. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in The Light of Historical Experience*. New Jersey: Princeton Legacy Library.
- Dougherty, J.E. ve Pfaltzgraff, R.L., Jr. (1990). *Contenting Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. (3rd ed.). New York: Harper Collins.
- Ercan B. ve Ercan A. *Avrupa Bütünleşmesinde Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Avrupa Vatandaşlığı İlişkisi*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 407-420.
- Erkal, M. E. (1998). *Kültürel Kimlik ve Türk Kimliği*. *Yeni Türkiye*, 15 (3), 123-151.
- Erol M. S. ve Şahin M. (2013). *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)*. *Karadeniz Araştırmaları*, 37(1), 1-51.

- Erol M. S. ve Çelik K. E. (2017). Türk Dünyası'nda İşbirliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 17(2), 15-32.
- Erol M. S. (2000). Türkiye ile Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Entegrasyona Doğru Başlıca Engeller ve Çözüm Önerileri. *Avrasya Etütleri, Sonbahar-Kış* (18), 71-90.
- Erol M. S. (2011). *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği: Yeni Büyük Oyun*. (2. Baskı). Ankara: Barış Kitap.
- Ertürk, E. (1993). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*. Bursa: Ezgi Yayınları.
- Etzioni A. (1962). *The Hard Way to Peace: A New Strategy for Survival*. Michigan: The Crowell-Collier Press.
- Frank, A. G. (1992). *The Centrality of Central Asia*. Amsterdam: VU University Press.
- “Genel Bilgi”, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Resmi web sitesi, http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
- Gilpin, R. (1981). *War & Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haas, E. B. (1964). *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. California: Stanford University Press.
- Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. London: Stevens & Sons Limited.
- İşyar, Ö. G. (2013). Avrupa Örgütlenme ve Bütünleşme Arayışları Örneğinde Uluslararası Entegrasyon Modelleri. <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/2/goksel/goksel1.html> (Erişim Tarihi 09.02.2019).
- Karakaş, Y. (2002). *Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaşıkçı T. (2019). Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası. B. Duran, K. İnat ve M. Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018 içinde* (339-356). İstanbul: SETA Yayınlar

- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown.
- Kona, G. G. (2002). *Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları*. (Birinci Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Kydyralieva S. ve Abdibaitova B. (2018). Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği. *Bilge Strateji*, 10(18), 93-109.
- Logvinov, G. (2002). The Shangay Cooperation Organization: A New Qualitative Step Forward on the Results of the SCO Summit in St. Petersburg. *Far Eastern Affairs*, 3(3), 1-79.
- Martin. J. St. (2007). *Socialization: the Politics and History of a Psychological concept, 1900-1970*. Unpublished Masters Thesis. Connecticut: Wesleyan University, Social Science Institue.
- Mitrany, D. (1943). "A Working Peace System", *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*". (Der. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb). Hampshire: Palgrave Macmillan. 99-120.
- Mitrany, D. (1948). "A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization" London: Royal Institute for International Affairs.
- Molle, W. (1997). *Economic Integration and Equal Distribution*, WP Series 216, IADB, May, 1-63.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. New York: Cornel University Press.
- Nogayeva A. (2012). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*. (İkinci Baskı). Ankara: USAK Yayınları.
- Nye, J. S. ve Welch, D. A. (2008). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş*. (Çev: R. Akman). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Nye, J.S. and Keohane R.O. (1971). *Transnational Relations and World Politics: A Conclusion*. *International Organizations*. Vol. 25, (3), 329-349.

- Puchala, D. J. (1972). Of Blind Men, Elephants and International Integration. In: Journal of Common Market Studies 10(1), 267-284.
- Puchala, D. J. (2003). Theory and History in International Relations. (1st Edition). New York: Routledge.
- Purtaş, F. (2008). Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri. T. Demirtepe (Ed.), Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası içinde.. Ankara: USAK Yayınları.
- Purtaş, F. (2005). Bağımsız Devletler Topluluğu. Ankara: Platin Yayınları.
- Roberts, S. M. A., Moshes, A. ve Pynnöniemi, K. (2014). The Eurasian Economic Union- Breaking the Pattern Of Post-Soviet İntegration?. The Finnish Institute Of International Affairs, FIIA Analysis 3(1), 4.
- Robertson, D. (1972). Uluslararası Ticaret Politikası. İstanbul: Ak Yayınları.
- Rosamond, B. (2000). Theories of European Integration. New York: Palgrave.
- Seyidoğlu, H. (2003), Uluslararası İktisat, İstanbul: Güzem Yayınları
- Sönmezoğlu, F. (2000). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şahin, Ç. (2015), Uluslararası Örgüt İşlevleri Açısından Türk Konseyi (Türk Keneşi). 13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, 28-30 Ekim 2015 Bakü/Azerbaycan.
- Şimşir, B. (1992). Turkey's Relations with Central Asian Turkic Republics. Turkish Review Quarterley Digest, 6 (Yaz 1992), 11-15.
- Terzioğlu S. S. (2013). "Uluslararası Hukuk Açısında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi". Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, C.9, Sayı:36. 45-72..
- Turan, G ve Turan, İ. (2004). Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleri İle İlişkileri. Faruk Sönmezoğlu (Ed.) Türk Dış Politikasının Analizi içinde, (760-783). İstanbul: Der Yayınları.

- Tursunaliyev, B. (2010). Orta Asya'da Entegrasyon Hareketleri ve Kırgızistan. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Viotti, P. R. ve Kauppi, . V. (1993). International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism. (2. Baskı). New York: Macmillan Publishing Company.
- Yapıcı, M. İ. (2007). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Önemi. *DEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 130-157.

Resmi Yayınlar ve İnternet Kaynakları

- http-1: <http://sosyolojisi.com/fonksiyonalizmneo-fonksiyonalizm-ve-avrupa-birliği/5413.html>, (Erişim Tarihi: 02.08.2018).
- http-2: T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi. (2019). Genel Bilgi. <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-3: <http://ec.europa.eu>, (Erişim Tarihi: 23.08.2018).
- http-4: <http://www.eurasiancommission.org>, (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
- http-5: Kolektif Güvenlik Örgütü Resmi Web Sitesi. (2018). Ortak Güvenlik. <http://odkb.gov.ru/g/k.htm>, (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
- http-6: http://www.turkkon.org/tr-TR/genel_bilgi/1/10 (Erişim Tarihi: 14.02.2019.)
- http-7:“Zirve Bildirileri - Ankara Zirve Bildirisi”, 31 Ekim 1992, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/11_AnkaraBildirisi1992_1.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_104048.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-8:“Zirve Bildirileri - İstanbul Zirve Bildirisi”, 18-19 Ekim 1994, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/10_İstanbulBildirisi1994_2.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103924.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-9:“Zirve Bildirileri - Bişkek Zirve Bildirisi”, 27-29 Ağustos 1995, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/09_BiskekBildirisi1995_3.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103851.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).

- http-10:“Zirve Bildirileri - Taşkent Zirve Bildirisi”, 21 Ekim 1996,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/08_TaşkentBildirisi1995_4.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103822.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-11:“Zirve Bildirileri - Astana Zirve Bildirisi”, 09 Haziran 1998,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/08_AstanaBildirisi1998_5.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103822.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-12:“Zirve Bildirileri - Bakü Zirve Bildirisi”, 08 Nisan 2000,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/08_BaküBildirisi1998_6.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103822.pdf, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).
- http-13:“Zirve Bildirileri - Antalya Zirve Bildirisi”, 17 Kasım 2006,
http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/04_AntalyaBildirisi2006_8.DevletBaşkanlarıZirvesi_20140418_103555.pdf, (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- http-14: “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin Kurulmasına Dair Nahcivan Anlaşması” (3 Ekim 2009),
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100715-2-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- http-15:“Zirve Bildirileri - Nahcivan Zirve Bildirisi”, 2-3 Ekim 2009,
http://www.turkkon.org/tr-TR/dokuman/nahcivan_bildirisi/4/56/56/290, (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- http-16: <http://www.turkacadem.kz/tr/ab.php.set=2>, (Erişim Tarihi: 17.03.2019).